Zadanie współfinansowane ze środków Funduszu Rozwiązywania Problemów Hazardowych na zlecenie Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom

Instytut Psychiatrii i Neurologii
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”

Raport końcowy

Polsko-ukraińskie „badania mokotowskie 2024”. Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego wśród 14-15-letniej młodzieży szkolnej – kontynuacja. Badania i raport wykonano w ramach projektu *Polsko-ukraińskie badania Mokotowskie 2024*, finansowanego przez Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU) z funduszy Narodowego Programu Zdrowia na lata 2021-25, nr umowy 137/KT/HM/DBMWM/2024

Krzysztof Ostaszewski*, Anna Borucka*, Jakub Greń*, Inna Haletska~, Halyna Herasym^, Larysa Klymanska^, Milena Markiewicz*, Iryna Mirchuk”, Agnieszka Pisarska*, Viktor Savka^, Oksana Zelena”, Maryna Klimanska~

Warszawa – Lwów - Drohobycz, 2025

*Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa
^Narodowy Uniwersytet „Politechnika Lwowska”, Lwów, Ukraina
~Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów, Ukraina
”Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu, Drohobycz, Ukraina

Spis treści

0. Streszczenie ... 4

1. Wprowadzenie ... 6

1.1 Nota metodologiczna ... 7

1.1.1 Metodologia badań ... 7

1.1.2 Przebieg badań ... 8

1.1.3 Charakterystyka socjodemograficzna ... 9

2. Wyniki dla Warszawy (Mokotów, Ursynów, Wilanów) ... 12

2.1 Ryzykowne zachowania nastolatków ... 12

2.1.1. Używanie substancji psychoaktywnych ... 12

2.1.1.1 Papierosy i e-papierosy ... 12

2.1.1.2 Alkohol ... 13

2.1.1.3 Piwo-Wino-Wódka ... 14

2.1.1.4 Narkotyki ... 17

2.1.1.5 Leki nasenne / uspokajające ... 20

2.1.1.6 Napoje energetyzujące ... 20

2.1.2 Przemoc i cyberprzemoc ... 21

2.1.3 Zachowania niezgodne z zasadami życia społecznego lub z prawem ... 24

2.1.4 Problemowe używanie internetu ... 25

2.1.5 Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online ... 30

2.1.6 Wagary ... 33

3.1 Traumatyczne doświadczenia ... 34

3.1.1 Traumatyczne wydarzenia ... 34

3.1.2 Wydarzenia traumatyczne ciągłe ... 35

4.1 Problemy zdrowia psychicznego nastolatków ... 35

4.1.1 Depresja, stres ... 35

4.1.2. Objawy psychosomatyczne oraz przyjmowanie leków ... 38

4.1.3. Samouszkodzenia ... 40

4.1.4. Zachowania samobójcze ... 41

5.1 Własności indywidualne i kompetencje młodzieży ... 43

5.1.1. Postrzeganie siebie (edukacyjne) ... 43

5.1.2. Spostrzeganie przyszłości ... 44

5.1.3. Impulsywność (samokontrola) ... 45
5.1.4. Potrzeba doznań ... 47
5.1.5. Religijność ... 48
5.1.6. Pozytywny rozwój młodzieży ... 49
6.1. Środowisko społeczne i styl życia ... 51
6.1.1. Środowisko rodzinne ... 51
6.1.2. Środowisko szkolne ... 54
6.1.3. Czas wolny, zajęcia pozalekcyjne, rozrywka ... 57
6.1.3.1. Codzienne zajęcia w czasie wolnym ... 57
6.1.3.2 Cotygodniowe zajęcia w czasie wolnym ... 58
6.1.4. Higiena snu ... 59
6.1.5. Wsparcie specjalistów ... 60
7. Wyniki dla Zachodniej Ukrainy (Lwów i Drohobycz) ... 61
7.1. Ryzykowne zachowania nastolatków ... 61
7.1.1. Używanie substancji psychoaktywnych ... 61
7.1.1.1 Używanie narkotyków ... 62
7.1.1.2. Używanie nikotyny ... 63
7.1.1.3. Picie alkoholu ... 64
7.1.1.4 Piwo-wino-wódka ... 66
7.1.1.4.1. Piwo ... 67
7.1.1.4.2. Napoje o niskiej zawartości alkoholu ... 69
7.1.1.4.3. Wino ... 71
7.1.1.4.4. Wódka ... 73
7.1.1.5. Stosowanie środków uspokajających lub nasennych ... 75
7.1.1.6. Picie napojów energetyzujących ... 76
7.1.2. Przemoc i cyberprzemoc ... 79
7.1.3. Zachowania niezgodne z zasadami życia społecznego lub z prawem ... 81
7.1.4. Problemowe używanie internetu ... 82
7.1.5. Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online ... 88
7.1.6. Wagary ... 91
8.1. Traumatyczne doświadczenia ... 92
8.1.1. Traumatyczne wydarzenia ... 92

8.1.2. Wydarzenia traumatyczne ciągłe 92
8.1.3. Wojna 93
9.1. Problemy zdrowia psychicznego nastolatków 109
9.1.1. Depresja, stres 109
9.1.2. Objawy psychosomatyczne, zażywanie leków 111
9.1.3. Samouszkodzenia 114
9.1.4. Zachowania samobójcze 115
10.1. Własności indywidualne i kompetencje młodzieży 116
10.1.1. Postrzeganie siebie (edukacyjne) 116
10.1.2. Impulsywność (samokontrola) 117
10.1.3. Potrzeba doznań 119
10.1.4. Religijność 121
10.1.5. Pozytywny rozwój młodzieży 122
11.1. Środowisko społeczne i styl życia 123
11.1.1. Środowisko rodzinne 123
11.1.2. Środowisko szkolne 129
11.1.3. Czas wolny, zajęcia pozalekcyjne, rozrywka 132
11.1.4. Higiena snu 136
11.1.5. Wsparcie specjalistów 137
12. Podsumowanie i porównanie wybranych wyników badań polsko-ukraińskich 138
13. Rekomendacje dla profilaktyki 142
Podziękowania 146
Propozycja zapisu cytowania 146
14. Piśmiennictwo 147

0. Streszczenie

Wprowadzenie i cel badań. Raport przedstawia wyniki ostatniej rundy polsko-ukraińskich badań mokotowskich, które dotyczą zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży szkolnej w wieku 14–15 lat. Badanie z 2024 roku miało charakter wyjątkowy ze względu na kontekst trwającej wojny w Ukrainie, która bezpośrednio dotyka młodzież ukraińską i pośrednio polską. Głównym celem była ocena rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych, zachowań ryzykownych, problemowego korzystania z internetu i gier online oraz problemów zdrowia psychicznego (depresja, stres, zachowania samobójcze) wśród młodzieży po obu stronach granicy.

Metodologia. Badania przeprowadzono w listopadzie i grudniu 2024 roku metodą audytoryjną z wykorzystaniem anonimowego kwestionariusza ankiety online (NAN 2024). Próba: Łącznie w badaniu wzięło udział 3333 uczniów, w tym 1154 z Warszawy (Mokotów, Ursynów, Wilanów) oraz 2179 z Zachodniej Ukrainy (Lwów, Drohobycz i powiat drohobycki). Do badań wykorzystano m.in. sprawdzone skale pomiarowe (m.in. CES-D, PSS-10, PYD-VSF, IDS9-SF, IGDS9-SF, BIS-Brief, Brief Family Life Questionnaire).

Wyniki. *Zdrowie psychiczne.* Najbardziej niepokojącym wnioskiem z raportu jest znacznie gorsza kondycja psychiczna młodzieży w Warszawie w porównaniu do rówieśników z Zachodniej Ukrainy.
Depresja i myśli samobójcze: W Warszawie wysokie ryzyko depresji dotyczy 15,7% badanych (aż 23,2% wśród dziewcząt), podczas gdy w Zachodniej Ukrainie wskaźnik ten wynosi 7,6%. Ponad jedna trzecia warszawskich uczniów (35,4%) miała w życiu poważne myśli samobójcze, a 16,7% podjęło próbę samobójczą. W Ukrainie wskaźniki te są ponad dwukrotnie niższe (odpowiednio 16% i 7%). Samouszkodzenia: W Warszawie aż 35% uczniów dokonało samouszkodzenia przynajmniej raz w życiu (w grupie dziewcząt to blisko 50%). W Ukrainie problem ten dotyczy 16,4% młodzieży
Stres i psychosomatyka: Polska młodzież częściej uskarża się na brak energii i zdenerwowanie (ok. 90%). Uczniowie z Warszawy znacznie częściej sięgają po leki uspokajające i nasenne (ok. 28% w ostatnim roku)

Zachowania ryzykowne. Substancje psychoaktywne. W Warszawie rozpowszechnienie używania narkotyków w ostatnim roku jest 11-krotnie wyższe (ok. 11%) niż w Zachodniej Ukrainie (ok. 1%). Najpopularniejszą substancją jest marihuana (7,8% w Warszawie).

.

Nikotyna i alkohol. W obu krajach e-papierosy wypierają tradycyjne papierosy. Częstość picia alkoholu (ostatnie 30 dni) jest podobna w obu grupach (ok. 24%), jednak w Warszawie to dziewczęta częściej piją alkohol niż chłopcy.

Internet i gry. Ryzyko problemowego używania Internetu (PUI) w Warszawie wynosi 8% i jest dwukrotnie wyższe niż w Zachodniej Ukrainie. Chłopcy w obu krajach spędzają znacznie więcej czasu na grach komputerowych niż dziewczęta (ok. 10–12% chłopców gra powyżej 5 godz. dziennie).

Specyficzny kontekst wojny w Ukrainie. Mimo trwającego konfliktu, młodzież ukraińska wykazuje dużą odporność psychiczną na trudne warunki życia. Blisko 22% badanych ma krewnego wolontariusza, a 27% krewnego, który dobrowolnie wstąpił do armii 8,9% doświadczyło zranienia, a 6,4% śmierci bliskiej osoby z powodu wojny. Dominującym odczuciem jest lęk o życie i zdrowie bliskich (60,2% wysoki poziom) oraz zmęczenie wojną (31,6%). Jednocześnie 61,8% zachowuje silną wiarę w zwycięstwo. Ukraińska młodzież najczęściej stosuje adaptacyjne strategie: akceptację rzeczywistości, poszukiwanie wsparcia emocjonalnego oraz religijność (znacznie wyższą niż w Polsce).

Środowisko społeczne (rodzinne i szkolne). Wsparcie rodziców: W obu krajach matki są głównym źródłem wsparcia (rozmawia z nimi ok. 60% młodzieży), podczas gdy rola ojców jest oceniana znacznie niżej.
Monitorowanie przez rodziców. Rodzice w Ukrainie silniej nadzorują czas wolny dzieci (szczególnie dziewcząt) niż rodzice w Warszawie. W obu krajach kontrola aktywności w Internecie jest niewystarczająca
Szkoła. Ponad 85% warszawskich uczniów deklaruje, że lubi swoją szkołę, mimo że rzadko szuka wsparcia u wychowawcy (ok. 40%). W Ukrainie szkoła pełni rolę stabilizującą - „bezpieczna przystań".

Rekomendacje dla profilaktyki. Raport wskazuje na konieczność wdrożenia profilaktyki opartej na naukowych dowodach.
Zdrowie psychiczne. Priorytetem w Warszawie musi być wczesne wykrywanie depresji i zapobieganie samobójstwom oraz samookaleczeniom, szczególnie w grupie dziewcząt.
Higiena cyfrowa. Konieczna jest systemowa edukacja w zakresie radzenia sobie ze szkodliwymi treściami online i dezinformacją wojenną.
Wsparcie w Ukrainie. Niezbędne jest systemowe leczenie traumy wojennej i wzmacnianie rezylięcji poprzez więzi wspólnotowe.
Rola ojców. Należy dążyć do większego zaangażowania ojców w system wsparcia dorastającej młodzieży
Działania szkolne. Szkoły powinny koncentrować się na budowaniu empatii i dobrostanu, a nie tylko na wynikach edukacyjnych.

1. Wprowadzenie

Projekt jest kontynuacją Badań Mokotowskich prowadzonych cyklicznie przez Zespół Pracowni „Pro-M" z Instytutu Psychiatrii i Neurologii od 1984 roku w trzech dzielnicach Warszawy: Mokotowie, Ursynowie i Wilanowie. Począwszy od 2016 roku, do badań dołączyli ukraińscy badacze z Narodowego Uniwersytetu „Politechnika Lwowska", Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki oraz z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu. W ramach kilkuletniej współpracy przeprowadziliśmy wspólnie trzy rundy Badań Mokotowskich w Warszawie i w Obwodzie Lwowskim (w 2016, 2020 i 2024 roku). Wyniki wspólnych badań zostały opublikowane w monografii (Ostaszewski i wsp. 2017) oraz w kilku artykułach (Shchudlo i wsp. 2022, Klimanska i wsp. 2023, Ostaszewski i wsp. 2025).

Podstawowym celem badań jest monitorowanie trendów w używaniu substancji psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej w wieku 14-15 lat a także obserwacja zmian w zakresie problemów zdrowia psychicznego (np. symptomów depresji, traumatycznych wydarzeń, zachowań samobójczych). Przedmiotem badań są również, przejawy cyberprzemocy, problemowe korzystanie z Internetu i inne zachowania ryzykowne młodzieży. Ważnym celem jest również analiza psychospołecznych czynników ryzyka i czynników chroniących dla prawidłowego rozwoju młodzieży szkolnej. Od wielu lat wyniki badań mokotowskich są wykorzystywane do formułowania rekomendacji dla profilaktyki.

Ostatnia runda polsko-ukraińskich badań przeprowadzona w 2024 roku jest wyjątkowa ze względu na wojnę w Ukrainie. Polska i Ukraina, jako sąsiedzi o podobnej kulturze i tradycji, znalazły się w centrum kryzysu regionalnego: Ukraina jako bezpośredni cel agresji militarnej ze strony Rosji, a Polska jako kraj pośrednio dotknięty skutkami konfliktu – masową imigracją z Ukrainy, zwłaszcza kobiet i dzieci, wojną hybrydową z Rosją i Białorusią, a także ciągłą ekspozycją na treści związane z wojną w mediach oraz poczucie zagrożenia bezpieczeństwa. Zagrożenia związane z wojną zwiększają ryzyko problemów zdrowia psychicznego zarówno wśród młodzieży ukraińskiej jak i polskiej. Wojna stanowi poważne wyzwanie dla zasobów odpornościowych młodzieży z Ukrainy oraz ich rodzin, ponieważ są narażeni na traumy związane z wojną Badania prowadzone równolegle w Warszawie i w Zachodniej Ukrainie dostarczają unikatowych danych dla analiz i porównań zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. Z tej perspektywy niniejszy raport jest „fotografią" stanu zdrowia psychicznego, zachowań ryzykownych, czynników ryzyka i czynników chroniących nastolatków żyjących po obu stronach polsko-ukraińskiej granicy. Stanowi podstawę do

dalszych analiz i porównań, które przyczynią się do pogłębienia naszej wiedzy o stanie zdrowia psychicznego, zachowaniach i przeżyciach młodzieży w tych trudnych czasach.

1.1 Nota metodologiczna

1.1.1 Metodologia badań

Polsko-ukraińskie badania zostały prowadzone w oparciu o metodologię Badań Mokotowskich (Ostaszewski i wsp. 2017), która obejmowała:

Metodę badawczą – badania audytoryjne z wykorzystaniem anonimowego kwestionariusza ankiety NAN 2024 z pytaniami zamkniętymi jednokrotnego jak i wielokrotnego wyboru, niektóre z tych pytań zawierały odpowiedź „inne", którą respondenci uzupełniali samodzielnie. Badania realizowane były w klasach przez przeszkolonych ankieterów spoza szkoły z zachowaniem procedur zapewniających anonimowy charakter badania.

Sprawdzone narzędzia badawcze - Ankieta NAN 2024 jest kompilacją sprawdzonych narzędzi badawczych opracowanych przez zespoły badawcze z Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie oraz zaangażowanych w ten projekt ośrodków uniwersyteckich z Ukrainy. Do bieżących badań wykorzystano m.in. ankietę „NAN" (Wolniewicz-Grzelak, Ostaszewski, 1983) z późniejszymi modyfikacjami, kwestionariusz Piwo-Wino-Wódka (Wolniewicz-Grzelak, 1985, 1995) z późniejszymi uzupełnieniami, pytania zaadaptowane z kanadyjskiego projektu badawczego Ontario Student Drug Use and Health Survey (Adlaf i Paglia, 2001; Bobrowski, Pisarska, Ostaszewski, 2007; pytania zaadaptowane z badań Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) (Pisarska, Ostaszewski, 2006; Pisarska, 2017), pytania zaadaptowane z badań European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD) (ESPAD Group, 2020), skale zaadaptowane w ramach projektu Warsaw Adolescent Study (Ostaszewski 2014, Zimmermann, 2014), pytania zaadaptowane z kwestionariusza diagnostycznego MINI-KID Mini International Neuropsychiatric Interview for Children and Adolescents (Sheehan i in., 2010), pięć kluczowych aspektów pozytywnego rozwoju młodzieży (więzi społeczne, pewność siebie, charakter, troska o innych, kompetencje), mierzonych pomocą skali pozytywnego rozwoju młodzieży (PYD-VSF) za zgodą the Tufts University Institute (2022), pytania zaadaptowane z ogólnokrajowego badania „Samopoczucie Ukraińców w czasie wojny" z maja 2022 r. (Fundacja „Inicjatywy Demokratyczne" im. Ilka Kucheriva & Centrum Socjologii Politycznej, 2022), pytania zaadaptowane z EU Kids Online (Smahel, D. i in., 2020).

Anonimowość badanych –w badaniu zapewniono pełną anonimowość osób badanych, klas szkolnych oraz szkół;

Losowy dobór prób - warstwowo-klastrowy (gdzie jednostką doboru losowego są klasy szkolne, a warstwową – publiczne i niepubliczne szkoły ponadpodstawowe w Warszawie oraz szkoły ogólnokształcące we Lwowie i w Drohobyczu).

Próby:

- uczniowie w wieku 14-15 lat z Warszawy uczący się w pierwszych klasach szkół ponadpodstawowych w trzech dzielnicach Warszawy: Mokotów, Ursynów i Wilanów. Łącznie, wylosowano 57 klas z 24 publicznych i 30 klas z 14 niepublicznych szkół ponadpodstawowych z terenu tych trzech dzielnic Warszawy. Dane ankietowe udało się zebrać od 70% wylosowanych uczniów z Warszawy; surowe dane pochodziły od N=1275 .
- uczniowie z Zachodniej Ukrainy, w wieku 14-15 lat uczęszczający do dziewiątych klas szkół ogólnokształcących z terenu Lwowa oraz Drohobycza i powiatu drohobyckiego. Łącznie, wylosowano 118 klas z 86 szkół Lwowa i Drohobycza. Dane ankietowe udało się zebrać od 75% wylosowanych uczniów we Lwowie oraz od 73% wylosowanych uczniów w Drohobyczu i powiecie drohobyckim (surowe dane Lwów N=1815; Drohobycz N= 859).

Dobrowolny udział osób badanych – w badaniu wzięli udział uczniowie, których klasy zostały wylosowane i których rodzice lub opiekunowie prawni wyrazili zgodę. Uczniowie zostali zapewnieni w instrukcji do ankiety, że ich udział jest dobrowolny i mogą w każdym momencie wycofać się z badania.

Etyka – Komisja Bioetyczna Instytutu Psychiatrii i Neurologii zaaprobowała metodologię i protokół badań, potwierdzając jej zgodność z zasadami etyki w badaniach naukowych z udziałem ludzi, decyzja nr 22/2024.

1.1.2 Przebieg badań

Badanie było realizowane w listopadzie i grudniu 2024 roku. Dane zbierano za pomocą anonimowej ankiety online, którą uczniowie wypełniali na swoich smartfonach, tabletach lub komputerach szkolnych w czasie zajęć lekcyjnych.

Procedura badania była w dużym stopniu taka sama w Warszawie, Lwowie i Drohobyczu. Dyrektorzy szkół otrzymali pismo z informacją o projekcie wraz z prośbą o wyrażenie zgody na udział uczniów w badaniu. Większość dyrektorów szkół w obu krajach wyraziła zgodę, ale w Ukrainie dyrektorzy czterech szkół, a w Polsce dyrektorzy siedmiu szkół nie wyrazili zgody na

udział ich uczniów w badaniu. Po uzyskaniu zgody dyrektorów, za pośrednictwem szkoły, wysłano list do rodziców z prośbą o wyrażenie zgody na udział ich dzieci w badaniu. W większości szkół zastosowano tzw. zgodę bierną, ale w kilku szkołach, na prośbę dyrekcji, zastosowano procedurę aktywnej zgody rodziców. Na Ukrainie wszyscy rodzice wyrazili zgodę, natomiast w Polsce takiej zgody nie dało 262 rodziców.

Wyzwania związane z przeprowadzeniem badania

Badanie prowadzone w Warszawie przebiegło dość sprawnie. Problemami były jedynie nieobecność uczniów w dniach wypełniania ankiet (łącznie nieobecnych było około 230 uczniów) oraz odmowy niektórych uczniów i rodziców. Oba te czynniki odpowiadały za zmniejszenie wskaźnika realizacji próby w Warszawie o 30%. Sytuacja w Ukrainie była inna. Ze względu na trwającą wojnę realizacja badań w szkołach napotkała poważne trudności. W czasie gdy prowadzono badania, tj. od początku listopada do połowy grudnia 2024 roku we Lwowie miało miejsce piętnaście nalotów i trzy masowe ataki rakietowe. Ponadto szkoły były często alarmowane fałszywymi doniesieniami o podłożonych na ich terenie bombach, badania trzeba było więc przełożyć na inny termin. Dodatkową komplikacją były przerwy w dostawie prądu i Internetu. Kolejnym problemem była nieobecność uczniów podczas badań w klasach, ponieważ niektórzy uczniowie w Ukrainie uczą się zdalnie.

Ze względu na troskę o rzetelność danych ankietowych, bazy danych zostały zweryfikowane i oczyszczone przez członków zespołu badawczego. Dane ankietowe, w których brakowało 80% lub więcej odpowiedzi na pytania ankietowe, zawierające niespójności i dopiski w pytaniach „otwartych” wskazujące na niepoważne podejście do badań, zostały usunięte. W efekcie z warszawskiej bazy danych usunięto 121 rekordów, a z ukraińskiej bazy danych 250 rekordów. Ostatecznie w analizach uwzględniono dane 2179 uczniów z Zachodniej Ukrainy oraz 1154 uczniów z Warszawy, co daje łącznie 3333 uczestników badań z obu krajów.

1.1.3 Charakterystyka socjodemograficzna

W analizach wyników, które prezentujemy poniżej, uwzględniono dane od:

- 1154 uczniów z Warszawy, w tym 52,4% dziewcząt, 43,4% chłopców oraz 3,4% uczniów, którzy określili siebie jako osoby niebinarne,

- 1508 uczniów ze Lwowa, tym 53,6% dziewcząt, 42,5% chłopców oraz 3,8% uczniów, którzy określili siebie jako osoby niebinarne,
- 671 uczniów z Drohobycza i powiatu drohobyckiego, tym 52,0% dziewcząt, 45,5% chłopców oraz 2,5% uczniów, którzy określili siebie jako osoby niebinarne.

Ze względów technicznych (czytelności i przejrzystości raportu) większość prezentowanych wyników dotyczy uczniów z Warszawy (N=1154) oraz z lokalizacji ukraińskich łącznie (N=2179). Dlatego w Tabeli 1 dodaliśmy kolumnę „Ukraina razem", tak aby można było prześledzić charakterystykę socjodemograficzną tej grupy osób badanych. Ze względu na małą liczebność grupy osób niebinarnych nie analizowaliśmy oddzielnie danych uzyskanych od tych uczniów. Odpowiedzi osób niebinarnych były uwzględniane, gdy analizowaliśmy wyniki dla całej grupy, czyli w kategorii „wszyscy".

Rozkład płci oraz liczba rodzeństwa osób badanych są podobne w próbach z Warszawy i z Ukrainy. Znaczące różnice dotyczą jednak wieku, składu rodziny, z którą uczeń/uczennica zamieszkuje oraz korzystania ze świadczeń pomocy społecznej. Grupa uczniów ukraińskich jest „młodsza" od grupy uczniów z Warszawy. Średnia wieku dla młodzieży z Ukrainy to 14,3 lat, podczas gdy w Polsce wynosiła ona 14,7 lat. Różnice między średnią wieku w obu krajach są statystycznie istotne ($p < 0,001$, d Cohena = -0,55). Młodzież ukraińska (ok. 81%) częściej niż młodzież z Warszawy (ok. 72%) potwierdzała, że mieszka z obojgiem rodziców. W próbie ukraińskiej było również mniej rodzin zrekonstruowanych (ok. 3%) niż w próbie warszawskiej (ok. 7%). W próbie z Ukrainy ok. 12% uczestników badania odpowiedziało, że ich rodziny korzystały w ostatnim roku z pomocy społecznej, jest to prawie dwukrotnie więcej niż w próbie z Warszawy (ok. 6%). Należy jednak zwrócić uwagę na niską wiarygodność tych danych, ponieważ duża grupa badanych nastolatków (ok. 21% w Warszawie i ok. 37% w Ukrainie) nie wiedziała, czy ich rodziny otrzymują pomoc z opieki społecznej (tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyka socjodemograficzna uczniów – uczestników badań mokotowskich 2024

Zmienne socjodemograficzne		**Warszawa N=1154**		**Lwów N=1508**		**Drohobycz N=671**		**Ukraina łącznie N=2179**	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Płeć	Dziewczęta	605	52,4	809	53,6	349	52,0	1158	53,1
	Chłopcy	510	44,2	641	42,5	305	45,5	946	43,4
	Osoby niebinarne	39	3,4	58	3,8	17	2,5	75	3,4
Wiek	14 lat lub młodsi	552	**48,2**	967	64,1	485	72,3	1452	**66,6***
	15 lat lub starsi	593	51,8	541	35,9	186	27,7	727	33,4
Skład rodziny, z którą uczeń zamieszkuje	Z rodzicami	833	72,2	1227	81,4	535	79,7	1762	80,9
	Tylko z matką	169	**14,7**	163	10,8	88	13,1	251	**11,5***
	Tylko z ojcem	21	1,8	26	1,7	20	3,0	46	2,1
	Z matką i ojczymem / z ojcem i macochą	82	**7,1**	59	3,9	9	1,3	68	**3,1***
	Z kimś innym	48	**4,2**	33	2,2	19	2,8	52	**2,4***
Liczba rodzeństwa (sióstr i braci)	Brak rodzeństwa	184	18,1	288	19,1	82	12,2	370	17,0
	1 brat lub siostra	521	51,4	817	54,2	379	56,5	1196	54,9
	2 rodzeństwa	205	20,2	274	18,2	128	19,1	402	18,5
	3 rodzeństwa lub więcej	104	10,3	127	8,4	82	12,2	209	9,6
Otrzymywanie pomocy społecznej przez rodzinę ucznia	Tak	64	**6,3**	161	10,7	104	15,5	265	**12,2***
	Nie	738	72,6	780	51,8	330	49,2	1110	51,0
	Nie wiem	214	21,1	565	37,5	237	35,3	802	36,8

– oznacza, że dane socjodemograficzne z Warszawy i Ukrainy łącznie różnią się od siebie znacząco na poziomie p<0,05.*

2. Wyniki dla Warszawy (Mokotów, Ursynów, Wilanów)

2.1 Ryzykowne zachowania nastolatków

2.1.1. Używanie substancji psychoaktywnych

2.1.1.1 Papierosy i e-papierosy

Uczestnicy badań odpowiadali na dwa pytania dotyczące używania nikotyny, jedno dotyczące aktualnego palenia tradycyjnych papierosów: *Czy palisz papierosy tradycyjne?* (Wolniewicz-Grzelak, Ostaszewski 1983) i drugie dotyczące tzw. e-papierosów: *Czy używasz tytoniu lub nikotyny w innych formach niż papierosy tradycyjne, takich jak: e-papierosy lub podgrzewacze tytoniu (np. IQOS, GLO, PLUSCIG), tabaka, fajka, saszetki nikotynowe itp.?* (Opracowanie: zespół badawczy). Uczniowie udzielili odpowiedzi na 5-punktowej skali: 1 = Nie, 2 = Tak - kilka razy w roku, 3 = Tak - kilka razy w miesiącu, 4 = Tak - kilka razy w tygodniu, 5 = Tak – codziennie. W tabelach 2 i 3 przedstawiono odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość palenia tradycyjnych papierosów oraz częstość używania tytoniu lub nikotyny w innych formach, w podziale na chłopców i dziewczęta.

Odpowiedzi wskazują, że młodzież częściej sięga po e-papierosy niż po papierosy tradycyjne. Na przykład, codzienne używanie e-papierosów potwierdza ok. 9% uczestników badań, zaś codzienne palenie tradycyjnych papierosów ok. 4% nastolatków. Również w przypadku okazjonalnego korzystania z wyrobów przemysłu tytoniowego używanie e-papierosów jest nieco bardziej rozpowszechnione (ok. 13%) niż palenie papierosów tradycyjnych (ok. 10%) (tabele 2-3).

Dziewczęta sięgają po e-papierosy znacząco częściej (ok. 27%) niż chłopcy (ok. 16%). Ta różnica dotyczy przede wszystkim używania okazjonalnego. Z kolei codzienne używanie tych wyrobów potwierdziło ok. 10% dziewcząt i ok. 8% chłopców. Różnica ze względu na płeć w codziennym używaniu e-papierosów jest nieznacząca statystycznie, ale wartości w procentach są wysokie i wskazują na znaczące rozpowszechnianie tych nikotynowych produktów wśród dorastającej młodzieży (tabela 3).

Tabela 2. Częstość palenia tradycyjnych papierosów w ostatnim roku według płci; w odsetkach

Czy palisz papierosy tradycyjne?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie	88,2	84,7	85,6
Tak – kilka razy w roku	4,3	5,7	5,0
Tak – kilka razy w miesiącu	1,8	2,5	2,3
Tak – kilka razy w tygodniu	2,0	3,7	2,8
Tak – codziennie	3,7	3,5	4,2

**p<0,05; wszyscy N=1149, chłopcy n=509, dziewczęta n=601*

Tabela 3. Częstość używania tytoniu lub nikotyny w innych formach w ostatnim roku według płci; w odsetkach

Czy używasz tytoniu lub nikotyny w innych formach niż papierosy tradycyjne, takich jak: e-papierosy lub podgrzewacze tytoniu (p.. IQOS, GLO, PLUSCIG), tabaka, fajka, saszetki nikotynowne itp?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Tak - kilka razy w roku	4,7	8,3*	6,5
Tak - kilka razy w tygodniu	1,6	4,6*	3,1
Tak – codziennie	7,9	9,6	9,4

**p<0,05; wszyscy N=1149, chłopcy n=507, dziewczęta n=603*

2.1.1.2 Alkohol

Uczestnicy badania odpowiadali na dwa powiązane ze sobą pytania zaczerpnięte z badań ESPAD (ESPAD Group, 2020): *Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się pić jakikolwiek napój alkoholowy (np. piwo, wino, wódkę, koniak, whisky)?,* z 6-punktowa skalą odpowiedzi: 1 = Nie piłem/am ani razu, 2 = 1-2 okazje, kiedy piłem/łam, 3 = 3-5 okazji, kiedy piłem/łam, 4 = 6-9 okazji, kiedy piłem/łam, 5 = 10-19 okazji, kiedy piłem/łam, 6 = 20 lub więcej okazji, kiedy piłem/łam oraz pytanie o częstość upijania się*: Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się upić się napojem alkoholowym?* Skala odpowiedzi na to pytanie była podobna jak w poprzednim pytaniu. W tabelach 4 i 5 zaprezentowano odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość picia alkoholu oraz o częstość upijania się w ostatnich 30 dniach, w podziale na chłopców i dziewczęta.

Odpowiedzi uczniów wskazują, że ostatnich 30 dniach zdecydowana większość badanej młodzieży (ok. 77%) nie piła alkoholu. Około 23% nastolatków piło alkohol w ostatnich 30 dniach przed badaniem, co jest traktowane jako wskaźnik częstego picia (tabela 4). Mniej więcej połowa z tych osób upiła się przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni (tabela 5). Analizy wskazują, że znacząco większa grupa dziewcząt (25,5%) niż chłopców (ok. 19%) piła alkohol

przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni (tabela 4). Podobnie przedstawiają się wyniki w podziale na płeć dotyczące upijania się. Około 12% dziewcząt upiło się przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni, podczas gdy dotyczyło to 8,5% chłopców (tabela 5).

Tabela 4. Częstość picia napojów alkoholowych w ostatnich 30 dniach według płci; w odsetkach

Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się pić jakikolwiek napój alkoholowy (np. piwo, wino, wódkę, koniak, whisky)?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie piłem/am ani razu	80,7	74,5*	76,6
1-2 okazje, kiedy piłem/łam	11,6	16,7*	14,3
3-5 okazji, kiedy piłem/łam	3,5	3,6	3,7
6-9 okazji, kiedy piłem/łam	1,8	1,8	1,9
10-19 okazji, kiedy piłem/łam	0,8	1,3	1,1
20 lub więcej okazji, kiedy piłem/łam	1,6	2,0	2,3

**p<0,05; wszyscy N=1114, chłopcy n=509, dziewczęta n=605*

Tabela 5. Częstość upijania się w ostatnich 30 dniach według płci; w odsetkach

Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się upić się napojem alkoholowym?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie upiłem/am się	91,5	87,7*	88,6
1-2 razy	5,1	8,3*	7,1
3-5 razy	1,4	1,7	1,6
6-9 razy	1,0	1,2	1,1
10-19 razy	0,2	0,3	,3
20 lub więcej razy	0,8	0,8	1,4

**p<0,05; wszyscy N=1148, chłopcy n=506, dziewczęta n=604*

2.1.1.3 Piwo-Wino-Wódka

Do pomiaru częstości i wzorów picia poszczególnych napojów alkoholowych wykorzystano ankietę „Piwo–Wino–Wódka" opracowaną przez Wolniewicz-Grzelak (1985). Ankieta ta składa się z pytań, które odnoszą się do charakterystyki ostatniej okazji picia trzech typów napojów alkoholowych: piwa, wina, wódki (lub innych mocnych napojów alkoholowych). Picie tych napojów jest opisywane w kategoriach czasu (kiedy ostatni raz pił/a?), ilości alkoholu (ile wtedy wypił/a?) oraz towarzystwa, z którym pił/a (z kim pił/a?). Metoda „ostatniej okazji picia" opiera

się na dwóch założeniach: okres, jaki upływa od dnia ostatniego przypadku picia do momentu badania, jest w przybliżeniu taki sam jak okres, który upłynie od momentu badania do następnego przypadku picia alkoholu; ilość wypitego alkoholu przy ostatniej okazji picia określa średnią ilość zazwyczaj wypijanego alkoholu. Poprawność tych założeń została potwierdzona w badaniach populacyjnych przeprowadzonych na dużych grupach respondentów (Święcicki, 1963; Wolniewicz-Grzelak, 1985).

W tabela 6 przedstawiono odsetki odpowiedzi na pytanie o ostatnią okazję picia poszczególnych napojów alkoholowych, w podziale na chłopców i dziewczęta.

Wyniki wskazują, że w ostatnich 30 dniach zdecydowana większość badanej młodzieży nie piła żadnych napojów alkoholowych. Wśród tych, którzy pili w ostatnich 30 dniach, niespełna 12% nastolatków piło piwo, 7% piło wino, a prawie 11% piło wódkę lub inne mocne alkohole (tabela 6). Analizy ze względu na płeć wskazują, że w przypadku wina oraz wódki więcej chłopców niż dziewcząt nie piło tych napojów alkoholowych. W przypadku piwa nie stwierdzono różnic w odsetkach osób niepijących pomiędzy chłopcami i dziewczętami (tabela 6).

Tabela 6**.** Częstości odpowiedzi na pytanie o ostatnią okazję picia napojów alkoholowych (piwa, wina, wódki) według płci; w odsetkach

Kiedy ostatni raz piłeś/aś ? (Ile to było dni lub miesięcy temu?)		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Piwo	Nigdy nie piłem/piłam	66,9	61,3	63,2
	Przeszło rok temu	8,3	6,1	6,9
	7 do 12 miesięcy temu	3,5	4,0	3,8
	3 do 6 miesięcy temu	4,9	11,7*	8,8
	1 do 2 miesięcy temu	4,5	6,1	5,3
	16 do 30 dni temu	3,3	3,1	3,5
	8 do 15 dni temu	2,6	2,3	2,4
	5 do 7 dni temu	3,0	1,8	2,3
	1 do 4 dni temu	3,0	3,5	3,8
Wino	Nigdy nie piłem/piłam	74,6	67,6*	69,9
	Przeszło rok temu	8,3	7,7	7,9
	7 do 12 miesięcy temu	4,1	4,2	4,4
	3 do 6 miesięcy temu	5,7	8,0	6,9
	1 do 2 miesięcy temu	2,6	4,8*	3,7
	16 do 30 dni temu	1,4	3,2	2,4
	8 do 15 dni temu	1,4	2,2	1,7
	5 do 7 dni temu	1,2	0,8	1,0
	1 do 4 dni temu	0,8	1,7	1,9
Wódkę	Nigdy nie piłem/piłam	80,9	70,5*	74,6
	Przeszło rok temu	4,1	5,5	4,9

	7 do 12 miesięcy temu	2,6	2,2	2,4
	3 do 6 miesięcy temu	2,0	6,0*	4,3
	1 do 2 miesięcy temu	2,0	4,2*	3,1
	16 do 30 dni temu	2,2	5,2*	3,8
	8 do 15 dni temu	2,6	2,7	2,5
	5 do 7 dni temu	1,8	1,7	1,8
	1 do 4 dni temu	2,0	2,2	2,6

**p<0,05; wszyscy N=1146, chłopcy n=507, dziewczęta n=600*

W tabeli 7 przedstawiono odsetki odpowiedzi na pytanie o ilość wypitego alkoholu podczas ostatniej okazji picia poszczególnych napojów alkoholowych, w podziale na chłopców i dziewczęta. Wyniki wskazują, że w przypadku piwa i wina, młodzież, która piła alkohol, w czasie ostatniej okazji najczęściej wypijała umiarkowane ilości alkoholu, czyli pół butelki/ puszki piwa lub pół lampki wina. Inaczej wygląda to w przypadku wódki. Podobna grupa młodzieży w czasie ostatniej okazji wypijała mały kieliszek wódki lub duże jej ilości (ćwierć litra lub więcej). Szczegóły w tabeli 7.

Tabela 7**.** Częstości odpowiedzi na pytanie o ilość wypitego alkoholu przy ostatniej okazji picia napojów alkoholowych (piwa, wina, wódki) według płci; w odsetkach

Ile wtedy wypiłeś/aś?		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Piwo	Nigdy nie piłem/piłam	68,2	61,8*	64,7
	Pół butelki/puszki - 250 ml	15,0	19,6*	17,5
	Butelkę/puszkę - 500 ml	9,7	11,2	10,5
	Dwie butelki/puszki - 1l	3,2	2,7	2,9
	Trzy butelki/puszki - 1,5 l	2,0	1,5	1,8
	Cztery butelki/puszki - 2l	0,6	0,7	0,6
	Więcej niż cztery butelki/ puszki	1,2	2,5	1,9
Wino	Nigdy nie piłem/piłam	74,4	68,8*	71,4
	Pół "lampki" - 100 ml.	17,5	18,0	17,8
	Jedną "lampkę" - 200 ml.	5,3	4,7	5,0
	Dwie "lampki" - 400 ml.	1,2	3,7*	2,5
	Trzy "lampki" - 600 ml.	0,6	1,7	1,2
	Prawie całą butelkę - ok. 750 ml.	0,2	1,2	0,7
	Butelkę lub więcej	0,8	2,0	1,4
Wódkę	Nigdy nie piłem/piłam	81,0	71,1*	75,6
	Mały kieliszek - 25 ml.	5,1	7,0	6,1
	Duży kieliszek - 50 ml.	1,8	3,7	2,8
	Dwa duże kieliszki - 100 ml.	2,8	3,8	3,3
	Trzy duże kieliszki - 150 ml.	1,6	4,3*	3,1
	Prawie ćwierć litra	2,8	2,8	2,8
	Ćwierć litra lub więcej	5,0	7,3	6,2

**p<0,05; wszyscy N=1107, chłopcy n=505, dziewczęta n=602*

W tabela 8 zaprezentowano odsetki odpowiedzi na pytanie o to, z kim osoby badane piły podczas ostatniej okazji picia poszczególnych napojów alkoholowych, w podziale na chłopców i dziewczęta. Wyniki wskazują, że piwo i wódkę młodzież najczęściej piła w towarzystwie rówieśników, podczas gdy wino nastolatkowie najczęściej pili ze swoimi rodzicami, tabela 8.

Tabela 8. Częstości odpowiedzi na pytanie o to z kim piłeś alkohol (piwo, wino, wódkę) przy ostatniej okazji picia według płci; w odsetkach

Z kim ostatni raz piłeś/aś?		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Piwo	Nigdy nie piłem/piłam	66,7	61,2	63,0
	Z rodzicami	9,7	9,9	10,2
	Z innymi dorosłymi	3,4	3,0	3,3
	Tylko z młodzieżą	16,3	23,7*	20,2
	Sam/ sama	4,0	2,2	3,2
Wino	Nigdy nie piłem/piłam	74,9	68,0*	70,1
	Z rodzicami	14,5	13,4	14,4
	Z innymi dorosłymi	3,4	5,5	4,7
	Tylko z młodzieżą	5,0	10,2*	8,1
	Sam/ sama	2,4	2,9	2,7
Wódkę	Nigdy nie piłem/piłam	81,3	70,7*	74,9
	Z rodzicami	2,0	1,7	2,2
	Z innymi dorosłymi	2,8	3,0	2,9
	Tylko z młodzieżą	11,9	22,6*	17,8
	Sam/ sama	2,0	2,0	2,2

**p<0,05; wszyscy N=1141, chłopcy n=504, dziewczęta n=596*

2.1.1.4 Narkotyki

Do pomiaru częstości używania nielegalnych substancji psychoaktywnych i używania leków uspokajających/nasennych wykorzystywano pytania ankiety NAN opracowanej przez B. Wolniewicz-Grzelak i K. Ostaszewskiego (1983). Pytania ankiety NAN zostały skonstruowane tak, aby ograniczyć dane do doświadczeń ostatniego roku (np. *Czy od września zeszłego roku do teraz zdarzyło ci się, że używałeś środków narkotyzujących?,* z odpowiedziami od 1- nie zdarzyło się, do 5- tak – więcej niż kilkanaście razy). Do powyższego pytania podstawowego w 2024 roku dołączono pytanie wielokrotnego wyboru dotyczące rodzaju nielegalnych substancji, których używali uczestnicy badań*: Jeśli na poprzednie pytanie odpowiedziałeś Tak,*

to zaznacz, jakie to były środki, z odpowiedziami: marihuana/haszysz, kleje/rozpuszczalniki, leki psychotropowe/uspokajające/nasenne, amfetamina, ecstasy, dopalacze, inne środki).

Oprócz pytań o częstość używania substancji psychoaktywnych, ankieta NAN zawierała również pytanie dotyczące społecznego kontekstu używania tych substancji przez nastolatków. Było to pytanie o udział w spotkaniach towarzystkich z młodzieżą, podczas których używano nielegalnych substancji psychoaktywnych: *Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że byłeś/aś w towarzystwie młodzieżowym, w którym używało się środków narkotyzujących?* (z odpowiedziami odp.: od „1-" nie zdarzyło się, do „5-" tak – więcej niż kilkanaście razy). Innymi słowy, było to pytanie o dostępność nielegalnych substancji psychoaktywnych podczas młodzieżowych spotkaniach towarzyskich.

Tabela 9 przedstawi odsetki odpowiedzi na pytanie o używanie nielegalnych substancji psychoaktywnych (narkotyków), w podziale na chłopców i dziewczęta. Odpowiedzi uczniów wskazują, że prawie 11% badanych używało narkotyków przynajmniej raz w ostatnim roku. W przeważającej mierze były to przetwory konopi - marihuana lub haszysz (7,8%). Kolejne miejsce zajmują leki psychotropowe używane w celu odurzania się (2,2%), mefedron i jego pochodne (1,9%), psychodeliki (1,6%) oraz amfetamina (1%), tabela 10. Około 3% nastolatków używało narkotyków często (kilkanaście razy lub częściej w ciągu ostatniego roku). Co istotne, nie odnotowano różnic ze względu na płeć w częstości używania narkotyków w ostatnim roku z wyjątkiem niewielkiej grupy uczniów, którzy potwierdzili bardzo częste używanie tych substancji (tabela 9).

Tabela 9. Częstość używania narkotyków w ostatnim roku według płci; w odsetkach

Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że używałeś/aś środków narkotyzujących?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	89,2	90,9	89,3
Tak - jeden lub dwa razy	4,7	4,8	4,9
Tak - kilka razy	2,4	2,3	2,3
Tak - kilkanaście razy	0,6	0,7	0,7
Tak - więcej niż kilkanaście razy	3,1	1,3*	2,8

**p<0,05; wszyscy N=1149, chłopcy n=509, dziewczęta n=601*

Tabela 10. Rodzaje nielegalnych substancji psychoaktywnych, które uczestnicy badań zaznaczyli w odpowiedzi na pytanie: *Jeśli na poprzednie pytanie (o używanie narkotyków) odpowiedziałeś „Tak", to zaznacz, jakie to były środki* …. (pytanie wielokrotnego wyboru)

Rodzaje substancji używane przez młodzież w ostatnim roku	**N**	**%**
Marihuana / haszysz	90	7,8
Kleje, rozpuszczalniki itp.	5	0,4
LSD, grzyby halucynogenne lub inne psychodeliki	19	1,6
Leki psychotropowe, uspokajające, nasenne	25	2,2
Amfetamina	12	1,0
Ecstasy / MDMA	7	0,6
Mefedron lub jego pochodne	22	1,9

Wszyscy N=1154

Tabela 10A przedstawia odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość uczestniczenia w młodzieżowych spotkaniach towarzyskich, podczas których używano nielegalnych substancji psychoaktywnych (narkotyków), w podziale na chłopców i dziewczęta. Odpowiedzi uczniów wskazują, że ponad 36% badanych uczestniczyło w takich spotkaniach przynajmniej raz w ostatnim roku. Około 10% nastolatków uczestniczyło w takich spotkaniach często (kilkanaście razy lub częściej w ciągu ostatniego roku). Znacznie więcej dziewcząt (ok. 39%) niż chłopców (ok. 31%) potwierdziło uczestniczenie w tego typu spotkaniach przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku. Również większa grupa dziewcząt (ok. 14%) niż chłopców (ok. 10%) uczestniczyła w tych spotkaniach jeden lub dwa razy w ostatnim roku (tabela 10A).

Tabela 10A. Częstość uczestniczenia w ostatnim roku w spotkaniach towarzyskich z młodzieżą, podczas których używano nielegalnych substancji psychoaktywnych według płci; w odsetkach

Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że byłeś/aś w towarzystwie młodzieżowym, w którym używało się środków narkotyzujących?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	69,0	60,7*	63,8
Tak - jeden lub dwa razy	9,8	13,9*	11,9
Tak - kilka razy	8,8	12,4	10,8
Tak - kilkanaście razy	3,3	4,5	3,8
Tak - więcej niż kilkanaście razy	9,0	8,6*	9,7

**p<0,05; wszyscy N=1154, chłopcy n=510, dziewczęta n=605*

2.1.1.5 Leki nasenne / uspokajające

Do pomiaru częstości używania leków uspokajających/nasennych wykorzystywano pytanie: *Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że używałeś/aś leków uspokajających lub nasennych?.* Uczniowie udzielali odpowiedzi na 5-stopniowej skali od 1 = Nie zdarzyło się, 2 = Tak – jeden lub dwa razy, 3 = Tak - kilka razy, 4 = Tak – kilkanaście razy, 5 = Tak – więcej niż kilkanaście razy.

W tabeli 11 przedstawiono odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość używania leków uspokajających/nasennych w ostatnim roku, w podziale na chłopców i dziewczęta. Odpowiedzi uczniów wskazują, że ok. 28% nastolatków w wieku 14-15 lat używało leków uspokajających lub nasennych przynajmniej raz w ostatnim roku, a ok. 11% używało ich przynajmniej kilkanaście razy lub częściej. Znacznie więcej dziewcząt (ok. 33%) niż chłopców (ok. 20%) potwierdziło przyjmowanie tych leków przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku. Również większa grupa dziewcząt (ok. 12%) niż chłopców (ok 8%) stosowała te leki często, czyli przynajmniej kilkanaście razy w ostatnim roku (tabela 11).

Tabela 11. Częstość używania leków uspokajających/ nasennych w ostatnim roku według płci; w odsetkach.

Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że używałeś/aś leków uspokajających lub nasennych?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	80,0	67,1*	72,3
Tak - jeden lub dwa razy	6,7	12,1*	10,0
Tak - kilka razy	5,1	8,4*	6,8
Tak - kilkanaście razy	1,8	3,5	2,7
Tak - więcej niż kilkanaście razy	6,5	8,9	8,2

**p<0,05; wszyscy N=1149, chłopcy n=510, dziewczęta n=605*

2.1.1.6 Napoje energetyzujące

Uczestnicy badania odpowiadali na pytanie zaadaptowane z badań ESPAD (ESPAD Group, 2020): *Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu OSTATNICH 30 DNI zdarzyło Ci się pić jakikolwiek napój energetyczny (np. Red Bull, Monster, Black, Tiger)?* Zastosowano tu 6-punktową skalę odpowiedzi zbliżoną do skali odpowiedzi na pytanie o picie alkoholu. W tabeli 12

zaprezentowano odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość picia napojów energetyzujących w ostatnich 30 dniach, w podziale na chłopców i dziewczęta. Wyniki wskazują, że ok. 39% nastolatków piło napoje energetyzujące przynajmniej 1-2 razy w ciągu ostatnich 30 dni, co jest miarą częstego picia tych napojów. Ponad 10% nastolatków piło napoje energetyzujące co najmniej 10 razy w ciągu ostatnich 30 dni. Analizy ze względu na płeć wskazują, że więcej dziewcząt (ok. 43%) niż chłopców (ok. 34%) piło napoje energetyzujące w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem (tabela 12).

Tabela 12. Częstość picia napojów energetyzujących w ostatnich 30 dniach według płci; w odsetkach.

Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu OSTATNICH 30 DNI zdarzyło Ci się pić jakikolwiek napój energetyczny (np. Red Bull, Monster, Black, Tiger)?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie piłem/am ani razu	66,4	57,3*	60,9
1-2 okazje, kiedy piłem/łam	14,6	16,5	15,8
3-5 okazji, kiedy piłem/łam	7,1	7,8	7,5
6-9 okazji, kiedy piłem/łam	4,0	6,0	5,0
10-19 okazji, kiedy piłem/łam	1,6	3,2	2,6
20 lub więcej okazji, kiedy piłem/łam	6,3	9,2	8,2

**p<0,05; wszyscy N=1133, chłopcy n=494, dziewczęta n=600*

2.1.2 Przemoc i cyberprzemoc

2.1.2.1 Doświadczanie przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły

Pytanie o doświadczanie przemocy odnosiło się do ostatniego roku, uczniowie byli pytani o to, *czy w okresie od września zeszłego roku, doświadczali przemocy na terenie szkoły lub w jej pobliżu*. Ponad ¼ z uczestników badania (28,3%) odpowiedziała na to pytanie twierdząco, z czego około 5% przyznało, że zdarzało się to „około raz na tydzień". Natomiast dla prawie 4% badanych było to doświadczenie „codzienne lub prawie codzienne". Przy czym wyniki porównań ze względu na płeć wykazały, że doświadczanie przemocy było zbliżone, choć nieco częstsze wśród dziewcząt niż chłopców; różnice na poziomie istotności statystycznej wykazał jedynie wskaźnik częstości „około raz na tydzień" (tabela 13).

Tabela 13. Doświadczanie przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły według płci; w odsetkach

W okresie od września zeszłego roku do teraz, jak często osobiście doświadczałeś/aś przemocy na terenie szkoły lub w pobliżu szkoły?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Codziennie lub prawie codziennie	2,8	4,5	3,9
Około raz na tydzień	3,2	6,7*	5,3
Rzadziej niż raz na miesiąc	18,4	17,1	17,8
Nigdy	75,7	71,7	73,1

**p<0.05; wszyscy N=1146, chłopcy n=506, dziewczęta n=597*

2.1.2.2 Sprawstwo przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły

Niższe, choć również niepokojące, bo na poziomie około 17%, były odpowiedzi na pytanie dotyczące *częstości brania aktywnego udziału w przemocy (fizycznej lub psychicznej) wobec innych uczniów na terenie lub w pobliżu szkoły*. Około 12% badanych potwierdziło, że zdarzenia te miały miejsce „rzadziej niż raz na miesiąc", a w przypadku około 2% było to nawet „codziennie lub prawie codziennie". Przy czym do takich aktów przemocy dochodziło częściej wśród chłopców niż dziewcząt, choć różnice te były istotne tylko w przypadku dwóch kategorii odpowiedzi (tabela 14).

Tabela 14. Sprawstwo przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły według płci; w odsetkach

W okresie od września zeszłego roku do teraz, jak często brałeś/aś udział w przemocy fizycznej lub psychicznej wobec innych uczniów na terenie szkoły lub w pobliżu szkoły?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Codziennie lub prawie codziennie	2,0	2,0	2,3
Około raz na tydzień	3,8	1,8	2,6
Rzadziej niż raz na miesiąc	15,4	9,2*	12,3
Nigdy	78,9	86,9*	82,7

**p<0.05; wszyscy N=1146, chłopcy n=506, dziewczęta n=597*

Z kolei na pytanie *o udział w bójkach na terenie szkoły w ciągu ostatnich 12 miesięcy* twierdząco odpowiedziało prawie 13% badanych uczniów, z czego około 6% robiło to jednokrotnie, a około 3% cztery razy lub częściej. W tym przypadku również zaobserwowano istotnie wyższe wskaźniki po stronie chłopców niż dziewcząt ($p<0.001$).

2.1.2.3 Cyberprzemoc

W celu zbadania problemu cyberprzemocy zapytano uczniów o częstość doświadczania regularnego nękania za pośrednictwem internetu lub telefonu komórkowego oraz o częstość sprawstwa takiego nękania (samemu lub w grupie) wobec rówieśników (Pyżalski, 2012).

Wyniki wskazują, że co piąty z badanych nastolatków doświadczył cyberprzemocy (21,6%), z czego 5,5% doświadczała jej 2-3 razy, a około 4% - 4 lub więcej razy. Osobami doświadczającymi cyberprzemocy były częściej dziewczęta niż chłopcy, przy czym różnice te były istotne w dwóch z czterech kategorii odpowiedzi (tabela 15).

Tabela 15. Doświadczanie cyberprzemocy według płci; w odsetkach

Przeczytaj następujący opis i napisz czy kiedykolwiek byłeś/aś w takiej sytuacji: Jedna lub kilka osób z Twojej szkoły, klasy lub społeczności w Internecie przez dłuższy czas, regularnie nękało Cię korzystając z Internetu lub komórki w taki sposób, że cierpiałeś/aś i trudno było Ci się obronić?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Zdarzyło mi się 4 lub więcej razy	3,2	4,9	4,2
Zdarzyło mi się 2 lub 3 razy	3,2	7,0*	5,5
Zdarzyło mi się 1 raz	11,3	12,4	11,8
Nigdy mi się nie zdarzyło	82,4	75,7*	78,4

**p<0.05; wszyscy N=1146, chłopcy n=506, dziewczęta n=596*

Jeśli chodzi o częstość stosowania cyberprzemocy potwierdziło to 13% badanych uczniów. Przy czym nieco ponad 4% z stosowało cyberprzemoc więcej niż jednokrotnie. Podobnie jak w przypadku przemocy, (fizycznej lub psychicznej) cyberprzemoc była nieco częściej udziałem chłopców niż dziewcząt (tabela 16).

Tabela 16. Sprawstwo cyberprzemocy według płci; w odsetkach

Czy zdarzyło Ci się samemu/samej lub w grupie przez dłuższy czas, regularnie nękać kolegę/koleżankę korzystając z Internetu lub telefonów komórkowych, w taki sposób, że trudno mu/jej było się obronić?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Zdarzyło mi się 4 lub więcej razy	2,8	1,0*	1,9
Zdarzyło mi się 2 lub 3 razy	2,6	2,3	2,4
Zdarzyło mi się 1 raz	8,7	8,2	8,6
Nigdy mi się nie zdarzyło	85,9	88,4	87,0

**p<0.05; wszyscy N=1146, chłopcy n=504, dziewczęta n=596*

2.1.3 Zachowania niezgodne z zasadami życia społecznego lub z prawem

Uczniowie byli pytani także o podejmowanie zachowań niezgodnych z prawem i/lub zasadami życia społecznego. Ponad połowa (55%) wszystkich uczestników potwierdziła, że podjęła przynajmniej jedno z zachowań niezgodnych z prawem i/lub zasadami społecznymi (Tabela 17). Udzielone przez nich odpowiedzi wskazują, że w ciągu ostatniego roku niemal połowa uczniów często okłamywała innych (47,9%), trzech na dziesięciu uczniów dokonało kradzieży (32,2%), około ¼ uczniów celowo kogoś uderzyła lub uszkodziła (24,2%). Ponadto, około 14% uczniów uciekło z domu (14,2%) lub zniszczyło / uszkodziło coś, co do nich nie należało (13,7%). Wyniki wskazują również, że jeden na dwudziestu uczniów znęcał się nad innymi lub zastraszał innych (5,4%), około 4% dokonało podpalenia w intencji zniszczenia czegoś, 3,6% handlowało narkotykami, około 3% prowadziło samochód bez zgody właściciela, zaś 2% uczestników potwierdziło zmuszenie kogoś do uprawiania seksu.

Oprócz ucieczek z domu oraz częstego okłamywania innych, zachowania te były podejmowanie częściej przez chłopców niż dziewczęta (tabela 17). Przy czym w przypadku kradzieży, znęcania się nad zwierzętami oraz dokonywania podpaleń, nie stwierdzono istotnych różnic ze względu na płeć.

Tabela 17. Odpowiedzi twierdzące na pytanie o zachowania niezgodne z prawem lub zasadami życia społecznego według płci; w odsetkach

Czy kiedykolwiek w ostatnich 12 miesiącach robiłeś/aś niżej wymienione rzeczy?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Brałeś/aś samochód, żeby pr zejechać się bez zgody właściciela?	3,6	2,0**	3,2
Łamałeś/aś lub niszczyłeś/aś (celowo) coś, co nie należało do Ciebie?	14,9	11,8**	13,7
Sprzedawałeś/aś marihuanę lub inne narkotyki?	3,8	2,5*	3,6
Brałeś/aś rzeczy, które nie należały do Ciebie?	31,9	31,8	32,2
Uderzyłeś/aś lub uszkodziłeś/aś kogoś (celowo)?	25,8	22,3**	24,2
Uciekałeś/aś z domu? (to znaczy opuszczałeś/aś dom bez pozwolenia jednego lub dwojga rodziców)	11,8	15,9***	14,2
Często okłamywałeś/aś innych, by coś uzyskać lub czegoś uniknąć?	42,9	51,4**	47,9
Znęcałeś/aś się nad jakimś zwierzęciem?	2,0	1,7	2,0
Dokonałeś/aś podpalenia po to, żeby coś zniszczyć?	4,2	3,5	4,0
Zmuszałeś/aś kogoś do uprawiania z Tobą seksu?	2,6	0,8***	2,0
Znęcałeś/aś się nad innymi albo zastraszałeś/aś ich (wyłączając rodzeństwo)?	6,0	4,2**	5,4
Używałeś/aś niebezpiecznych narzędzi np. noża, kija lub innego niebezpiecznego przedmiotu, aby kogoś zranić?	2,8	1,9*	2,6

**p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001; wszyscy N=1146, chłopcy n=499-503, dziewczęta n=592-594*

Uczestnicy badania byli proszeni również o wskazanie, czy wyżej wymienione zachowania (o ile były podejmowane), spowodowały poważne problemy w domu, szkole i/lub relacjach z rówieśnikami. Wyniki przedstawiały się następująco: poważne problemy w szkole, które były efektem niepożądanych zachowań raportowało 8% uczniów, problemy w domu – 17,5%, a problemy z rówieśnikami – 15,2% uczniów. Należy tu jednak wziąć pod uwagę, że około 45% uczestników nie potwierdziło żadnego z wymienionych wyżej zachowań (nie zaznaczyło ani jednego „tak" w poprzednim pytaniu). Różnice ze względu na płeć zaobserwowano w przypadku poważnych problemów w domu oraz w relacjach z rówieśnikami, problemy te były doświadczanie częściej przez chłopców niż dziewczęta ($p<0,001$).

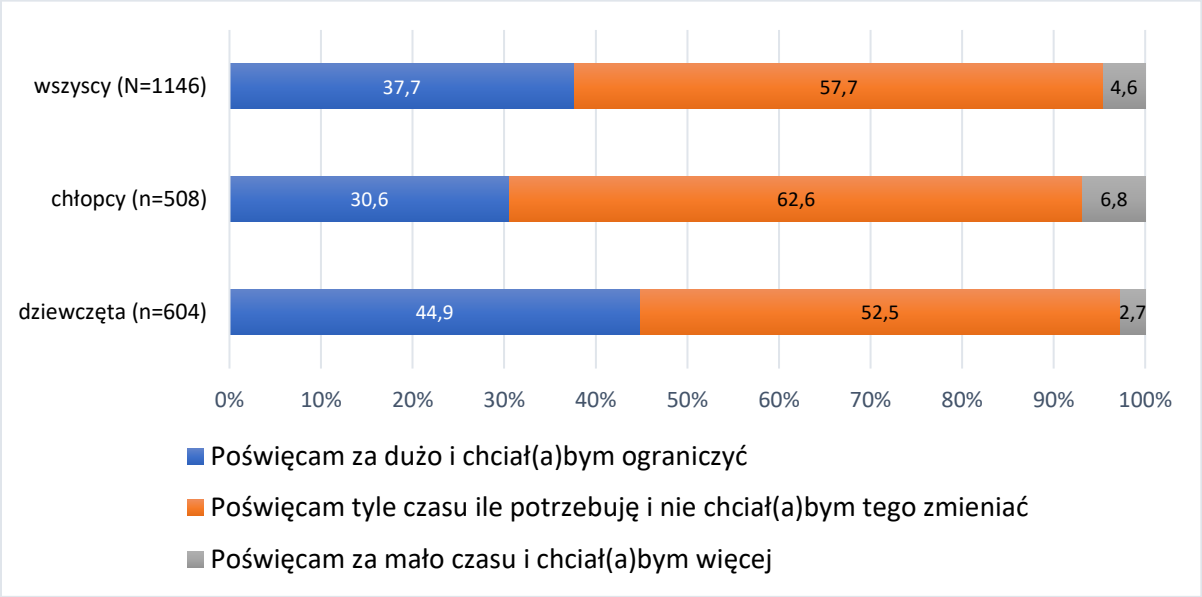
2.1.4 Problemowe używanie internetu

2.1.4.1 Subiektywna ocena czasu spędzanego w sieci

W części badań dotyczących internetu, uczniowie zostali zapytani o to, jak oceniają ilość czasu spędzanego przez siebie internecie, w tym o ewentualną chęć ograniczenia bądź zwiększenia aktywności w internecie. Pytania częściowo były adaptacją pytań ankietowych z kwestionariusza EU Kids Online 2020 (Smahel i wsp. 2020) a częściowo zostały opracowane przez zespół badawczy.

Ponad połowa z badanych nastolatków (57%) odpowiedziała, że korzysta z internetu tyle, ile potrzebuje i nie chcę tego zmieniać (wykres 1). Jednak około 40% uczniów oceniało, że spędza w internecie zbyt wiele czasu i chce ograniczyć tę aktywność. Przy czym przekonanie to było częstsze wśród dziewcząt niż chłopców ($p<0,001$). Jedynie nieliczni respondenci (4,6%) przyznawali, że chcieli by spędzać w internecie jeszcze więcej czasu.

Wykres 1. Subiektywna ocena czasu spędzanego w internecie według płci; w odsetkach

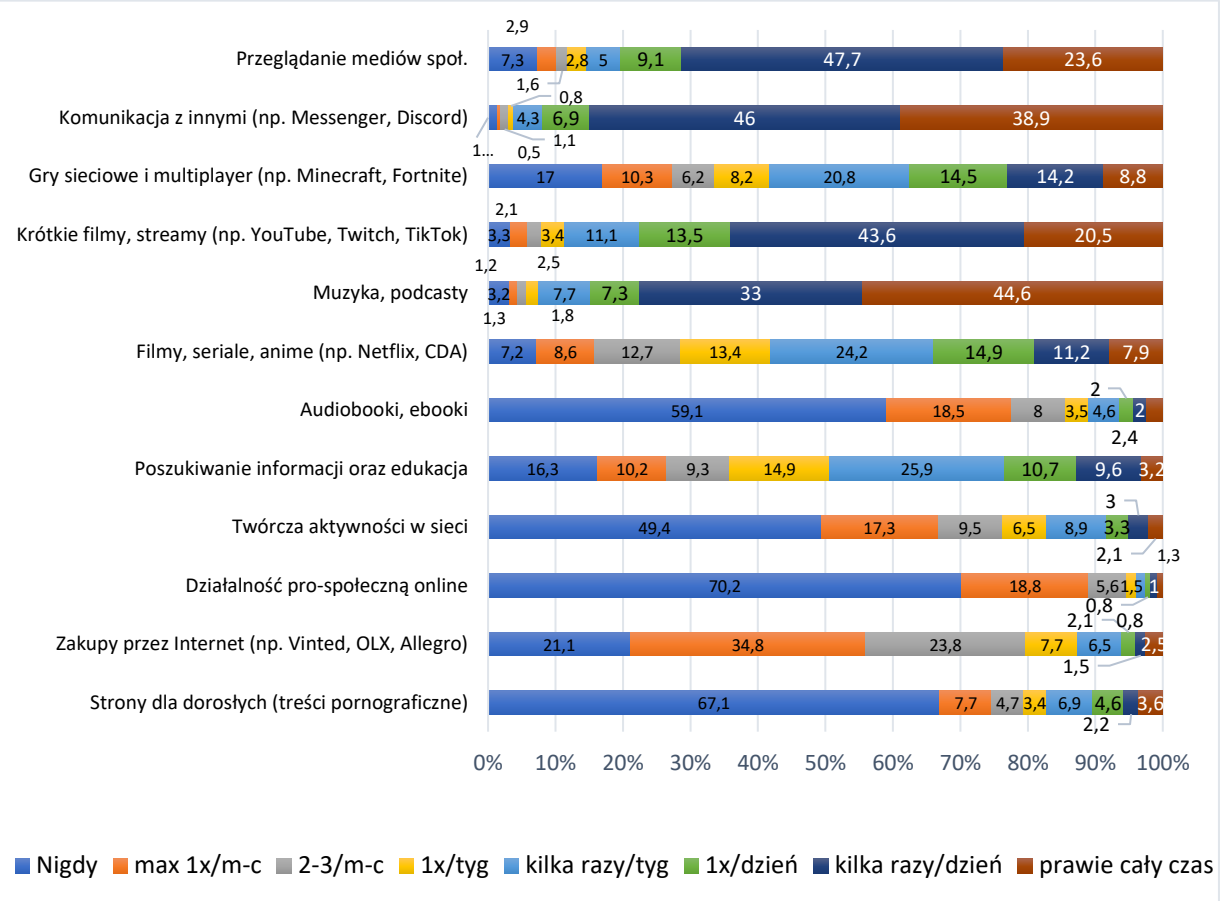

2.1.4.1 Struktura czasu spędzanego w internecie

Uczestnicy byli zapytanie także o konkretne aktywności, które podejmują w ramach czasu spędzanego w internecie. Uzyskane wyniki (wykres 2) wskazują, że badani uczniowie poświęcają swój czas w internecie głównie na przeglądanie mediów społecznościowych, komunikowanie się z innymi, oglądanie krótkich filmów, streamingów, rolek czy relacji, a także na słuchanie muzyki i/lub podkastów. Do najrzadziej podejmowanych aktywności zaliczyć można pro-społeczną oraz twórczą aktywność w sieci, a także korzystanie z audiobooków i ebooków oraz ze stron z treściami przeznaczonymi dla dorosłych.

Ilość czasu poświęcanego różnym aktywnościom online była zróżnicowana ze względu na płeć ($p<0.001$). Dziewczęta częściej przeglądają media społecznościowe, korzystają z komunikatorów, słuchają muzyki, podkastów i audiobooków, czytają ebooki, oglądają filmy lub seriale oraz podejmują się twórczej aktywności w sieci. Natomiast chłopcy spędzają więcej czasu na grach online oraz przeglądając strony dla dorosłych.

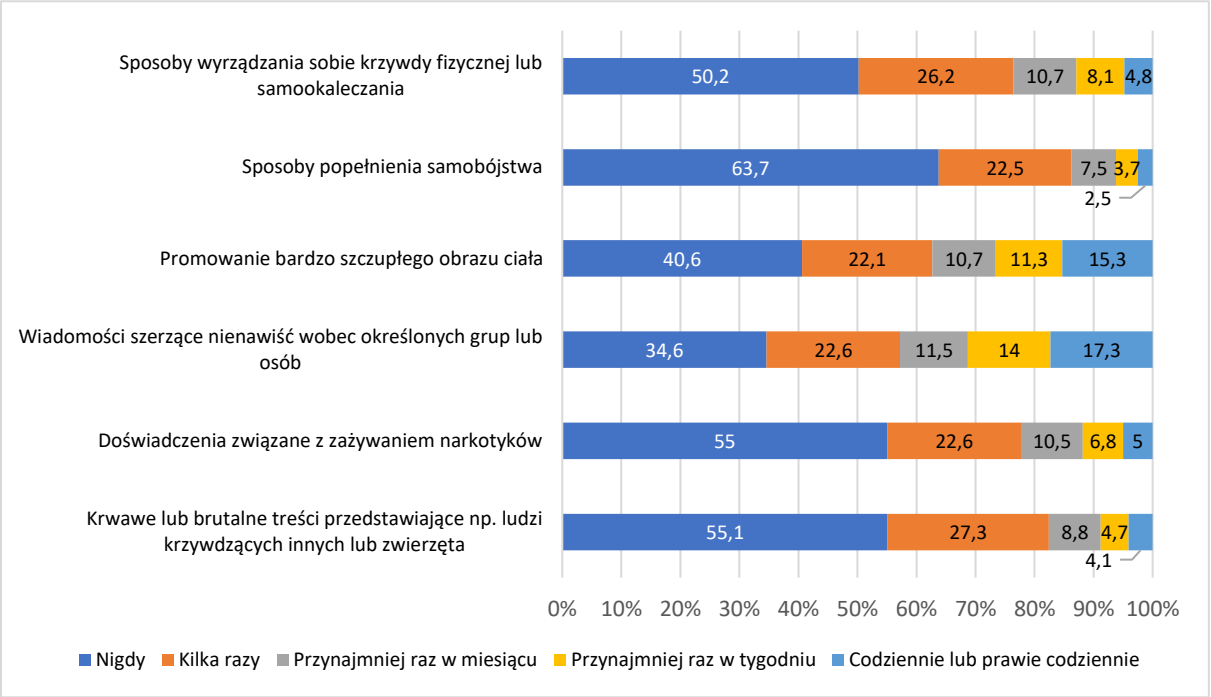
Wykres 2. Struktura czasu spędzanego w internecie; w odsetkach

2.1.4.2 Ekspozycja na szkodliwe treści online

Kolejne pytanie dotyczyło częstości narażenia na rozmaite szkodliwe treści, które można znaleźć w internecie. Uzyskane wyniki (wykres 3) wskazują, że badani uczniowie najczęściej byli narażeni na treści szerzące nienawiść wśród określonych osób lub grup, które było częstsze wśród chłopców ($p<0,001$), oraz na treści promujące nadmiernie szczupłą sylwetkę, które dotyczyło z kolei głównie dziewcząt ($p<0,001$). Około połowa badanych uczniów potwierdziła stosunkowo częstą (co najmniej kilka razy) ekspozycję na brutalne sceny np. krzywdzenia ludzi lub zwierząt (częstsze wśród chłopców; $p<0,05$), oraz treści zawierające sposoby wyrządzania sobie krzywdy fizycznej lub samookaleczeń (częstsze wśród dziewcząt; $p<0,01$), a także na treści związane z zażywaniem narkotyków. Natomiast ekspozycja na treści dotyczące sposobów popełniania samobójstwa była stosunkowo rzadsza wśród uczestników tego badania.

Wykres 3. Ekspozycja na szkodliwe treści online; w odsetkach

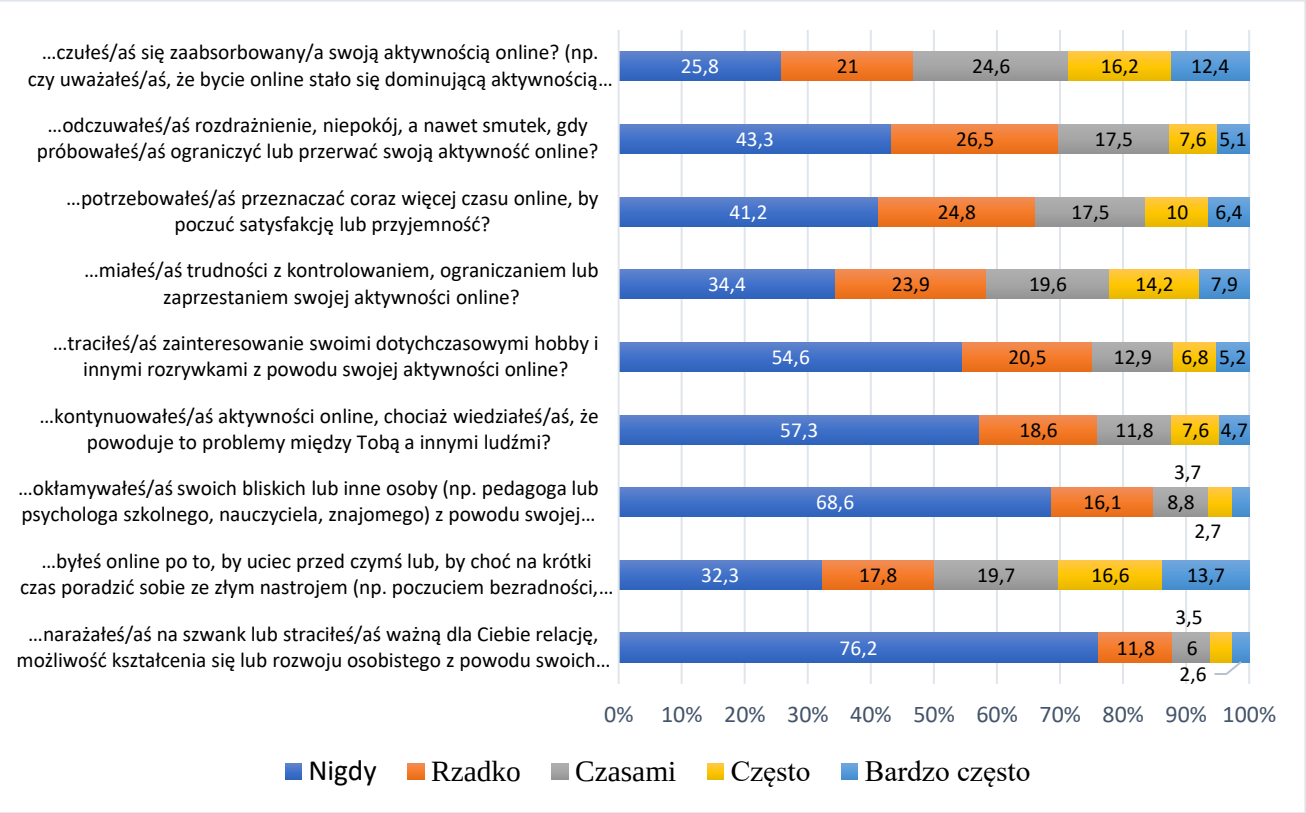
2.1.4.3 Problemowe Używanie Internetu (PUI)

Do pomiaru problemowego korzystania z internetu wykorzystano polską wersję skróconej skali Internet Disorder Scale (Pontes i Griffiths, 2016), która składa się z 9 pytań opartych na opisanych w DSM-5 kryteriach diagnostycznych zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online.

Wyniki wskazują, że w ciągu ostatniego roku, zdecydowana większość (ok. 75%) badanych czuła się zaabsorbowana swoją aktywnością online, a około u 70% występowały trudności z kontrolowaniem, ograniczaniem lub zaprzestaniem tej aktywności. Podobne odsetki uczniów wskazywały, że korzystają z internetu w celu regulacji negatywnych emocji lub ucieczki przed problemami. Przy czym około 20-30% uczniów doświadczało tych objawów często lub bardzo często (wykres 4).

Za wyjątkiem pierwszego objawu (poczucia zaabsorbowania aktywnością online), częstość występowania poszczególnych symptomów była zróżnicowana ze względu na płeć, z wyższymi wskaźnikami po stronie dziewcząt niż chłopców ($p<0,05$-$0,001$).

Wykres 4. Symptomy problemowego używania internetu; w odsetkach

Zgodnie z rekomendacjami dotyczącymi sposobu interpretowania wyników tej skali, osoby, które uzyskały co najmniej 32 punkty (z maksymalnie 45), charakteryzują się ryzykiem występowania problemowego używania internetu (Poon i wsp., 2021)

Uzyskane wyniki wskazują, że ryzyko to dotyczy około 8% badanych uczniów oraz jest istotnie zróżnicowane ze względu na płeć: około 4% chłopców i około 10% dziewcząt (tabela 18).

Tabela 18. Rozkład wyników poniżej i powyżej progu ryzyka problemowego używania internetu według płci; w odsetkach.

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Wynik poniżej progu ryzyka	95,8	89,7	92,5
Wynik powyżej progu ryzyka	4,2	10,3***	7,5

****p<0.001; wszyscy N=1146, chłopcy n=475, dziewczęta n=563*

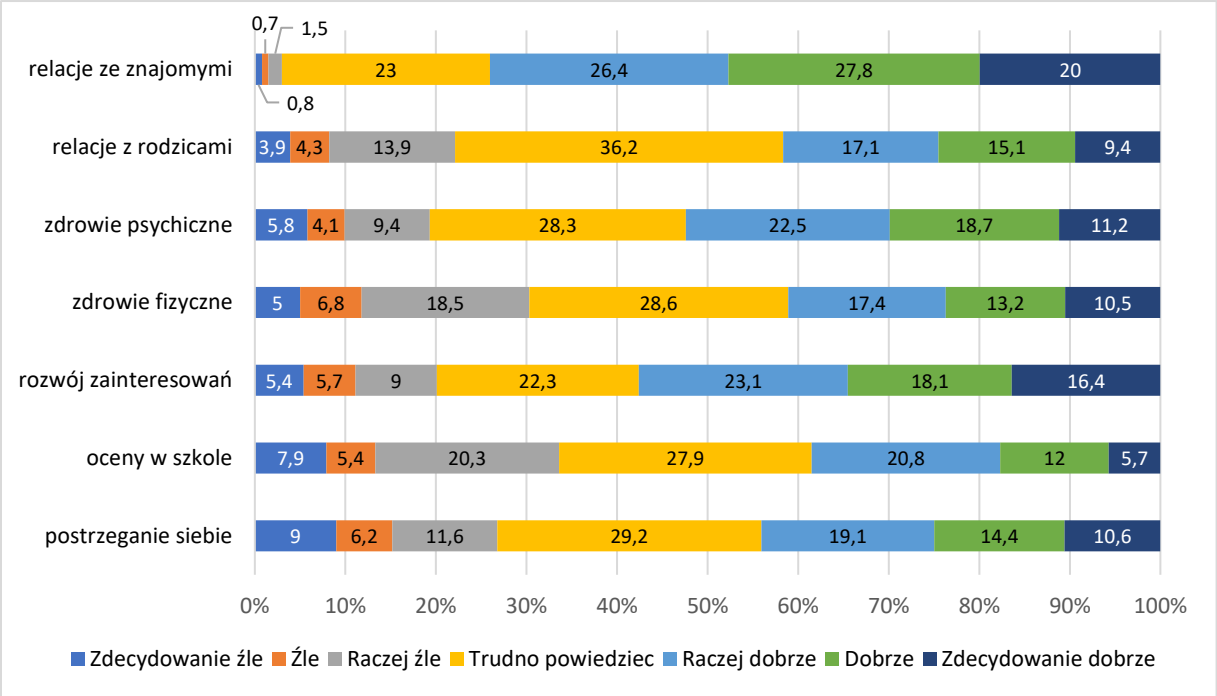
2.1.4.4 Subiektywna ocena wpływu używania internetu

W dalszej kolejności uczniowie byli proszeni także o określenie wpływu używania internetu na różne aspekty swojego życia (wykres 5).

Większość z nich uznała, że korzystanie z internetu ma „raczej dobry", „dobry" lub „zdecydowanie dobry" wpływ na ich relacje ze znajomymi, zdrowie psychiczne oraz rozwój zainteresowań. Bardziej negatywnie został natomiast oceniony wpływ internetu na zdrowie fizyczne, wyniki szkolne oraz postrzeganie siebie.

Istotne różnice pomiędzy odpowiedziami dziewcząt i chłopców stwierdzono tylko w przypadku subiektywnego wpływu używania internetu na relacje ze znajomymi oraz rozwoju własnych zainteresowań, z wyższymi wskaźnikami w obu przypadkach po stronie chłopców ($p<0.05$).

Wykres 5. Subiektywna ocena wpływu używania internetu; w odsetkach

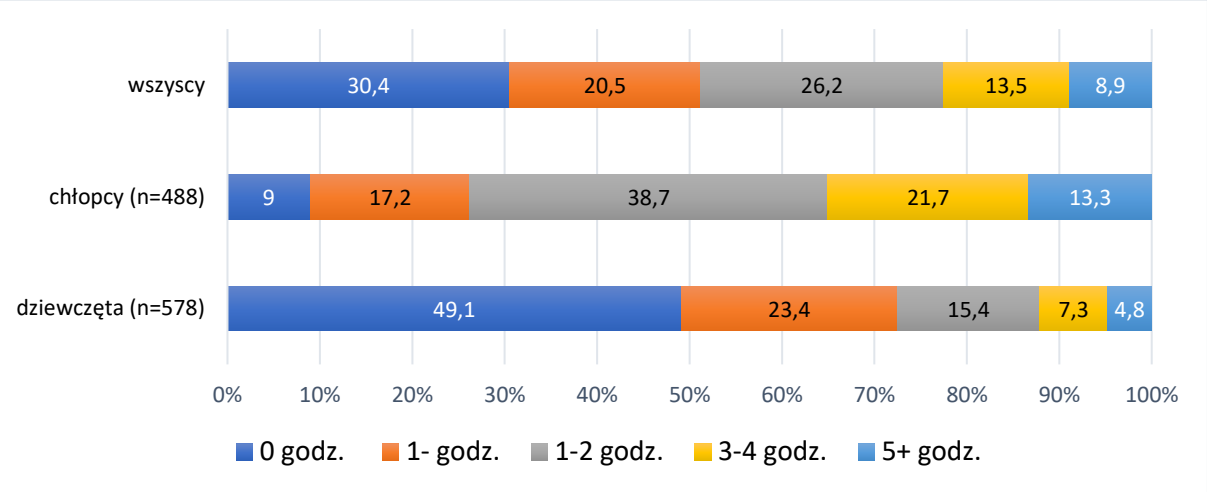
2.1.5 Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online

2.1.5.1 Czas poświęcany na gry komputerowe

W badaniach uwzględniono ponadto pomiary dotyczące używania gier komputerowych online. Uczniowie najpierw udzielili odpowiedzi na pytanie o przeciętną liczbę godzin korzystania z takich gier. Następnie odpowiadali na pytania dotyczące występowania objawów zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online.

Około połowa badanych uczniów poświęca grom komputerowym online do dwóch godzin dziennie, a blisko 10% gra przez pięć lub więcej godzin w ciągu przeciętego dnia, zaś około 1/3 badanych nastolatków nie robi tego w ogóle. Dziewczęta poświęcają grom komputerowym online mniej czasu niż chłopcy ($p<0,05$) (wykres 6).

Wykres 6. Czas poświęcany na gry komputerowe online w podziale na płeć; w odsetkach

2.1.5.2 Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online

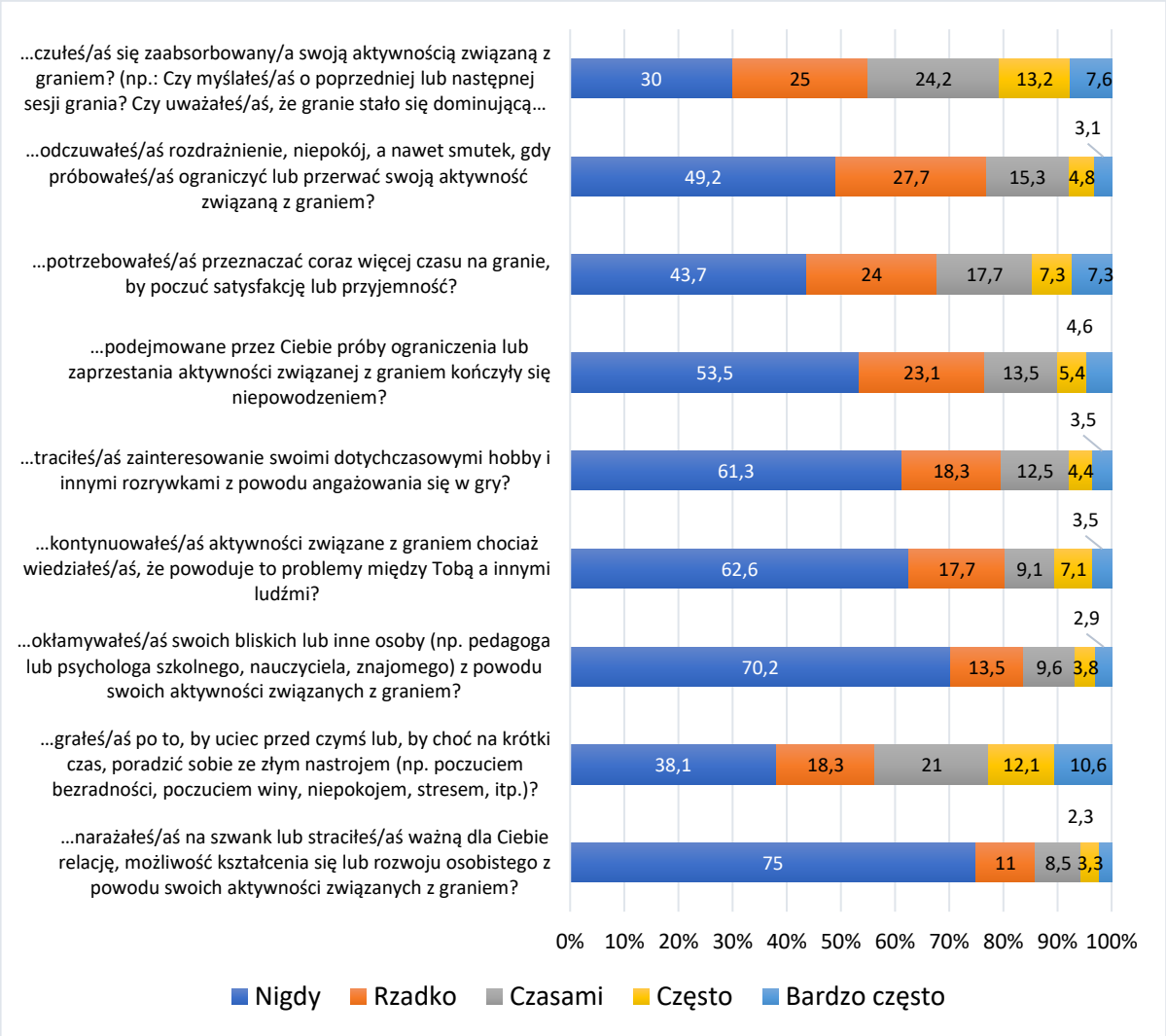
Do pomiaru objawów zaburzeń związanych z korzystaniem z gier komputerowych online zastosowano skalę Internet Gaming Disorder Scale (Poon i wsp., 2021), która składała się z 9 pytań. Pytanie te odnoszą się do poszczególnych kryteriów diagnostycznych zawartych w DSM-5.

Większość (ok. 70%) badanych doświadczyła w ciągu ostatniego roku zaabsorbowania swoją aktywnością związaną z grami komputerowymi online. Około 40% uczniów odczuwało potrzebę przeznaczania na granie coraz więcej czasu (tolerancja), i/lub kontynuowało granie celem regulacji emocji lub ucieczki przed problemami. Z kolei objawy takie jak rozdrażnienie, niepokój lub smutek podczas prób ograniczenia lub przerwania grania, jak również niepowodzenie w przypadku podejmowania takich prób, potwierdziła około połowa badanych (wykres 7).

Częstość występowania poszczególnych objawów zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online nie była zróżnicowana ze względu na płeć. Istotne różnice występowały

tylko w przypadku poczucia zaabsorbowania aktywnością związaną z graniem, które potwierdzali częściej chłopcy niż dziewczęta (p<0,05).

Wykres 7. Symptomy problemowego grania w gry komputerowe; w odsetkach

Rekomendacje dotyczące sposobu interpretowania wyników skali wskazują, że osoby, które uzyskały co najmniej 32 punkty (z maksymalnie 45), charakteryzują się ryzykiem występowania zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online (Poon i wsp., 2021).

Zgodnie z wynikami, ryzyko to dotyczyło około 6% badanych nastolatków. Nie stwierdzono różnic ze względu na płeć (tabela 19).

Tabela 19. Rozkład wyników poniżej i powyżej progu ryzyka zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online według płci; w odsetkach.

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Wynik poniżej progu ryzyka	94,4	94,7	94,1
Wynik powyżej progu ryzyka	5,6	5,3	5,9

Wszyscy N=508, chłopcy n=338, dziewczęta n=150

2.1.6 Wagary

Do badania zachowań młodzieży zwanych wagarami zastosowano pojedyncze pytanie: *Ile całych dni w szkole opuściłeś/aś z powodu wagarów w ciągu ostatnich 4 tygodni?.* Pytanie to zostało zaadaptowane z Flint Adolescent Study (Zimmermann 2014; Ostaszewski 2014). Uczniowie odpowiadali mając do wyboru następujące kategorie odpowiedzi: 0 dni, 1 dzień, 2 dni, 3 dni, 4-5 dni, 6-10 dni, 11 dni lub więcej. Tabela 20 przedstawia odsetki odpowiedzi na pytanie o częstość wagarów w podziale na chłopców i dziewczęta.

Wyniki wskazują, że około 40% uczniów opuściło bez usprawiedliwienia przynajmniej jeden dzień w ciągu ostatnich 4 tygodni, przy czym w grupie wagarowiczów było znacząco więcej dziewcząt (ok. 44%) niż chłopców (ok. 34%) ($p<0,05$). Około 7% uczestników badań (dziewcząt i chłopców) opuściło w ciągu ostatnich 4 tygodni bez usprawiedliwienia 6 dni nauki szkolnej lub więcej (tabela 20).

Tabela 20. Liczba dni na wagarach w ostatnich 4 tygodniach według płci; w odsetkach

Ile całych dni w szkole opuściłeś/aś z powodu wagarów w ciągu ostatnich 4 tygodni?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
0 dni	65,9	55,7*	59,9
1 dzień	11,3	13,5	12,6
2 dni	5,3	8,1	7,0
3 dni	5,1	5,9	5,5
4-5 dni	5,1	10,0*	7,9
6-10 dni	3,4	3,4	3,4
11 dni lub więcej	3,8	3,4	3,8

**p<0,05; wszyscy N=1096, chłopcy n=505, dziewczęta n=591*

3.1 Traumatyczne doświadczenia

3.1.1 Traumatyczne wydarzenia

Młodzież została zapytana, czy kiedykolwiek w życiu zdarzyło im się coś naprawdę strasznego lub traumatycznego. Na każde z sześciu traumatycznych wydarzeń uczniowie odpowiadali na dychotomicznej skali: „tak" lub „nie". Pytanie opracowano na podstawie kwestionariusza diagnostycznego MINI-KID *Mini International Neuropsychiatric Interview for Children and Adolescents* (Sheehan i in., 2010).

Połowa badanych (48%) doświadczyła przynajmniej jednego zdarzenia traumatycznego, w tym 49,6% chłopców oraz 46,2% dziewcząt (dane nie są prezentowane w tabeli). Ponad ⅓ badanych uczniów widziała kogoś zabitego lub rannego (tabela 21). Wypadek samochodowy lub inny poważny wypadek przeżyło 13,7%, a dotkliwe pobicie lub napad 11,2%. Molestowania seksualnego doświadczyło 8,9%. Najrzadziej wymienianymi traumatycznymi wydarzeniami było przeżycie powodzi, huraganu, trzęsienia ziemi (5,8%) oraz poważnego pożaru (3,7%).

Tabela 21. Wydarzenia traumatyczne przeżyte przynajmniej raz w ciągu całego życia według płci; odsetki odpowiedzi twierdzących.

Czy zdarzyło Ci się KIEDYKOLWIEK W ŻYCIU coś naprawdę strasznego / traumatycznego np.:	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Powódź, huragan, trzęsienie ziemi	6,4	5,1	5,8
Poważny pożar	4,4	2,7	3,7
Wypadek samochodowy lub inny poważny wypadek	15,9	11,3*	13,7
Widok kogoś zabitego lub ciężko rannego	36,3	31,9	33,8
Dotkliwe pobicie lub napad	13,6	8,8**	11,2
Napaść seksualna/molestowanie seksualne	3,6	13,1***	8,9

****p<0, 001; **p<0,01; *p<0,05; wszyscy N=1141, chłopcy n=502, dziewczęta n=593*

Analizy ze względu na płeć wskazują, że molestowanie seksualne było istotnie częściej doświadczane przez dziewczęta niż chłopców (13,1% i 3,6%). Dotkliwe pobicie lub napad oraz przeżycie poważnego wypadku potwierdzali istotnie częściej chłopcy niż dziewczęta (poważny wypadek: 15,9% i 11,3%; napad: 13,6% i 8,8%). Inne traumatyczne wydarzenia, które wskazywali uczniowie w pytaniu otwartym to: wojna, śmierć bliskiej osoby, doświadczenie przemocy rówieśniczej i domowej, otrzymywanie gróźb, zaburzenia depresyjne, choroba

nowotworowa, bycie świadkiem samookaleczenia przyjaciela oraz problemy związane z piciem alkoholu w rodzinie.

3.1.2 Wydarzenia traumatyczne ciągłe

Uczestnicy badań odpowiadali również na pytania o trudne/traumatyczne zdarzenia doświadczane w sposób ciągły w ostatnim roku. Pytanie to było analogiczne jak pytanie dotyczące wydarzeń traumatycznych, których uczniowie doświadczyli kiedykolwiek w życiu. Analogiczna była także skala odpowiedzi oraz źródło pytania (MINI-KID; Sheehan i wsp., 2010). Przynajmniej jednego takiego zdarzenia doświadczyło ¼ osób badanych, w tym ⅓ chłopców (33,5%) i ponad połowa dziewcząt (52,5%) (dane nie są prezentowane w tabeli). Znacząca grupa uczniów doświadczała poważnych konfliktów w domu (27,8%) oraz przemocy ze strony rówieśników (27,4%) (tabela 22). Co szósty nastolatek (15,6%) był zastraszany lub szantażowany przez osoby ze swojego najbliższego otoczenia społecznego. Co siedemnasty uczeń doświadczał molestowania seksualnego (5,8%). Analizy ze względu na płeć wskazują, że doświadczanie ciągłych traumatycznych przeżyć było istotnie częstsze w grupie dziewcząt.

Tabela 22. Wydarzenia traumatyczne doświadczane w sposób ciągły w ostatnim roku według płci; odsetki odpowiedzi twierdzących.

Czy w ciągu OSTATNIEGO ROKU byłeś/aś w SPOSÓB CIĄGŁY narażony/a na traumatyczne przeżycia np.:	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Poważne konflikty w domu (kłótnie, awantury, przemoc)	17,1	36,4***	27,8
Przemoc, poniżanie, wyśmiewanie lub inne krzywdy ze strony rówieśników	19,6	33,8***	27,4
Zastraszanie, szantażowanie przez osoby z otoczenia lub okolicy	12,3	18,2**	15,6
Molestowanie seksualne	2,0	8,8***	5,8

****p<0, 001; **p<0,01; wszyscy N=1141, chłopcy n=504, dziewczęta n=594*

4.1 Problemy zdrowia psychicznego nastolatków

4.1.1 Depresja, stres

4.1.1.1 Objawy depresji

Objawy depresji mierzono skróconą skalą CES-D (Center for Epidemiologic Studies Depression Scale). Skala zawiera cztery pytania dotyczące uczucia smutku, samotności, przygnębienia oraz chęci płaczu w ostatnich 7 dniach przed badaniem. Respondenci mają do wyboru następujące odpowiedzi: 1 = nigdy lub rzadko, 2 = czasami, 3 = często, 4 = cały czas (Radloff, 1977; Adlaf i

Paglia, 2001). Wskaźnikiem wysokiego ryzyka depresji jest udzielenie odpowiedzi „często" lub „cały czas" na wszystkie cztery pytania skali.

Najwięcej badanych uczniów potwierdziło doświadczanie w ostatnich 7 dniach uczucia smutku (38,7%). Odsetki respondentów potwierdzających uczucie osamotnienia, przygnębienia oraz chęć płaczu były zbliżone i wynosiły ok. 30-32%. Objawy depresji są znacznie bardziej rozpowszechnione wśród dziewcząt niż wśród chłopców, szczególnie duże różnice stwierdzono w przypadku chęci płaczu (9,3% vs 46,8%). Dane dotyczące doświadczania wszystkich czterech objawów wskazują, że wysokie ryzyko depresji może dotyczyć 23,2% dziewcząt oraz 5,5% chłopców ze szkół warszawskich (tabela 23).

Tabela 23. Doświadczanie symptomów depresji według płci; w odsetkach.

„Często lub „cały czas" w ostatnich 7 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Smutek	24,3	50,0***	38,7
Osamotnienie	21,9	37,0***	31,0
Przygnębienie	20,0	41,1***	31,9
Chęć płaczu	9,3	46,8***	30,4
Doświadczanie wszystkich 4 objawów	5,5	23,2***	15,7

****p<0, 001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

4.1.1.2. Stres

Poziom stresu mierzony był skalą PSS-10 (Perceived Stress Scale, w polskiej adaptacji Juczyńskiego i Ogińskiej -Bulik (2012). Skala zawiera 10 pytań, które dotyczą subiektywnych odczuć związanych z problemami i zdarzeniami osobistymi oraz sposobów radzenia sobie z tymi problemami na przestrzeni ostatniego miesiąca, np. *Jak często czułeś/aś, że ważne sprawy w Twoim życiu wymykają ci się spod kontroli?* Uczniowie mogli uzyskać na tej skali od 0 do 40 punktów. Przy każdym pytaniu mieli do wyboru następujące odpowiedzi: 0 = nigdy, 1 = prawie nigdy, 2 = czasem, 3 = dość często, 4 = bardzo często.

Wyniki analiz wskazują, że w ciągu ostatniego miesiąca uczniowie doświadczali umiarkowanego nasilenia stresu (*M*=19,8, *SD*=6,7). W grupie dziewcząt nasilenie to było istotnie wyższe niż u chłopców (*M*=21,5, *SD*=6,6 vs. *M*=17,6, *SD*=6,1; *p*<0,001). W tabeli 24 przedstawiono odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania w podziale na chłopców i dziewczęta.

Tabela 24. Częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania w skali PSS-10 według płci; w odsetkach

W ciągu ostatniego miesiąca…		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Jak często byłeś/aś zdenerwowany/a, ponieważ zdarzyło się coś niespodziewanego?	Nigdy lub prawie nigdy	31,6	14,1*	22,2
	Czasem	40,1	38,2	38,6
	Dość lub bardzo często	28,2	47,6*	39,1
Jak często czułeś/aś, że ważne sprawy w Twoim życiu wymykają ci się spod kontroli?	Nigdy lub prawie nigdy	44,0	23,4*	32,6
	Czasem	33,0	36,1	34,6
	Dość lub bardzo często	22,9	40,5*	32,7
Jak często odczuwałeś/aś zdenerwowanie i napięcie?	Nigdy lub prawie nigdy	27,3	13,0*	19,5
	Czasem	39,0	29,6*	33,4
	Dość lub bardzo często	33,8	57,4*	47,0
Jak często byłeś/aś przekonany/a, że jesteś w stanie poradzić sobie z problemami osobistymi?	Nigdy lub prawie nigdy	13,7	14,2	14,7
	Czasem	23,4	30,0	26,9
	Dość lub bardzo często	62,8	55,9	58,3
Jak często czułeś/aś, że sprawy układają się po Twojej myśli?	Nigdy lub prawie nigdy	15,4	17,5	16,9
	Czasem	37,1	49,3*	43,6
	Dość lub bardzo często	47,5	33,1*	39,5
Jak często stwierdzałeś/aś, że nie radzisz sobie ze wszystkimi obowiązkami?	Nigdy lub prawie nigdy	36,3	23,0*	29,1
	Czasem	34,5	32,3	33,2
	Dość lub bardzo często	29,3	44,7*	37,7
Jak często potrafiłeś/aś opanować swoje rozdrażnienie?	Nigdy lub prawie nigdy	14,7	22,3*	18,9
	Czasem	30,9	39,9*	36,0
	Dość lub bardzo często	54,4	37,8*	45,2
Jak często czułeś/aś, że wszystko ci wychodzi?	Nigdy lub prawie nigdy	21,9	32,8*	28,1
	Czasem	39,3	45,3	42,5
	Dość lub bardzo często	38,8	22,0*	29,4
Jak często złościłeś/aś się, ponieważ nie miałeś/aś wpływu na to co się zdarzyło?	Nigdy lub prawie nigdy	29,0	17,9*	22,8
	Czasem	39,1	34,5	36,4
	Dość lub bardzo często	31,9	47,6*	40,8
Jak często czułeś/aś, że nie możesz przezwyciężyć narastających trudności?	Nigdy lub prawie nigdy	41,6	22,3*	31,0
	Czasem	35,7	39,0	37,3
	Dość lub bardzo często	22,7	38,8*	31,7

**p<0,05; wszyscy N=978, chłopcy n=425, dziewczęta n=522*

4.1.2. Objawy psychosomatyczne oraz przyjmowanie leków

4.1.2.1. Dolegliwości bólowe i negatywne stany emocjonalne

Pytania o dolegliwości bólowe dotyczyły doświadczania w ostatnich 30 dniach bólów głowy i bólów brzucha. Pytania o negatywne stany emocjonalne odnosiły się do: trudności w zasypianiu, zdenerwowania, przygnębienia i złego nastroju oraz braku energii. Pytanie brzmiało: *Czy w ciągu ostatniego miesiąca odczuwałeś/łaś wymienione poniżej dolegliwości?* Uczestnicy badań mieli do wyboru odpowiedzi: 1 = nie odczuwałem, 2 = tak, 1 – 2 razy, 3 = tak, kilka razy, 4 = tak, kilkanaście razy, 5 = tak, więcej niż kilkanaście razy. Wskaźnikiem częstego występowania wymienionych dolegliwości było ich doświadczanie przynajmniej 1 – 2 razy w ostatnim miesiącu (Pisarska, 2017).

Tabela 25. Doświadczanie dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych w ostatnich 30 dniach według płci; w odsetkach

Przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 30 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Bóle głowy	74,2	89,7***	82,7
Bóle brzucha	63,2	90,4***	78,8
Trudności w zasypianiu	58,2	79,9***	70,3
Zdenerwowanie	82,2	96,2***	89,6
Przygnębienie i zły nastrój	72,4	91,5***	82,7
Brak energii	81,0	93,7***	88,0

****p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Zamieszczone w tabeli 25 wyniki wskazują, że najwięcej badanych nastolatków potwierdziło odczuwanie przynajmniej 1-2 razy w ostatnim miesiącu zdenerwowania (89,6%) oraz braku energii (88%). Nieco mniej uczniów (70%) - choć nadal są to wysokie odsetki - miało trudności z zasypianiu. Dziewczęta znacząco częściej niż chłopcy odczuwały wymienione w ankiecie dolegliwości, największe różnice dotyczyły bólów brzucha, co zapewne związane jest z bólami menstruacyjnymi. Warto zwrócić uwagę, że bez mała wszystkie dziewczęta (96,2%) potwierdziły, że w ostatnim miesiącu przynajmniej 1-2 razy odczuwały zdenerwowanie.

Analizy dotyczące bardzo częstego doświadczania dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych (tj. kilkanaście i więcej razy w ostatnim miesiącu) wskazują, że ponad połowa dziewcząt oraz 1/3 chłopców bardzo często odczuwała zdenerwowanie i brak energii (tabela 26). Bardzo częste dolegliwości bólowe okazały się nieco mniej rozpowszechnione,

jednak bardzo częste bóle głowy potwierdziło 36,5% dziewcząt, natomiast bardzo częste bóle brzucha 33,7% badanych nastolatek.

Tabela 26. Bardzo częste doświadczanie dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Kilkanaście razy lub więcej w ostatnich 30 dniach	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Bóle głowy	15,9	36,5***	27,5
Bóle brzucha	10,7	33,7***	23,7
Trudności w zasypianiu	21,9	38,0***	31,5
Zdenerwowanie	32,9	58,6***	47,3
Przygnębienie i zły nastrój	20,1	45,0***	34,1
Brak energii	36,9	59,2***	49,4

***p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604

4.1.2.2. Stosowanie leków

Pytania o leki dotyczyły częstości używania w ostatnim miesiącu przed badaniem leków z powodu bólu brzucha, bólu głowy, trudności w zasypianiu, zdenerwowania, przygnębienia/złego nastroju oraz braku energii. Pytanie to było więc analogiczne do pytania dotyczącego dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych, analogiczne były także odpowiedzi do wyboru oraz wskaźniki częstego przyjmowania leków (Pisarska i Ostaszewski, 2006).

Tabela 27**.** Stosowanie leków z powodu dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 30 dniach	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Bóle głowy	50,8	72,8***	62,7
Bóle brzucha	28,9	68,6***	50,7
Trudności w zasypianiu	15,9	27,7***	23,0
Zdenerwowanie	16,9	23,9**	20,8
Przygnębienie i zły nastrój	14,2	20,1**	17,8
Brak energii	15,3	22,6**	19,7

p<0,05; **p<0,01;*p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Przyjmowanie przynajmniej 1-2 razy w ostatnim miesiącu leków przeciwbólowych potwierdziła ponad połowa badanych uczniów: 62,7% przyjmowało leki z powodu bólu głowy, 50,7% z powodu bólu brzucha. Używanie leków w przypadku doświadczania pozostałych dolegliwości było mniej rozpowszechnione, na przykład, po leki z powodu trudności w zasypianiu sięgało

23% respondentów, zaś leki z powodu braku energii stosowało 19,7% uczniów (tabela 27). Wszystkie wymienione w ankiecie leki były znacznie częściej używane przez dziewczęta niż przez chłopców.

Tabela 28. Bardzo częste stosowanie leków z powodu dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Kilkanaście i więcej razy w ostatnich 30 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Bóle głowy	6,1	20,7***	14,4
Bóle brzucha	3,6	17,3***	11,4
Trudności w zasypianiu	6,8	12,7***	10,6
Zdenerwowanie	6,3	11,3**	9,2
Przygnębienie i zły nastrój	6,6	10,9*	9,0
Brak energii	6,4	10,6*	8,8

p<0,05; **p<0,01;*p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

4.1.3. Samouszkodzenia

Uczniowie odpowiadali na następujące pytanie dotyczące dokonywania samouszkodzeń: *Czy kiedykolwiek w życiu dokonałeś/aś samouszkodzeń swojego ciała bez zamiarów samobójczych?.* Pytanie to opracowania w oparciu o pracę I. Makowskiej i A. Gmitrowicz (2018). Respondenci udzielali odpowiedzi na 4 stopniowej skali, gdzie 1 = nie zdarzyło się, 2= tak, jeden raz, 3 = tak, dwa razy, 4 = tak, trzy razy lub więcej.

Zgodnie z wynikami zamieszczonymi w tabeli 29, większość uczniów (65%) nigdy w życiu nie dokonywała samouszkodzeń. Około ⅓ uczestników badań (35%) dokonała przynajmniej raz samouszkodzenia swojego ciała, a prawie ¼ nastolatków (*N* = 264, 23,2%) dokonała samouszkodzeń trzy razy lub więcej.

Analizy ze względu na płeć wskazują, że przynajmniej raz w życiu samouszkodzeń dokonał co piąty chłopak (17,4%) i blisko co druga dziewczyna (48,3%). Tak więc, dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały doświadczenia związane z samouszkodzeniami (p<0,001).

Tabela 29. Częstość występowania samouszkodzeń w ciągu całego życia według płci; w odsetkach.

Częstość występowania samouszkodzeń	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nie zdarzyło się	82,6	51,7***	65,0
Jeden raz	6,5	8,8	7,8
Dwa razy	2,2	5,3***	4,0
Trzy razy lub więcej	8,7	34,1***	23,2

****p<0,001; wszyscy N=1139, chłopcy n=505, dziewczęta n=601*

Najczęstszą przyczyną samouszkodzeń wśród młodzieży była potrzeba rozładowania napięcia – potwierdziła ją ponad ⅕ uczniów (tabela 30). Samouszkodzenia jako ucieczkę od problemów wskazał co szósty uczeń. Kolejnym powodem było doznanie satysfakcji, co deklarowało ok. 11% uczniów, w tym około 15% dziewcząt oraz 5% chłopców. Najrzadziej potwierdzanym powodem była chęć zwrócenia na siebie uwagi otoczenia – wskazało je około 4% badanych, w tym 5% dziewcząt oraz wśród około 2% chłopców. Uczniowie wymieniali również inne niż wymienione w pytaniu powody, dla których dokonywali samouszkodzeń. Były to między innymi: ukaranie siebie, nienawiść do siebie, nieradzenie sobie z emocjami (złość, wściekłość, gniew) i stresem, chęć odzyskania kontroli, ciekawość, radzenie sobie z myślami samobójczymi.

Tabela 30. Przyczyny dokonywania samouszkodzeń według płci; w odsetkach

Przyczyny dokonywania samouszkodzeń	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Zwrócenie uwagi otoczenia	1,8	5,0	3,8
Ucieczka od problemów	5,5	24,7	16,3
Rozładowanie napięcia	9,6	33,4	22,9
Doznanie satysfakcji	4,7	15,2	10,8

4.1.4. Zachowania samobójcze

4.1.4.1. Zachowania samobójcze kiedykolwiek w życiu

Zachowania samobójcze mierzone były z wykorzystaniem pytań odnoszących się do tego, czy respondenci kiedykolwiek w życiu *myśleli poważnie o odebraniu sobie życia lub planowali jak to zrobić?* oraz *próbowali popełnić samobójstwo?*. Uczniom, którzy odpowiedzieli twierdząco na pytanie dotyczące prób samobójczych zadawano następnie pytanie pogłębiające: *Czy kiedykolwiek w życiu dokonałeś/aś próby samobójczej, która zakończyła się urazem, zatruciem*

lub przedawkowaniem i wymagała pomocy medycznej?. Odpowiedzi na pytanie dotyczące myśli lub planów samobójczych udzielano na czterostopniowej skali, gdzie 1 = nie zdarzyło się, 2= raz lub dwa razy, 3 = czasami, 4 = często. W przypadku dwóch pytań odnoszących się do prób samobójczych uczniowie mieli do wyboru następujące odpowiedzi: 1 = nie zdarzyło się, 2= tak, jeden raz, 3 = tak, dwa razy, 4 = tak, trzy razy lub więcej. Pytania zostały opracowane przez zespół badawczy m.in. w oparciu o Złożony Międzynarodowy Kwestionariusz Diagnostyczny CIDI (Kessler i in., 2006).

Ponad ⅓ badanych uczniów (35,4%) doświadczyła w ciągu całego życia poważnych myśli samobójczych lub planowała, w jaki sposób obierze sobie życie (tabela 31). Próby samobójcze podjęło 16,7%, czyli 191 nastolatków, z czego ⅓ (63 nastolatków) wymagała pomocy medycznej z powodu doznanego na skutek tej próby urazu, zatrucia lub przedawkowania substancji psychoaktywnych. Odsetek tych osób wynosił 5,5% w całej badanej próbie.

Analizy ze względu na płeć wskazują, że poważne myśli, plany oraz próby samobójcze w ciągu całego życia przeważają wśród dziewcząt (myśli i plany: 44,3% i 23,3%; próby: 20,5% i 9,9%).

Co trzeci chłopiec (34%) i co trzecia dziewczyna (31%), którzy podali , że przynajmniej raz w życiu próbowali popełnić samobójstwo, wymagali pomocy medycznej – co stanowiło odpowiednio 3,4% i 6,4% całej badanej próby (tabela 31).

Tabela 31. Wskaźniki zachowań samobójczych w ciągu całego życia według płci; w odsetkach

Czy kiedykolwiek w życiu…		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
…myślałeś/aś poważnie o odebraniu sobie życia lub planowałeś/aś jak to zrobić?	Nie zdarzyło się	76,7	55,7*	64,6
	Raz lub dwa razy	15,4	22,7*	19,0
	Czasami	4,2	10,5*	7,9
	Często	3,8	11,2*	8,5
…próbowałeś/aś popełnić samobójstwo?	Nie zdarzyło się	90,1	79,5*	83,3
	Jeden raz	4,9	10,8*	8,2
	Dwa razy	2,8	4,2*	4,2
	Trzy razy lub więcej	2,2	5,5*	4,4
…dokonałeś/aś próby samobójczej, która zakończyła się urazem, zatruciem lub przedawkowaniem i wymagała pomocy medycznej?	Nie zdarzyło się	6,5	14,4	11,4
	Jeden raz	2,4	4,1	3,6
	Dwa razy	0,2	1,5	1,0
	Trzy razy lub więcej	0,8	0,8	0,9

**p<0,05; wszyscy N=1140, chłopcy n=506, dziewczęta n=600*

4.1.4.2. Myśli samobójcze w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Częstość występowania myśli samobójczych w ciągu ostatniego roku mierzona była z wykorzystaniem pojedynczego pytania opracowanego przez zespół badawczy na podstawie kanadyjskiego kwestionariusza Ontario Student Drug Use and Health Survey (Adlaf i Paglia 2001): *Czy kiedykolwiek w ostatnich 12 miesiącach przychodziły Ci do głowy myśli samobójcze?* Uczniowie mieli do wyboru następujące odpowiedzi 1 = nie zdarzyło się, 2= raz lub dwa razy, 3 = czasami, 4 = często.

Co trzeci uczeń (33,4%) przyznał, że doświadczył myśli samobójczych przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku, a co dwunasty (8,5%) często się z nimi zmagał (tabela 32). Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy myślały o tym, aby odebrać sobie życie .

Tabela 32. Częstość występowania myśli samobójczych w ostatnich 12 miesiącach według płci; w odsetkach

Częstość występowania myśli samobójczych w ostatnich 12 miesiącach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	78,7	57,8***	66,6
Raz lub dwa razy	12,2	21,3***	16,9
Czasami	5,5	10,2***	8
Często	3,6	10,7***	8,5

****p<0,001; wszyscy N=1141, chłopcy n=507, dziewczęta n=600*

5.1 Własności indywidualne i kompetencje młodzieży

5.1.1. Postrzeganie siebie (edukacyjne)

Samocena wyników w nauce była mierzona za pomocą pojedynczego pytania*: Jak Twoim zdaniem radzisz sobie z nauką w porównaniu z innymi osobami w Twojej klasie?.* Uczniowie udzielali odpowiedzi na siedmiostopniowej skali typu Likerta, gdzie: 1 = świetnie, jestem chyba jednym/ jedną z najlepszych; 2 = znacznie powyżej przeciętnej, 3 = nieco lepiej niż średnio 4 = średnio, 5= mniej niż średnio; 6= znacznie poniżej przeciętnej, a 7 =słabo, jestem chyba jednym/ jedną z najgorszych (Frączek i Stępień, 1991).

Ponad połowa badanych uczniów (55,2%) oceniła swoje osiągnięcia w nauce jako wyższe niż przeciętne, blisko jedna trzecia (28,8%) lokowała swoją ocenę na poziomie przeciętnym, natomiast 15,9% badanych wskazało na ocenę niższą od przeciętnej (tabela 33).

Analizy statystyczne wykazały różnice między dziewczętami a chłopcami w ocenie własnych osiągnięć w nauce. Niespełna połowa dziewcząt (48,9%) i ponad połowa chłopców (62,7%) oceniła swoje osiągnięcia w nauce powyżej średniego poziomu w porównaniu do rówieśników. Jednocześnie istotnie mniejszy odsetek dziewcząt (7,9%) niż chłopców (14,0%) oceniał swoje wyniki w nauce jako bardzo dobe w porównaniu z innymi uczniami. Dziewczęta częściej niż chłopcy oceniały swoje wyniki w nauce jako przeciętne lub jako jedne z najgorszych w klasie (odpowiednio 33,4% wobec 24,9% i 5,3% wobec 1,8%)

Tabela 33. Samocena wyników w nauce według płci; w odsetkach

Samocena wyników w nauce	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Świetnie, jestem chyba jednym/ jedną z najlepszych	14,0	7,9*	11,0
Znacznie powyżej przeciętnej	16,4	13,2	14,8
Nieco lepiej niż średnio	32,3	27,8	29,4
Średnio	24,9	33,4*	28,8
Mniej niż średnio	7,5	8,4	3,5
Znacznie poniżej przeciętnej	3,2	3,8	8,2
Słabo, jestem chyba jednym/ jedną z najgorszych	1,8	5,3*	4,2

**p<0,05; wszyscy N=1145, chłopcy n=507, dziewczęta n=604*

5.1.2. Spostrzeganie przyszłości

Uczestników badań zapytano również o to, jak postrzegają swoją przyszłość. Uczniowie odpowiadali na trzy pytania zaznaczając odpowiedzi na skali od 0 do 10:

- Jak myślisz o swojej przyszłości? (0 – pesymistycznie; 10 – optymistycznie),
- Jak myślisz na ile Twoja przyszłość jest…? (0 – nieprzewidywalna; 10 – przewidywalna),
- Jak myślisz, na ile masz wpływ na swoją przyszłość? (0 – nie mam wpływu; 10 – mam duży wpływ).

Pytanie zostało skonstruowane na podstawie trójkomponentowego modelu postaw społecznych (Carver i Scheier, 2014; Antonovsky, 1987; Bandura, 2001).

Ogólnie, młodzi ludzie myślą o swojej przyszłości optymistycznie i czują, że mają na nią wpływ, choć jednocześnie uznają ją za raczej nieprzewidywalną. Chłopcy, w porównaniu do dziewcząt, uzyskali istotnie wyższe średnie wyniki we wszystkich wymiarach. Chłopcy z większym

optymizmem patrzą w przyszłość, postrzegają ją jako bardziej przewidywalną i czują, że mają na nią większy wpływ (tabela 34).

Tabela 34. Postrzeganie przyszłości – średnie wyniki w trzech wymiarach (optymizm, przewidywalność, poczucie wpływu) według płci

Postrzeganie przyszłości	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Jak myślisz o swojej przyszłości? (0 – pesymistycznie; 10 – optymistycznie)	7,12	6,44***	6,72
Jak myślisz na ile Twoja przyszłość jest… (0 – nieprzewidywalna; 10 – przewidywalna)	5,20	4,59***	4,89
Jak myślisz, na ile masz wpływ na swoją przyszłość? (0 – nie mam wpływu; 10 – mam duży wpływ)	8,02	7,47***	7,69

****p<0, 001; wszyscy N=1138, chłopcy n=507, dziewczęta n=598*

5.1.3. Impulsywność (samokontrola)

Do pomiaru impulsywności zastosowano skróconą wersję skali Barratta (Steinberg i in., 2013; Kata i Poleszak, 2021). Uczniowie udzielali odpowiedzi na 8 pytań posługując się 4-punktową skalą Likerta, gdzie: 1 = Nigdy lub rzadko; 2 = Czasami, 3 = Często ,4 = Prawie zawsze lub zawsze. Skala odznaczała się odpowiednią spójnością wewnętrzną wśród uczestników badań z Warszawy (alpha Cronbacha = 0,81). W ramach tej skali można wyodrębnić cztery pytania (np. *Starannie planuję swoje zadania*), które tworzą podskalę mierzącą samokontrolę (alpha Cronbacha = 0,71). Przy obliczaniu wyników skali impulsywności cztery pytania podskali mierzącej samokontrolę wymagają odwrócenia, w taki sposób, że: 1 = Prawie zawsze lub zawsze, 2= Często, 3= Czasami, 4= Nigdy lub rzadko. Tabela 35 przedstawia odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania skali impulsywności (samokontroli) w podziale na chłopców i dziewczęta, a tabela 36 średnie wyniki na skali impulsywności i podskali samokontroli, również w podziale na płeć.

Wyniki wskazują, że dziewczęta mają znacząco wyższy niż chłopcy wynik na skali impulsywności oraz znacząco niższy wynik na skali samokontroli (p<0,001). Znaczące różnice wskazujące na większą impulsywność i mniejszą samokontrolę u dziewcząt odnotowano prawie we wszystkich pojedynczych itemach składających się na te skale, z wyjątkiem itemu *Starannie planuję swoje zadania,* w którym nie stwierdzono istotnych różnic między odpowiedziami dziewcząt i chłopców (tabela 35).

Tabela 35. Częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania składające się na skalę impulsywności według płci; w odsetkach

Jak często myślisz lub działasz w podany poniżej sposób?		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Starannie planuję swoje zadania (a)	Nigdy lub rzadko	19,0	23,6	21,5
	Czasami	44,8	45,0	44,9
	Często	24,8	22,2	23,4
	Prawie zawsze lub zawsze	11,3	9,1	10,1
Działam bez namysłu (b)	Nigdy lub rzadko	23,9	15,5*	19,3
	Czasami	41,6	44,1	41,6
	Często	22,7	32,1*	27,8
	Prawie zawsze lub zawsze	6,3	10,8*	8,7
Trudno mi skupić uwagę (c)	Nigdy lub rzadko	14,8	6,5*	10,3
	Czasami	40,5	30,9*	35,3
	Często	30,4	33,8	32,2
	Prawie zawsze lub zawsze	14,4	28,7*	22,1
Jestem opanowany/a (d)	Nigdy lub rzadko	6,7	13,1*	10,2
	Czasami	23,6	37,0*	30,8
	Często	38,8	35,1	36,8
	Prawie zawsze lub zawsze	30,9	14,7*	22,2
Łatwo się koncentruję €	Nigdy lub rzadko	21,9	35,6*	29,3
	Czasami	40,1	43,1	41,7
	Często	30,2	17,2*	23,1
	Prawie zawsze lub zawsze	7,9	4,1*	5,9
Jestem rozważny/a (f)	Nigdy lub rzadko	5,9	10,7*	8,5
	Czasami	32,7	43,4*	38,5
	Często	43,2	31,6*	36,9
	Prawie zawsze lub zawsze	18,2	14,3	16,1
Mówię rzeczy bez namysłu (g)	Nigdy lub rzadko	20,4	15,7*	17,9
	Czasami	48,0	40,6*	44,0
	Często	23,5	29,4*	26,7
	Prawie zawsze lub zawsze	8,1	14,3*	11,4
Działam pod wpływem chwili (h)	Nigdy lub rzadko	23,5	14,6*	18,7
	Czasami	43,0	38,7	40,7
	Często	25,2	32,0*	28,9
	Prawie zawsze lub zawsze	8,3	14,6*	11,7

**p<0, 05; wszyscy N=1075, chłopcy n=495, dziewczęta n=580*

Tabela 36. Impulsywność (samokontrola) - średnie wyniki według płci; min =1, max =4.

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Impulsywność (8 itemów, odwrócone a, d, e, f)	2,34	2,63***	2,51
Samokontrola (4 itemy: a, d, e, f)	2,55	2,27***	2,39

****p<0, 001; wszyscy N=1075, chłopcy n=495, dziewczęta n=580*

5.1.4. Potrzeba doznań

Do pomiaru potrzeby doznań zastosowano 4-itemową skalę zaadaptowaną przez A. Frączka i E. Stępień (1991). Uczniowie udzielali odpowiedzi posługując się 5-punktową skalą typu Likerta, gdzie: 1 = Nigdy; 2 = 1-2 razy, 3= Kilka razy, 4 = Często,5 = Bardzo często. Skala odznaczała się wysoką spójnością wewnętrzną wśród uczestników badań z Warszawy (alpha Cronbacha = 0,85).

Tabela 37 przedstawia odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania skali potrzeby doznań w podziale na chłopców i dziewczęta, a tabela 38 średnie wyniki na całej skali, również w podziale na płeć. Wyniki uzyskane na skali wskazują, że potrzeba doznań nie różni się ze względu na płeć. Zestawienie częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania wskazuje natomiast, że chłopcy częściej niż dziewczęta jeżdżą szybko/ryzykownie na rowerze, wrotkach lub deskorolce.

Tabela 37. Częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania składające się na skalę potrzeby doznań według płci; w odsetkach

W ciągu ostatnich 6 miesięcy, jak często:		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
...robiłeś/aś coś niebezpiecznego tylko dla dreszczyku, jaki to wywołuje?	Nigdy	48,5	45,7	47,0
	1-2 razy	18,3	26,0*	22,5
	Kilka razy	19,9	17,6	18,6
	Często	8,5	5,9	7,1
	Bardzo często	4,9	4,8	4,8
...jeździłeś/aś na rowerze, wrotkach lub deskorolce bardzo szybko, lub wręcz ryzykownie, bo było to ekscytujące?	Nigdy	40,4	49,1*	45,1
	1-2 razy	18,3	22,8	20,7
	Kilka razy	21,1	18,6	19,8
	Często	11,4	5,9*	8,4
	Bardzo często	8,9	3,6*	6,1
...zrobiłeś/aś parę dość ryzykownych rzeczy, bo Cię to ekscytowało?	Nigdy	43,9	39,4	41,5
	1-2 razy	20,9	29,2*	25,3
	Kilka razy	19,6	19,5	19,6
	Często	8,9	7,3	8,0
	Bardzo często	6,7	4,7	5,6
...narażałeś/aś swoje bezpieczeństwo będąc wieczorem poza domem, bo Cię to ekscytowało?	Nigdy	68,8	61,6*	64,9
	1-2 razy	11,1	16,2*	13,9
	Kilka razy	9,7	11,0	10,4
	Często	4,9	6,9	6,0
	Bardzo często	5,5	4,3	4,8

**p<0, 05; wszyscy N=1075, chłopcy n=495, dziewczęta n=580*

Tabela 38. Potrzeba doznań - średnie wyniki na skali według płci; min =1, max =5

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Potrzeba doznań (4 itemy)	2,04	1,94	2,00

5.1.5. Religijność

Religijność była mierzona za pomocą dwóch pytań zaadaptowanych przez K. Bobrowskiego (2002) na podstawie pytań amerykańskiego kwestionariusza Monitoring the Future. Pierwsze pytanie odnosiło się do częstości uczestniczenia w praktykach religijnych: *Jak często chodzisz do kościoła?,* z 4-punktową skalą odpowiedzi typu Likerta: 1= Nigdy, 2 = Rzadko, 3 = Jeden lub dwa razy w miesiącu, 4 = Raz w tygodniu lub częściej. Drugie pytanie dotyczyło znaczenia wiary w życiu młodego człowieka: *Na ile w Twoim życiu ważna jest wiara (religia)?,* z 4-punktową skalą odpowiedzi typu Likerta: 1 = Nie jest ważna, 2 = Niezbyt ważna, 3 = Dość ważna oraz 4 = Bardzo ważna.

Tabela 39 przedstawia odsetki odpowiedzi na pierwsze pytanie o częstość praktyk religijnych w podziale na chłopców i dziewczęta, a tabela 40 odpowiedzi na drugie pytanie o znaczenie wiary (religii), również w podziale na płeć. Wyniki wskazują, że tylko ok. 15% dziewcząt i chłopców z Warszawy uczestniczy regularnie w praktykach religijnych (raz w tygodniu lub częściej). Nieco ponad połowa uczestników badań odpowiedział, że w ogóle nie chodzi do kościoła. Porównanie częstości uczestniczenia w praktykach religijnych ze względu na płeć nie wykazało istotnych różnic (tabela 39).

Ponad jedna trzecia badanej młodzieży deklaruje, że wiara (religia) jest dla nich bardzo ważna lub dość ważna (tabela 40). Jest to odsetek większy od odsetka młodzieży, która regularnie uczestniczy w praktykach religijnych. Co ciekawe, znacząco statystycznie większa grupa chłopców (ok. 40%) niż dziewcząt (ok. 30%) deklaruje, że wiara ma dla nich duże znaczenie (jest bardzo ważna lub dość ważna).

Tabela 39. Częstość uczestniczenia w praktykach religijnych według płci; w odsetkach

Jak często chodzisz do kościoła?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nigdy	50,0	51,2	50,7
Rzadko	26,6	26,2	26,4
Jeden lub dwa razy w miesiącu	8,3	7,3	7,7
Raz w tygodniu lub częściej	15,2	15,3	15,2

wszyscy N=1111, chłopcy n=508, dziewczęta n=603

Tabela 40. Znaczenie wiary (religii) w życiu osoby badanej według płci; w odsetkach

Na ile w Twoim życiu ważna jest wiara (religia)?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nie jest ważna	31,4	37,6*	34,7
Niezbyt ważna	27,6	30,7	29,3
Dość ważna	24,9	22,5	23,6
Bardzo ważna	16,1	9,2*	12,4

**p<0,05; wszyscy N=1109, chłopcy n=510, dziewczęta n=599*

5.1.6. Pozytywny rozwój młodzieży

Pozytywny rozwój młodzieży mierzony był za pomocą skróconej skali PYD-VSF (Positive Youth Development)[1]. Respondenci zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytanie: *W jakim stopniu poniższe stwierdzenia opisują Ciebie? Określ, proszę, w jakim stopniu zgadzasz się z każdym ze stwierdzeń, zaznaczając jedną z odpowiedzi na skali.* Odpowiedzi udzielano na pięciostopniowej skali typu Likerta, gdzie: 1 = całkowicie się nie zgadzam, 2 = w dużym stopniu się nie zgadzam, 3 = ani się nie zgadzam, ani się zgadzam, 4 = w dużym stopniu się zgadzam, 5 =całkowicie się zgadzam.

Skala PYD-VSF składa się z 17 stwierdzeń, tworzących pięć podskal, odnoszących się do kluczowych obszarów pozytywnego rozwoju młodych ludzi oraz ich przygotowania (adaptacji) do dorosłości (model Five Cs). Obejmują one:

- umiejętności życiowe, w tym umiejętności poznawcze i społeczne (przykładowe stwierdzenie: *Bardzo dobrze radzę sobie w szkole*);
- pozytywny stosunek do siebie, w tym przekonanie o własnej wartości i sprawczości, (przykładowe stwierdzenie: *Cieszę się z tego jaki/jaka jestem*);
- odpowiedni do wieku stan rozwoju moralnego, który pozwala na przestrzeganie ogólnie przyjętych norm społecznych i akceptację różnorodności (przykładowe stwierdzenie: *Prawie nigdy nie robię rzeczy, o których wiem, że nie powinienem/powinnam ich robić*);

[1] Narzędzie to wykorzystano na podstawie oficjalnej umowy licencyjnej zawartej z Institute for Applied Research in Youth Development (IARYD), działającym w ramach Eliot-Pearson Department of Child Study and Human Development na Tufts University (G. J. Geldhof et al., 2014). Zgodnie z zapisami porozumienia, skala została udostępniona wyłącznie do celów badawczych. Procedura tłumaczenia oraz adaptacji kulturowej kwestionariusza została przeprowadzona przez zespoły badawcze zaangażowane w realizację niniejszego projektu.

- okazywanie szacunku i akceptacji dla innych ludzi, w tym empatii i gotowości do pomagania innym, (przykładowe stwierdzenie: *Lubię przebywać w towarzystwie osób innej narodowości lub o innym kolorze skóry*);
- poczucie więzi z najbliższym otoczeniem społecznym, w tym dbałość o dobre i życzliwe relacje z innymi ludźmi (przykładowe stwierdzenie: *Czuję się ważnym członkiem grupy/społeczności, do której przynależę*).

W tabeli 41 przedstawiono średnie wyniki uzyskane w poszczególnych podskalach przez chłopców, dziewczęta oraz całą badaną grupę.

Tabela 41**.** Pozytywny Rozwój Młodzieży (PYD) – średnie wyniki w kluczowych obszarach rozwoju według płci

Skala Pozytywnego Rozwoju	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Umiejętności życiowe	3,28	3,02***	3,13
Pozytywny stosunek do siebie	3,33	2,88***	3,07
Stan rozwoju moralnego	3,44	3,54**	3,48
Postawy wobec innych ludzi	3,73	4,11***	3,93
Więzi z najbliższym otoczeniem społecznym	3,55	3,40	3,46

****p<0, 001; **p<0,01; wszyscy N=1110, chłopcy n=442, dziewczęta n=534*

Zarówno chłopcy jak i dziewczęta najwyższe średnie wyniki uzyskali w obszarze pozytywnych postaw wobec innych ludzi, przy czym dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały, że odczuwają współczucie i żal wobec osób wykorzystywanych lub dręczonych oraz są gotowe pomagać tym osobom.

Również w obszarze rozwoju moralnego dziewczęta uzyskały wyższe wyniki. Częściej niż chłopcy deklarowały, że ważne jest dla nich, by zmieniać świat na lepsze i postępować zgodnie z przyjętymi normami. Dziewczęta częściej wskazywały też, że lubią przebywać wśród osób innej narodowości lub innego koloru skóry. W pozostałych trzech obszarach chłopcy uzyskali istotnie wyższe średnie wyniki niż dziewczęta. Największa różnica ze względu na płeć została odnotowana w obszarze pozytywnego stosunku do siebie. Chłopcy częściej niż dziewczęta byli zadowoleni z siebie i swojego wyglądu. W obszarze umiejętności życiowych postrzegali siebie jako osoby mające wielu przyjaciół, dobrze radzące sobie w szkole i sporcie. Wyżej też oceniali swoje więzi z najbliższym otoczeniem społecznym, w tym rodzinne, szkolne i rówieśnicze.

6.1. Środowisko społeczne i styl życia

6.1.1. Środowisko rodzinne

Zamieszczone w ankiecie pytania odnoszące się do środowiska rodzinnego dotyczyły takich kwestii jak wsparcie rodziców w trudnych dla dziecka sytuacjach, monitorowanie dziecka przez rodziców oraz relacje rodzinne.

6.1.1.1. Wsparcie rodziców

Wsparcie rodziców w trudnych sytuacjach mierzone było z wykorzystaniem pojedynczego pytania zaczerpniętego z Flint Adolescent Study (Zimmermann 2014): *Jak często rozmawiasz z mamą/tatą, gdy masz jakiś problem*. Uczniowie mieli do wyboru następujące odpowiedzi 1 = nigdy, 2= rzadko, 3 = czasami, 4 = bardzo często, 5 = zawsze (Zimmermann, 2014). Wskaźnikiem wsparcia ze strony matki/ojca był odsetek odpowiedzi „bardzo często" i „zawsze".

Tabela 42**.** Rozmowy z matką według płci; w odsetkach

Jak często rozmawiasz z mamą, gdy masz jakiś problem?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Zawsze	13,0	20,0*	16,8
Często	37,5	29,2*	32,5
Czasami	24,5	20,4	22,1
Rzadko	15,9	18,4	17,1
Nigdy	6,8	10,5	9,1
Nie mam mamy	2,2	1,5	2,3

**p<0,05; wszyscy N=1033 , chłopcy n=453, dziewczęta n=544*

Tabela 43**.** Rozmowy z ojcem według płci; w odsetkach

Jak często rozmawiasz z tatą, gdy masz jakiś problem?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Zawsze	8,4	5,7	7,1
Często	25,1	16,7*	20,4
Czasami	25,3	20,2	22,3
Rzadko	20,5	22,6	21,5
Nigdy	12,1	28,3*	21,3
Nie mam taty	8,2	5,7	6,7

***p<0,05; wszyscy N=1034, chłopcy n=454 , dziewczęta n=544*

Zebrane dane wskazują, że w przypadku problemów nastoletnia młodzież znacznie częściej korzysta ze wsparcia matek niż ojców. Na przykład, ok. 17% badanych uczniów zaznaczyło, że zawsze rozmawia z mamą, gdy ma jakiś problem. W pytaniu o ojca, takiej odpowiedzi udzieliło jedynie ok. 7% respondentów. Odsetki dziewcząt i chłopców potwierdzających, że w trudnych sytuacjach rozmawiają ze swoimi matkami były zbliżone. Rozmowy z ojcami potwierdzali częściej chłopcy niż dziewczęta.

6.1.1.2. Monitorowanie dziecka przez rodziców

Monitorowanie mierzone było z wykorzystaniem zestawu 12 pytań dotyczących sprawdzania przez rodzicow, gdzie i z kim dziecko spędza czas poza domem, a także kontrolowania przez rodziców aktywności syna/córki w internecie. Pytania te opracowano na podstawie Flint Adolescent Study (Ostaszewski 2014; Zimmerman, 2014). Uczestnicy badań mieli do wyboru następujące odpowiedzi 1 = nigdy, 2 = rzadko, 3 = czasami, 4 = przeważnie oraz 5 = zawsze. Jako wskaźnik monitorowania przyjęto odsetek odpowiedzi „przeważnie" i „zawsze".

Tabela 44**.** Monitorowanie nastolatka/nastolatki przez rodziców według płci; w odsetkach

Odpowiedzi „Przeważnie" oraz „Zawsze"	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Gdy mam zamiar wrócić do domu później niż zwykle, rodzice oczekują, że zadzwonię, by ich o tym uprzedzić	68,4	77,0**	73,0
Przed wyjściem z domu mówię rodzicom, z kim mam się spotkać	69,1	81,8***	75,8
Gdy wychodzę wieczorem moi rodzice wiedzą, gdzie jestem	77,6	83,4*	80,3
Moi rodzice uważają, że ważne jest, aby wiedzieć, kim są moi przyjaciele	67,6	74,2*	71,1
Moi rodzice uważają, że ważne jest, aby wiedzieć, kim są rodzice moich przyjaciół	27,3	29,8	28,6
Moi rodzicie wiedzą, na co wydaję pieniądze	61,4	55,2	57,9
Rozmawiam ze swoimi rodzicami na temat moich wspólnych planów z przyjaciółmi	51,5	55,4	53,4
Gdy wychodzę, rodzice pytają, dokąd idę	76,7	83,7**	80,4
Moi rodzice wiedzą, co robię i gdzie przebywam po szkole	63,5	71,0**	67,3
Moi rodzice wiedzą, co robię i co oglądam w Internecie	22,4	28,2*	25,9
Moi rodzice rozmawiają ze mną o zagrożeniach w cyberprzestrzeni	16,1	21,9*	19,2
Moi rodzice kontrolują czas, jaki spędzam w Internecie	23,7	19,5	21,6

**p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Wyniki wskazują, że rodzice - przynajmniej w percepcji swoich dzieci - starają się sprawdzać, w jakim gronie rówieśników ich dziecko spędza czas. Na przykład, większość badanych uczniów (80,3%), potwierdziła, że rodzice wiedzą, gdzie bawi ich syn/córka, gdy jest wieczorem poza domem. Podobnie, ponad 80% uczestników potwierdziło, że rodzice „przeważnie" bądź „zawsze" pytają, dokąd ich dziecko wychodzi. Ponadto, zdaniem respondentów dla rodziców ważne jest, by wiedzieć, kim są przyjaciele ich dziecka (71,1%). Wydaje się jednak, że rodzice są znacznie mniej zainteresowani tym, kim są rodzice przyjaciół ich dzieci (28,6%).

Odpowiedzi badanych nastolatków wskazują natomiast, że rodzice w znacznie mniejszym stopniu niż w przypadku kontaktów syna czy córki świecie rzeczywistym, czuwają nad

bezpieczeństwem młodzieży w internecie. Na przykład, jedynie 25,9% respondentów potwierdziło, że rodzice wiedzą, co ich dziecko ogląda w internecie, zaś niecałe 20%, że rodzice rozmawiali z nimi o zagrożeniach w cyberprzestrzeni.

Kontakty towarzyskie córek są bardziej kontrolowane przez rodziców niż kontakty synów. Na przykład, około 82% dziewcząt potwierdziło, że „przed wyjściem z domu mówią rodzicom, z kim mają się spotkać", w przypadku chłopców odsetki te były istotnie niższe (niespełna 70%). Zebrane dane wskazują ponadto, że rodzice nieco bardziej kontrolują aktywność internetową dziewcząt niż chłopców. Na przykład, około 28% dziewcząt odpowiedziało, że rodzice „przeważnie" bądź „zawsze" wiedzą, co ich córki „robią i co oglądają w internecie", w grupie chłopców odsetek ten wyniósł 22,4%. A ponadto, rodzice bardziej dbają o bezpieczeństwo w sieci w przypadku córek niż synów, na co wskazują odsetki odpowiedzi dziewcząt (21,9%) oraz chłopców (16,1%) na pytanie dotyczące rozmów z rodzicami o zagrożeniach w cyberprzestrzeni.

6.1.1.3. Wsparcie w rodzinie

Do pomiaru relacji w rodzinie wykorzystano zestaw 12 stwierdzeń odnoszących się do stylu komunikacji i wsparcia w rodzinie, a także zachowań agresywnych. Pytania te zostały opracowane na podstawie Brief Family Life Questionnaire (Fok i wsp., 2014)). Ogólne pytanie wprowadzające sformułowano następująco: *Czy zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami opisującymi sytuację w Twojej rodzinie, tzn. wśród bliskich ludzi, z którymi mieszkasz*. Do wyboru były następujące odpowiedzi 1 = zdecydowanie nie, 2 = raczej nie, 3 = raczej tak, 4 = zdecydowanie tak. Wskaźnikiem pozytywnego spostrzegania relacji w rodzinie był odsetek odpowiedzi „raczej tak" i „zdecydowanie tak" (z wyjątkiem stwierdzenia „W mojej rodzinie często dochodzi do awantur", gdzie skala odpowiedzi była odwrócona).

Tabela 45. Wsparcie w rodzinie według płci; w odsetkach

Odpowiedzi „Raczej tak" oraz „Zdecydowanie tak"	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
W mojej rodzinie naprawdę sobie pomagamy i wspieramy się nawzajem	86,3	78,0***	81,3
Moja rodzina rozmawia o swoich problemach	75,3	58,6***	65,8
W mojej rodzinie często dochodzi do awantur	28,7	45,0***	37,8
W mojej rodzinie jesteśmy pełni energii i w dobrych nastrojach	71,8	57,9***	64,1
W mojej rodzinie jest ważne, żeby każdy wyraził swoje zdanie	76,0	64,1***	69,3
W mojej rodzinie rzadko tracimy cierpliwość	48,8	38,4***	43,4
Moja rodzina zawsze robi coś wspólnie	53,7	46,8*	49,5
W mojej rodzinie dużo się rozmawia	77,2	66,0***	70,5
W mojej rodzinie nikt nikogo nie bije	78,7	75,4	76,3
My naprawdę dobrze się razem czujemy	88,5	74,4***	80,4
Mówimy sobie nawzajem o swoich osobistych problemach	65,2	53,2***	58,2
W mojej rodzinie szanujemy się nawzajem	89,8	84,8*	86,8

p<0,05;*p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Badani nastolatkowie pozytywnie oceniają wsparcie swoich rodzin. Przynajmniej połowa lub więcej uczestników odpowiedziało "raczej tak" lub „zdecydowanie tak" na większość stwierdzeń. Najwięcej pozytywnych odpowiedzi (86,8%) dotyczyło stwierdzenia „W mojej rodzinie szanujemy się nawzajem". Z drugiej strony, około 40% potwierdziło, że w ich rodzinach „często dochodzi do awantur".

Dziewczęta bardziej krytycznie oceniają wsparcie swoich rodzin niż chłopcy. Istotne statystycznie różnice dotyczyły wszystkich stwierdzeń opisujących pozytywne aspekty funkcjonowania rodzin. A ponadto większy odsetek dziewcząt (45%) niż chłopców (28,7%) potwierdził, że w ich rodzinach często dochodzi do awantur.

6.1.2. Środowisko szkolne

Postrzeganie przez uczniów środowiska szkolnego mierzone były z wykorzystaniem dwóch zestawów stwierdzeń odnoszących się do klimatu szkoły oraz poczucia więzi ze szkołą. Stwierdzenia opracowano na podstawie kwestionariuszy wykorzystywanych w Flint Adolescent Study (Zimmerman, 2O14) oraz Ontario Student Drug Use and Health Survey (Paglia-Boak i wsp., 2010).

6.1.2.1. Klimat szkoły

Stwierdzenia odnoszące się do klimatu szkoły dotyczyły stosunku badanych uczniów do wszystkich nauczycieli oraz wychowawcy, ogólnie do szkoły, przedmiotów nauczania, a także poczucia bezpieczeństwa w szkole. Pytanie wprowadzające brzmiało: *Odpowiedz, na ile prawdziwe są dla Ciebie poniższe zdani*a. Respondenci mieli do wyboru następujące odpowiedzi: 1 =całkowicie nieprawdziwe, 2 = raczej nieprawdziwe, 3 = raczej prawdziwe, 4 = całkowicie prawdziwe. Wskaźnikiem pozytywnego spostrzegania klimatu szkoły był odsetek odpowiedzi „raczej prawdziwe" i „całkowicie prawdziwe".

Tabela 46. Pozytywne postrzeganie klimatu szkoły przez uczniów według płci; w odsetkach.

Odpowiedzi „Raczej prawdziwe" oraz „Całkowicie prawdziwe"	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Lubię nauczycieli, którzy uczą mnie w tym roku	82,5	72,5***	76,8
Lubię swoją szkołę	85,8	86,1	85,3
Zazwyczaj chętnie chodzę do szkoły	56,4	48,4**	51,8
Lubię przedmioty, których uczę się w tym roku	77,8	68,2***	72,0
Zwracam się do wychowawcy klasy, kiedy mam kłopoty	42,1	38,6	40,2
Obawiam się, że w szkole ktoś może mnie skrzywdzić, nastraszyć lub coś mi zabrać	14,1	22,1***	19,2

p<0,01;p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Rezultaty wskazują, że ponad połowa badanych nastolatków pozytywnie oceniła cztery spośród sześciu obszarów klimatu szkoły. Pozytywne oceny odnosiły się do nauczycieli, ogólnie do szkoły, przedmiotów nauczania oraz poczucia bezpieczeństwa w relacjach rówieśniczych. Przy czym najwięcej uczestników badań (85,3%) odpowiedziało, że „lubi swoją szkołę". Jednocześnie mniej niż połowa respondentów – zarówno dziewcząt, jak i chłopców – potwierdziła, że zwraca się do wychowawcy z prośbą o wsparcie w sytuacjach trudnych.

W czterech analizowanych wymiarach dziewczęta gorzej oceniały klimat szkoły niż chłopcy. Rzadziej potwierdzały sympatię wobec nauczycieli (72,5% vs 82,5%) oraz pozytywne nastawienie do przedmiotów szkolnych (68,2% vs 77,8%). Ponadto, dziewczęta rzadziej niż chłopcy odpowiadały, że lubią chodzić do szkoły (48,4% vs 56,4%), natomiast częściej wskazywały na poczucie zagrożenia ze strony rówieśników (22,1% vs 14,1%). Nie stwierdzono natomiast istotnych różnic między dziewczętami a chłopcami w odniesieniu do ogólnego pozytywnego stosunku do szkoły, wyrażonego w stwierdzeniu „Lubię swoją szkołę".

6.1.2.2. Więź ze szkołą

Stwierdzenia dotyczące więzi ze szkołą odnosiły się do poczucia bezpieczeństwa w szkole, więzi z rówieśnikami i szkołą, spostrzegania nauczycieli jako sympatycznych i dobrych oraz fachowych i kompetentnych, a także oceny zajęć szkolnych jako interesujących i angażujących. Stwierdzenia poprzedzone były następującym zdaniem: *W kolejnym pytaniu prosimy Cię o zaznaczenie, czy zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami dotyczącymi Twojej szkoły*. Respondenci mieli do wyboru cztery odpowiedzi: 1 = zdecydowanie tak, 2 = raczej tak, 3 = raczej nie, 4 = zdecydowanie nie. Wskaźnikiem poczucia więzi ze szkołą był odsetek odpowiedzi „zdecydowanie tak" i „raczej tak" na każde ze stwierdzeń.

Tabela 47**.** Poczucie więzi ze szkołą według płci; w odsetkach.

Odpowiedzi „Raczej tak" oraz „Zdecydowanie tak"	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
W mojej szkole czuję się bezpiecznie	91,5	87,5*	88,6
Jestem blisko związany/a z koleżankami i kolegami z mojej klasy/szkoły	77,0	78,6	77,3
Czuję się związany/a z moją szkołą	61,7	55,6*	58,1
Większość nauczycieli w mojej szkole jest bardzo dobrych i sympatycznych	83,2	73,3***	77,0
Większość nauczycieli w mojej szkole jest bardzo fachowych i kompetentnych	84,5	72,6***	77,2
Większość zajęć w mojej szkole jest interesująca i angażująca	66,8	54,7***	59,5

**p<0,05; ***p<0,001; wszyscy N=1146, chłopcy n=508, dziewczęta n=604*

Większość badanych, zarówno chłopców, jak i dziewcząt, deklarowała więź ze szkołą w następujących sześciu obszarach: poczucia bezpieczeństwa na jej terenie, więzi z rówieśnikami, więzi ze szkołą jako całością, a także postrzegania nauczycieli jako dobrych i życzliwych, postrzegania nauczycieli jako kompetentnych oraz oceny zajęć szkolnych jako ciekawych i angażujących. Stwierdzono jednak istotne różnice związane z płcią, świadczące o słabszym poczuciu więzi ze szkołą wśród dziewcząt w porównaniu z chłopcami.

Dziewczęta rzadziej niż chłopcy potwierdzały, że czują się bezpiecznie w szkole (87,5% vs 91,5%). W porównaniu z chłopcami dziewczęta rzadziej deklarowały także, iż czują się związane ze szkołą (odpowiednio 55,6% i 61,7%). A ponadto, w mniejszym też stopniu niż chłopcy spostrzegały swoich nauczycieli jako dobrych i sympatycznych (odpowiednio 73,3% i 83,2%) oraz fachowych i kompetentnych (odpowiednio 72,6% i 84,5%). Dziewczęta były także mniej skłonne oceniać zajęcia szkolne jako interesujące i angażujące (54,7% vs 66,8%).

6.1.3. Czas wolny, zajęcia pozalekcyjne, rozrywka

Pytanie o formy spędzania wolnego czasu przez nastolatków oraz poziom ich zaangażowania w różne rodzaje aktywności w czasie wolnym od nauki obejmował następujące aktywności: hobby, spędzanie czasu poza domem, czytanie książek dla własnej przyjemności. W odpowiedzi na pytanie „Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na…" badani odpowiadali na 5-punktowej skali odpowiedzi: od „0 godzin" do „5 lub więcej godzin")

6.1.3.1. Codzienne zajęcia w czasie wolnym

Odpowiedzi uczniów wskazują, że dla większości nastolatków (ok 90%) poświęcanie jakiegoś czasu na hobby / zainteresowanie jest częścią życia codziennego. Ponad połowa nastolatków poświęcała godzinę lub dwie, a jedna trzecia badanych od 3 go 5 dziennie poświęcała na realizację swojego hobby. Znacząco większa grupa chłopców niż dziewcząt poświęca codziennie przynajmniej 3 godziny na swoje hobby / zainteresowania (tabela 48).

Również przeważająca większość nastolatków (ok. 90%) codziennie przynajmniej przez niespełna godzinę spędza czas poza domem. Najczęściej są to 1-2 godziny dziennie. Około jedna trzecia nastolatków spędza przynajmniej 3 godziny dziennie poza domem. Nie stwierdzono znaczących różnic ze względu na płeć w codziennym spędzaniu czasu poza domem (tabela 48).

Prawie połowa nastolatków (ok. 49%), przyznaje, że nie czyta książek dla przyjemności (poświęca na to 0 godzin dziennie). Jedną lub dwie godziny dziennie na czytanie przeznacza ok. 15% młodzieży, tylko ok. 7% poświęca na to zajęcie przynajmniej 3 godziny dziennie. Czas poświęcany na czytanie książek dla przyjemności jest zróżnicowany ze względu na płeć. Znacząco większa grupa dziewcząt poświęca przynajmniej 1 godzinne dziennie na czytanie książek (tabela 48).

Tabela 48. Codzienne aktywności w czasie wolnym według płci; w odsetkach.

Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na…"		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Hobby / zainteresowania	0 godzin	5,5	15,5*	10,6
	Mniej niż 1 godzinę	10,3	24,3*	17,6
	1-2 godziny	35,1	39,6	39,3
	Od 3 do 4 godzin	30,2	14,5*	21,5
	5 godzin lub więcej	14,8	6,2*	11,0
Spędzanie czasu poza domem	0 godzin	8,7	11,0	10,1
	Mniej niż 1 godzinę	20,2	22,5	21,5
	1-2 godziny	38,9	35,1	36,0
	Od 3 do 4 godzin	16,7	17,4	17,3
	5 godzin lub więcej	15,5	14,1	15,1
Czytanie książek dla przyjemności	0 godzin	55,5	43,6*	49,1
	Mniej niż 1 godzinę	28,7	28,5	28,2
	1-2 godziny	12,1	18,2*	15,2
	Od 3 do 4 godzin	2,0	5,7*	4,2
	5 godzin lub więcej	1,6	4,1*	3,2

**p<0,05; wszyscy N=1115, chłopcy n=494, dziewczęta n=583*

6.1.3.2 Cotygodniowe zajęcia w czasie wolnym

Odpowiedzi uczniów wskazują, że mniej niż połowa nastolatków (ok 42%) uczestniczyła w zorganizowanych zajęciach sportowych. Około jedna piąta nastolatków poświęcała 1-3 godziny, a około 15% badanych przynajmniej 4 godziny tygodniowo na udział w zorganizowanych zajęciach sportowych. Znacząco większa grupa chłopców (8,5%) niż dziewcząt (3,8%) poświęcała tygodniowo przynajmniej 8 godzin na zorganizowane zajęcia sportowe (tabela 48A).

Również mniej niż połowa nastolatków (ok. 46%) uczestniczyła w innych niż sportowe zorganizowanych zajęciach pozalekcyjnych. Najczęściej były to 1-3 godziny tygodniowo (26% badanych). Około 9% nastolatków poświęcała na te zajęcia przynajmniej 4 godziny tygodniowo. Nie stwierdzono znaczących różnic ze względu na płeć w tygodniowym spędzaniu czasu na pozasportowych zajęciach pozalekcyjnych (tabela 48A).

Prawie 30% nastolatków, przyznaje, że nie uprawia indywidualnej aktywności fizycznej (poświęca na to 0 godzin tygodniowo). Jedną, dwie lub trzy godziny tygodniowo na własne aktywności fizyczne przeznacza ok. 36% młodzieży, tylko ok. 9% poświęca na to zajęcie przynajmniej 4 godziny tygodniowo, a 5,5% przynajmniej 8 godzin tygodniowo. Czas poświęcany na własną aktywność fizyczną jest zróżnicowany ze względu na płeć. Znacząco większa grupa chłopców niż dziewcząt poświęca od 4 do 7 godzinne oraz przynajmniej 8 godzin tygodniowo na własne aktywności fizyczne (tabela 48A).

Tabela 48A. Cotygodniowe aktywności w czasie wolnym według płci; w odsetkach.

Ile przeciętnie godzin w tygodniu poświęcasz na…"		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Uczestniczenie w zorganizowanych zajęciach sportowych (np. SKS-ie lub klubie)	0 godzin	52,5	62,7*	58,0
	Mniej niż 1 godzinę	5,1	5,7	5,4
	1-3 godziny	23,2	20,4	21,3
	Od 4 do 7 godzin	10,7	7,4	8,9
	8 godzin lub więcej	8,5	3,8*	6,5
Uczestniczenie w innych niż sportowe zajęciach zorganizowanych (np. nauka języków, zajęcia artystyczne, kółka, zbiórki harcerskie)	0 godzin	57,3	51,4	54,2
	Mniej niż 1 godzinę	9,1	12,4	11,0
	1-3 godziny	25,5	27,6	26,0
	Od 4 do 7 godzin	5,3	6,7	6,2
	8 godzin lub więcej	2,8	1,9	2,6
Jeżdżenie na rowerze, rolkach, deskorolce, basen, bieganie, ćwiczenia wspinaczkowe, siłownię lub inne formy własnej aktywności fizycznej	0 godzin	22,0	35,5*	29,6
	Mniej niż 1 godzinę	17,2	22,8	20,2
	1-3 godziny	39,0	33,6	35,8
	Od 4 do 7 godzin	12,5	6,2*	8,9
	8 godzin lub więcej	9,3	1,9*	5,5

*p<0,05; wszyscy N=1115, chłopcy n=495, dziewczęta n=580

6.1.4. Higiena snu

Młodzieży biorącej udział w badaniu zadano dwa pytania związane z higieną snu: *Około której godziny zazwyczaj zasypiasz?"* oraz *„Około której godziny zazwyczaj się budzisz?.* Respondenci wybierali liczbę odpowiadającą godzinie zaśnięcia i pobudki z listy rozwijanych 24 odpowiedzi. Pytania zostały opracowane przez zespół badawczy z Polski i Ukrainy.

Uczniowie zadeklarowali, że śpią średnio 7 godzin w ciągu doby. Chłopcy śpią średnio o 30 minut dłużej niż dziewczęta.

Co czwarty uczeń (25,2%) przesypia 8 godzin, jednak ponad połowa uczniów (60,8%) śpi mniej niż 8 godzin, a co szósty śpi jedynie 5 godzin lub mniej. Badana młodzież najczęściej chodzi spać między godziną 22:00 a 1:00 w nocy, 87,4% uczniów zadeklarowało odpowiedzi w tym przedziale. Zbliżony odsetek uczniów (87%) budzi się między godziną 5:00 a 7:00 rano.

6.1.5. Wsparcie specjalistów

Częstość korzystania przez nastolatków z pomocy specjalistów w przypadku problemów emocjonalnych lub psychicznych sprawdzano z wykorzystaniem pojedynczego pytania opracowanego przez zespół badawczy: *Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy kontaktowałeś/aś się z lekarzem, pielęgniarką, pedagogiem szkolnym lub psychologiem z powodu kłopotów emocjonalnych lub psychicznych?.* Uczestnicy badań odpowiadali na to pytanie zaznaczając jedną z czterech możliwości: „Nie kontaktowałem się ani razu", „Kontaktowałem się raz lub dwa raz", „Kontaktowałem się kilka razy", oraz „Mam regularne kontakty".

W tabeli 49 przedstawiono częstość korzystania przez uczestników badań z pomocy specjalistycznej w przypadku problemów ze zdrowiem psychicznym. Wyniki wskazują, że około 30% nastolatków korzystało w ostatnim roku przynajmniej raz z pomocy specjalistów z powodu problemów ze zdrowiem psychicznym. Częściej zdarzało się to dziewczętom (ok. 32%) niż chłopcom (26%) ($p<0,05$). Około 7% badanej młodzieży miała regularne kontakty ze specjalistą w związku z problemami zdrowia psychicznego (tabela 49).

Tabela 49. Częstość korzystania z pomocy specjalistycznej w przypadku problemów ze zdrowiem psychicznym według płci; w odsetkach

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy kontaktowałeś/aś się z lekarzem, pielęgniarką, pedagogiem szkolnym lub psychologiem z powodu kłopotów emocjonalnych lub psychicznych?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie kontaktowałem się ani razu	74,0	68,2*	70,3
Kontaktowałem się raz lub dwa razy	13,6	11,8	12,3
Kontaktowałem się kilka razy	6,1	12,3*	9,9
Mam regularne kontakty	6,3	7,8	7,4
Przynajmniej raz lub dwa razy	26	31,9*	29,7

**p<0,05; ***p<0,001; wszyscy N=1111, chłopcy n=507, dziewczęta n=604*

7. Wyniki dla Zachodniej Ukrainy (Lwów i Drohobycz)

7.1. Ryzykowne zachowania nastolatków

7.1.1. Używanie substancji psychoaktywnych

Zestaw pytań dotyczących picia alkoholu i używania innych substancji psychoaktywnych rozpoczynało pytanie o częstość udziału w ostatnim roku w spotkaniach młodzieżowych, podczas których pito alkohol lub używano narkotyków z następującą skalą odpowiedzi: 1 – „nie brałem udziału", 2 – „tak, jeden lub dwa razy", 3 – „kilka razy", 4 – „kilkanaście razy", 5 – „więcej niż kilkanaście razy". Do porównań wykorzystano wskaźnik „co najmniej raz w ciągu ostatniego roku"[2].

Analiza nie wykazała statystycznie istotnych różnic między chłopcami i dziewczętami w zakresie udziału w spotkaniach młodzieżowych, podczas których spożywano piwo, wino lub wódkę. Większość respondentów – zarówno chłopców (73,7%) jak i dziewcząt (70,1%) – zadeklarowała, że nie uczestniczyła w takich spotkaniach (tabela 50).

Tabela 50. Uczestnictwo w spotkaniach młodzieżowych podczas których spożywano alkohol lub używano środków narkotyzujących według płci; w odsetkach.

Uczestniczył/a przynajmniej raz w spotkaniach, podczas których	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Spożywano alkohol	26,3	29,9	28,9
Używano środków narkotyzujących	3,9	2,5*	2,9

**p<0,05; wszyscy N=2104*, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Analiza wykazała istotne statystycznie różnice w udziale młodzieży w spotkaniach młodzieżowych, podczas których spożywano alkohol, w zależności od miejsca zamieszkania (p <0,01). Uczestnictwo w takich spotkaniach było deklarowane częściej przez uczniów z terenów wiejskich w pobliżu Drohobycza (34,6%) oraz z Drohobycza (32,9%) niżprzez młodzież ze Lwowa i okolic (26,0%) (tabela 51).

Tabela 51**.** Uczestnictwo w spotkaniach młodzieżowych, podczas których spożywano alkohol lub używano środków narkotyzujących według miejsca zamieszkania; w odsetkach

Uczestniczył/a przynajmniej raz w spotkaniach, podczas których	Drohobycz	Wsie w pobliżu Drohobycza	Lwów	Wszyscy
spożywano alkohol	$32,9_a$	$34,6_{ab}$	$26,0_b$	28,3
używano środków narkotyzujących	3,8	1,3	2,8	2,9

Wszyscy N=2104, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=153, Lwów=1450
Indeksy literowe (a,b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

[2] Tego pytania (o udział w spotkaniach, podczas których piło się alkohol) nie zastosowano w polskiej części badań.

W odpowiedzi na pytanie dotyczące udziału w spotkaniach młodzieżowych, podczas których używano środków narkotycznych, zdecydowana większość respondentów (97,1%), niezależnie od płci, odpowiedziała, że w ostatnim roku nie przebywała w takim towarzystwie. Odpowiedź twierdzącą wskazało 3,9% chłopców oraz 2,5% dziewcząt. Analizy wskazują na nieco wyższe ryzyko ekspozycji chłopców na wpływ młodzieży używającej narkotyków, przy jednoczesnym bardzo niskim rozpowszechnieniu tego problemu w całej badanej populacji ($p < 0,01$) (tabela 50). Analiza nie wykazała istotnych statystycznie różnic między lokalizacjami. Uczestniczenie w takich spotkaniach zadeklarowało jedynie 2,9% respondentów ogółem, przy niewielkich różnicach między miejscowościami (od 1,3% na wsiach w pobliżu Drohobycza do 3,8% w Drohobyczu).

W badaniu pytano również o rodzaje nielegalnych substancji, które były używane podczas spotkań w grupach młodzieżowych(tabela 52).

Tabela 52. Rodzaje nielegalnych substancji psychoaktywnych deklarowanych jako używane podczas spotkań młodzieżowych (pytanie wielokrotnego wyboru)

Rodzaje substancji	**N**	**%**
Marihuana / haszysz	28	1,3
Kleje, rozpuszczalniki itp.	10	0,5
LSD, grzyby halucynogenne lub inne psychodeliki	9	0,4
Leki psychotropowe, uspokajające, nasenne	12	0,6
Amfetamina	12	0,6
Heroina lub inne opiaty (np. kodeina)	13	0,6
Kokaina	21	1,0
Ecstasy / MDMA	5	0,2
Sterydy anaboliczne	11	0,5
Mefedron lub jego pochodne	15	0,7

Wszyscy N=2104

Wśród badanych najczęściej wskazywano kontakt z młodzieżą, która używała marihuanę lub haszysz(1,3%), a także z kokaine (1,0%) i mefedron lub jego pochodne(0,7%), pozostałe substancje psychoaktywne były deklarowane przez nielicznych respondentów (≤0,6% badanych).

7.1.1.1 Używanie narkotyków

W ankiecie zamieszczono również pytania dotyczące tego, czy nastolatkowie zażywają nielegalne substancje psychoaktywne oraz jakie są to substancje. Rozpowszechnienie używania nielegalnych substancji psychoaktywnych w całej badanej populacji okazało się być

znikome (1,0%). Używanie substancji narkotyzujących znacznie częściej deklarowali chłopcy (1,7%) niż dziewczęta (0,5%) (Tabela 53).

Tabela 53**.** Częstość używania narkotyków w ostatnim roku według płci; w odsetkach

Czy w okresie od września zeszłego roku do teraz zdarzyło się, że używałeś/aś środków narkotyzujących?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	98,3	99,5*	99,0
Tak - jeden lub dwa razy	0,6	0,3*	0,5
Tak - kilka razy	0,1	0,1	0,2
Tak - kilkanaście razy	0	0	0
Tak - więcej niż kilkanaście razy	1,0	0,2*	0,7

**p<0,05; wszyscy N=2103, chłopcy n=946, dziewczęta n=1157*

Najczęściej badani uczniowie wskazywali na używanie marihuany lub haszyszu (n = 15; 0,7%). Rzadziej wymieniano leki psychotropowe, uspokajające lub nasenne (n = 8; 0,4%), amfetaminę (n = 7; 0,3%), mefedron lub jego pochodne (n = 7; 0,3%) oraz LSD, grzyby halucynogenne lub inne psychodeliki (n = 7; 0,3%). Najniższe odsetki dotyczyły klejów i rozpuszczalników (n = 6; 0,3%) oraz ecstasy/MDMA (n = 4; 0,2%). Pytanie to miało charakter wielokrotnego wyboru.

7.1.1.2. Używanie nikotyny

Do oceny używania tytoniu lub nikotyny wykorzystano dwa pytania: *czy palisz tradycyjne papierosy?* oraz *Czy używasz tytoniu lub nikotyny w innych formach niż papierosy tradycyjne, takich jak: e-papierosy lub podgrzewacze tytoniu (np. IQOS, GLO, PLUSCIG), tabaka, fajka, saszetki nikotynowe itp.?*Uczniowie odpowiadali w skali od 1 – Nie do 5 – Tak, codziennie.

Zgodnie z wynikami zamieszczonymi w tabeli 54, palenie papierosów jest rzadkie w całej badanej próbie (3,8%). Chłopcy częściej deklarowali palenie papierosów (5,2%) niż dziewczęta (2,0%).

Tabela 54. Palenie tradycyjnych papierosów według płci; w odsetkach.

Czy palisz papierosy tradycyjne?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie	94,8	98,0*	96,2
Tak – kilka razy w roku	1,9	1,1	1,7
Tak – kilka razy w miesiącu	0,7	0,3	0,5
Tak – kilka razy w tygodniu	0,6	0,3	0,5
Tak – codziennie	2,0	0,3*	1,1

**p<0,05; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Nie stwierdzono różnic w zależności od miejsca zamieszkania (Lwów, Drohobycz-miasto, Drohobycz-wieś).

Wskaźnik dotyczący używania tytoniu w postaci innej niż tradycyjne papierosy okazał się wyższy (7,4%). Chłopcy częściej deklarowali używanie papierosów elektronicznych (8,9%) niż dziewczęta (6,2%) (tabela 55).

Tabela 55. Używanie nikotyny w formach innych niż tradycyjne papierosy (e-papierosy, IQOS, GLO) według płci; w odsetkach.

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nie	91,1	93,8	92,6
Tak – kilka razy w roku	3,5	2,7	3,4
Tak – kilka razy w miesiącu	1,0	1,1	1,1
Tak – kilka razy w tygodniu	1,1	0,7	0,9
Tak – codziennie	3,3	1,7*	2,7

**p<0,05; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Odsetek osób używających e-papierosy w Drohobyczu (10,0%) jest istotnie wyższy niż w grupie młodzieży ze Lwowa (6,6%), natomiast różnice między wsią pod Drohobyczem (6,5%) a Lwowem nie osiągnęły istotności statystycznej

7.1.1.3. Picie alkoholu

Osobom badanym zadano dwa pytania dotyczące spożywania alkoholu: *Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło Ci się pić jakikolwiek napój alkoholowy? oraz Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło Ci się upić się napojem alkoholowym?* Respondenci udzielali odpowiedzi w sześciostopniowej skali, od 1 = nie piłem/am (upiłem/am się) ani razu do 6 = 20 razy lub więcej.

Około 1/5 nastolatków (21,3%) odpowiedziała, że spożywała alkohol przynajmniej raz w ciągu ostatniego miesiąca. Wyniki te kształtowały się na zbliżonym poziomie u obu płci (chłopcy: 19,8%; dziewczęta: 22,5%).

Spożywanie alkoholu w ciągu ostatnich 30 dni różniło się w zależności od miejsca zamieszkania (Tabela 56). Najwyższy odsetek osób, które przynajmniej raz w tym okresie piły alkohol, odnotowano wśród respondentów ze wsi w pobliżu Drohobycza (27,7%), następnie w Drohobyczu (25,2%), natomiast najniższy – we Lwowie (20,6%).

Istotne statystycznie różnice stwierdzono w przypadku spożywania alkoholu przy 3–5 okazjach w ciągu ostatnich 30 dni. Taką częstość spożycia deklarowało 7,7% respondentów ze wsi w pobliżu Drohobycza, czyli istotnie więcej niż we Lwowie (2,5%). Odsetek w Drohobyczu wyniósł

3,7% i nie różnił się istotnie ani od wyniku dla wsi w pobliżu Drohobycza, ani od wyniku dla Lwowa.

Tabela 56. Spożywanie alkoholu w ciągu ostatnich 30 dni według miejsca zamieszkania; w odsetkach

Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się pić jakikolwiek napój alkoholowy (np. piwo, wino, wódkę, koniak, whisky)?	**Drohobycz**	**Wsie w pobliżu Drohobycza**	**Lwów**	**Wszyscy**
Nie piłem/am ani razu	74,8	72,3	79,4	78,7
1-2 okazje, kiedy piłem/łam	18,0	19,4	16,0	16,7
3-5 okazji, kiedy piłem/łam	$3,7_{ab}$	$7,7_{b}$	$2,5_{a}$	3,2
6-9 okazji, kiedy piłem/łam	1,2	0	0,5	0,6
10-19 okazji, kiedy piłem/łam	0,2	0	0,7	0,5
20 lub więcej okazji, kiedy piłem/łam	2,1	0,6	0,9	1,1

Wszyscy N=2179, Drohobycz n=516, wsie w pobliżu Drohobycza n=155, Lwów=1508
Indeksy literowe (a,b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Następne pytanie w zestawie pytań dotyczących picia alkoholu dotyczyło tego, ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni respondent doświadczył upojenia alkoholowego. Ogółem zdecydowana większość badanych nie potwierdziła upojenia alkoholowego (tabela 57).

Tabela 57. Częstość upijania się w ostatnich 30 dniach według płci; w odsetkach

Ile razy (jeśli w ogóle) w ciągu ostatnich 30 dni zdarzyło ci się upić się napojem alkoholowym?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie upiłem/am się	94,2	94,9	93,9
1-2 razy	3,5	4,3	4,4
3-5 razy	0,6	0,4	0,5
6-9 razy	0,2	0	0,1
10-19 razy	0,1	0,2	0,2
20 lub więcej razy	1,4	0,2*	0,2

**p<0,05; wszyscy N=2179*, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Brak doświadczeń z upijaniem się deklarowało 94,2% chłopców oraz 94,9% dziewcząt, natomiast upicie – odpowiednio 5,8% i 5,1% badanych.

Istotne różnice stwierdzono w częstości upijania się w zależności od miejsca zamieszkania (tabela 58). Najniższy odsetek nastolatków deklarujących doświadczenie upojenia alkoholowego odnotowano we Lwowie (5%), co stanowiło wynik istotnie niższy niż w Drohobyczu (8.3%) i na terenach wiejskich w pobliżu Drohobycza (9%).

Tabela 58. Doświadczanie upicia alkoholem według miejsca zamieszkania; w odsetkach

	Drohobycz	Wsie w pobliżu Drohobycza	Lwów	Wszyscy
Nie upiłem/am się	$91,7_a$	$91,0_{ab}$	$95,0_b$	94,6
1-2 razy	5,8	6,5	3,7	4,4
3-5 razy	0,6	1,3	0,3	0,5
6-9 razy	0,0	0,0	0,1	0,1
10-19 razy	0,2	0,0	0,2	0,2
20 lub więcej razy	$1,7_a$	$1,3_{ab}$	$0,6_b$	0,9

Wszyscy N=2179, Drohobycz n=516, wsie w pobliżu Drohobycza n=155, Lwów=1450
Indeksy literowe (a,b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

7.1.1.4 Piwo-wino-wódka

Do opisu wzorów konsumpcji wykorzystano zmodyfikowaną ankietę „Piwo–Wino–Wódka" (Wolniewicz-Grzelak, 1995). Narzędzie rozszerzono o kategorię napojów niskoprocentowych, czyli gotowych do spożycia napojów alkoholowych, które nie wymagają mieszania i przygotowania (tzw. drinki RTD, czyli ready to drink), aby uwzględnić specyfikę rynku ukraińskiego, czyli wysoką popularność napojów niskoprocentowych (np. gin-tonik, rum-cola) wśród młodzieży w Ukrainie. Pomiar oparto na analizie ostatniego epizodu picia (czas, ilość, kontekst społeczny), przyjmując go za wskaźnik typowych zachowań respondenta.

W analizach posłużono się następującymi wskaźnikami:

1. Częstość picia:

- Abstynencja: brak doświadczeń związanych ze spożyciem alkoholu w ciągu całego życia.
- Częste picie: spożycie danego alkoholu przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni.
- Picie okazjonalne: spożycie danego alkoholu przynajmniej raz dawniej niż 30 dni przed badaniem.

2. Intensywność picia:

Wprowadzono pojęcie standardowej porcji alkoholu (10 g etanolu), co pozwoliło na ujednolicenie miar dla różnych trunków:

- Umiarkowane picie: do 4 porcji standardowych włącznie.
- Upicie się (intensywne picie): powyżej 4 porcji standardowych podczas jednej okazji.

Zastosowana operacjonalizacja umożliwiła porównanie wzorów konsumpcji różnych rodzajów napojów alkoholowych w badanej populacji młodzieży.

7.1.1.4.1. Piwo

Częstość picia piwa

Ponad połowa badanej młodzieży (67,8%) zadeklarowała, że nigdy w życiu nie piła piwa (tabela 59). Okazjonalne spożycie tego alkoholu ponad 30 dni przed badaniem zadeklarowało 24,1% respondentów, natomiast częste picie (w ciągu ostatnich 30 dni) dotyczyło 8,0% badanych. Płeć respondentów nie różnicowała istotnie częstości spożywania piwa. Odsetek osób deklarujących okazjonalne picie piwa był niemal identyczny u obu płci (24,2% chłopców i 24,1% dziewcząt). Częste sięganie po ten napój w ciągu ostatniego miesiąca wskazało 9,3% chłopców oraz 7,0% dziewcząt.

Tabela 59. Częstość picia piwa według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	66,5	68,9	67,8
Okazjonalne picie piwa (> 30 dni przed badaniem)	24,2	24,1	24,1
Częste picie piwa (≤30 dni przed badaniem)	9,3	7,0	8,0

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Miejsce zamieszkania istotnie różnicowało częstość konsumpcji piwa (tabela 60). Niespełna 3/4 badanych ze Lwowa nigdy w swoim życiu nie piło piwa. Odsetek ten był istotnie wyższy niż w przypadku młodzieży z miejscowości wiejskich w pobliżu Drohobycza (54,2%). Z kolei nieco ponad 35% respondentów z terenów wiejskich w okolicach Drohobycza piło piwo okazjonalnie, co stanowiło istotnie wyższy odsetek niż wśród młodzieży ze Lwowa (21,9%). Dodatkowo nastolatkowie z Drohobycza istotnie częściej deklarowali częste picie piwa (11,2%) w porównaniu z uczestnikami badań ze Lwowa (6,7%).

Tabela 60. Częstość picia piwa według miejsca zamieszkania; w odsetkach

	Drohobycz	**Wsie w pobliżu Drohobycza**	**Lwów**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$61,7_{a}$	$54,2_{a}$	$71,4_{b}$	67,8
Okazjonalne picie piwa (> 30 dni przed badaniem)	$27,1_{ab}$	$35,3_{b}$	$21,9_{a}$	24,1
Częste picie piwa (≤30 dni przed badaniem)	$11,2_{a}$	$10,5_{ab}$	$6,7_{b}$	8,0

Wszyscy N=2104, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=153, Lwów=1450
Indeksy literowe (a,b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Intensywność picia piwa

Upijanie się piwem okazało się być problemem rzadkim i dotyczyło jedynie 1,2% respondentów, przy czym częściej w stan upojenia potwierdzali chłopcy (2,2%) niż dziewczęta (0,4%) (tabela 61). Umiarkowane picie zadeklarowała niespełna 1/3 badanych, w tym 30,9% chłopców i 30,1% dziewcząt.

Tabela 61. Ilość wypitego piwa podczas ostatniego spożycia według płci; w odsetkach.

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$66,9_a$	$69,4_a$	68,3
Umiarkowane picie (≤ 4 p.st.)	$30,9_a$	$30,1_a$	30,5
Upijanie się piwem (> 4 p.st.)	$2,2_a$	$0,4_b$	1,2

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Intensywność spożywania piwa różniła się w zależności od miejsca zamieszkania. W sposób umiarkowany piło 45,8% respondentów pochodzących ze wsi w pobliżu Drohobycza, 35,9% w samym Drohobyczu, a 27% we Lwowie.

Upijanie się piwem było stosunkowo rzadkim problemem we wszystkich badanych miejscowościach. Najwyższe odsetki stwierdzono w Drohobyczu (2,4%), niższe we Lwowie (0,9%), a najniższe – w wsiach w pobliżu Drohobycza (0,7%)

Najczęściej respondenci pili piwo: z rodzicami (49,6%), wyłącznie z rówieśnikami (30,7%), rzadziej samotnie (10,4%) lub z innymi dorosłymi niż rodzice (9,3%) (Tabela 62). Analiza wykazała istotne statystycznie różnice w zależności od płci. Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały, że ostatni raz piły piwo z rodzicami (55,6% vs 42,7%). Chłopcy częściej niż dziewczęta pili piwo samotnie (15,8% vs 5,7%). Nie odnotowano istotnych różnic ze względu na płeć w przypadku picia z innymi dorosłymi oraz wyłącznie z rówieśnikami.

Tabela 62**.** Kontekst społeczny ostatniego spożycia piwa według płci (z wyłączeniem osób niepijących piwa); w odsetkach.

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Z rodzicami	$42,7_a$	$55,6_b$	49,6
Z innymi dorosłymi	$8,7_a$	$9,8_a$	9,3
Tylko z młodzieżą	$32,8_a$	$28,9_a$	30,7
Sam / sama	$15,8_a$	$5,7_b$	10,4

Wszyscy N=690, *chłopcy n=323, dziewczęta n=367*
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Nie stwierdzono różnic w społecznych aspektach konsumpcji w zależności od miejsca zamieszkania (wieś, Drohobycz lub Lwów).

7.1.1.4.2. Napoje o niskiej zawartości alkoholu

Częstość picia napojów o niskiej zawartości alkoholu

Większość młodzieży (77,4%) zadeklarowała, że nigdy w życiu nie piła tego typu napojów alkoholowych (tabela 63). Okazjonalne spożycie, tj. w okresie przekraczającym 30 dni przed badaniem zadeklarowało 17,6% respondentów, natomiast częste picie (w ciągu ostatnich 30 dni) dotyczyło 5,0% badanych. Płeć respondentów nie różnicowała istotnie częstości spożywania.

Tabela 63**.** Częstość picia napojów o niskiej zawartości alkoholu (gin z tonikiem, rum z colą itp.) według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	79,6	75,6	77,4
Okazjonalne picie napojów o niskiej zawartości alkoholu (> 30 dni przed badaniem)	15,5	19,3	17,6
Częste picie napojów o niskiej zawartości alkoholu (≤30 dni przed badaniem)	4,9	5,1	5,0

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Ponad 3/4 badanych ze Lwowa nigdy w swoim życiu nie piła tego typu napojów alkoholowych (tabela 64). Odsetek ten był istotnie wyższy niż w przypadku młodzieży z miejscowości wiejskich w pobliżu Drohobycza (69,3%) oraz samego Drohobycza (73,1%). Z kolei nieco ponad 1/4 respondentów (27,5%) z terenów wiejskich w okolicach Drohobycza piło gotowe drinki okazjonalnie, co stanowiło istotnie wyższy odsetek niż wśród młodzieży ze Lwowa (16,2%). Dodatkowo nastolatkowie z Drohobycza istotnie częściej deklarowali częste spożywanie tego typu napojów (8,4%) w porównaniu z osobami ze Lwowa (4,0%).

Tabela 64**.** Częstość picia napojów o niskiej zawartości alkoholu (gin z tonikiem, rum z colą itp.) według miejsca zamieszkania, w odsetkach

	Drohobycz	**Wsie w pobliżu Drohobycza**	**Lwów**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$73,1_{a}$	$69,3_{a}$	79_{b}	77,4
Okazjonalne picie napojów o niskiej zawartości alkoholu (> 30 dni przed badaniem)	$18,6_{ab}$	$27,5_{b}$	$16,2_{a}$	17,6
Częste picie napojów o niskiej zawartości alkoholu (≤30 dni przed badaniem)	$8,4_{a}$	$3,3_{ab}$	$4,0_{b}$	5,0

Wszyscy N=2104, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=153, Lwów=1450
Indeksy literowe (a,b) oznaczają że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Intensywność picia napojów o niskiej zawartości alkoholu

Upijanie się napojami o niskiej zawartości alkoholu dotyczyło jedynie 0,9% respondentów, przy czym częściej w stan upojenia potwierdzali chłopcy (1,5%) niż dziewczęta (0,4%) (tabela 65). Umiarkowane picie deklarowało 21,7% badanych, w tym istotnie więcej dziewcząt (23,9%) niż chłopców (19%).

Tabela 65. Ilość wypitych napojów o niskiej zawartości alkoholu (gin z tonikiem, rum z colą itp.) podczas ostatniego spożycia według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nigdy nie pił(a)	$79,5_a$	$75,6_b$	77,4
Umiarkowane picie (≤ 4 p.st.)	$19,0_a$	$23,9_b$	21,7
Upijanie się (> 4 p.st.)	$1,5_a$	$0,4_b$	0,9

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają podzbiory kategorii płci, których proporcje kolumn nie różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Stwierdzono istotne różnice w intensywności picia napojów o niskiej zawartości alkoholu między badanymi miejscowościami. Umiarkowane spożycie tego typu alkoholu najczęściej deklarowali respondenci z obszarów wiejskich w pobliżu Drohobycza (30,7%) i samego Drohobycza (25,1%), a rzadziej – respondenci z Lwowa (19,6%). Upijanie się takimi napojami potwierdziły nieliczne grupy uczestników we wszystkich miejscowościach (≤2%).

Najwięcej badanych nastolatków potwierdziło picie napojów alkoholowych o niskiej zawartości alkoholu z rodzicami (44%) lub wyłącznie w gronie rówieśników (40,2%) (tabela 66). Rzadziej wskazywano na picie alkoholu z innymi dorosłymi (8,1%) i samotnie (7,7%). Analiza ze względu na płeć nie wykazała istotnych statystycznie różnic. Nie stwierdzono również istotnych różnic w zależności od miejsca zamieszkania (wieś, Drohobycz, Lwów).

Tabela 66. Kontekst społeczny ostatniego spożycia napojów niskoalkoholowych według płci (z wyłączeniem osób niepijących takich napojów); w odsetkach.

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Z rodzicami	39,3	47,1	44,0
Z innymi dorosłymi	10,2	6,7	8,1
Tylko z młodzieżą	39,8	40,4	40,2
Sam / sama	10,7	5,7	7,7

Wszyscy N=493, *chłopcy n=196, dziewczęta n*=297

7.1.1.4.3. Wino

Częstość picia wina

Spośród napojów alkoholowych wino okazało się najczęściej spożywaną kategorią napojów alkoholowych wśród młodzieży ukraińskiej (tabela 67). Okazjonalne spożycie tego rodzaju alkoholu zadeklarowała niespełna 1/3 respondentów, natomiast częste picie (w ciągu ostatnich 30 dni) dotyczyło 10,9% badanych.

Tabela 67. Częstość picia wina według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nigdy nie pił(a)	$60,5_a$	$53,2_b$	56,5
Okazjonalne picie wina (> 30 dni przed badaniem)	$31,1_a$	$33,9_a$	32,7
Częste picie wina (≤30 dni przed badaniem)	$8,5_a$	$12,9_b$	10,9

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza różnic według płci wykazała statystycznie istotne zależności. Chłopcy częściej niż dziewczęta deklarowali, że nie nigdy nie pili wina (60,5% w porównaniu do 53,2%), podczas gdy dziewczęta znacznie częściej potwierdzały częste picie wina w ciągu ostatnich 30 dni (12,9% w porównaniu z 8,5%).

Miejsce zamieszkania istotnie różnicowało częstość konsumpcji wina (tabela 68). Około 60% badanych ze Lwowa nigdy w swoim życiu nie spożywało wina. Odsetek ten był istotnie wyższy w porównaniu z młodzieżą z miejscowości wiejskich w pobliżu Drohobycza (37,3%) oraz samego Drohobycza (52,3%). Z kolei 42,5% respondentów z terenów wiejskich w okolicach Drohobycza piło wino okazjonalnie, co stanowiło istotnie wyższy odsetek niż wśród młodzieży ze Lwowa (30,9%). Dodatkowo nastolatkowie z Drohobycza (13%) oraz ze wsi w pobliżu (20,3%) istotnie częściej deklarowali częste spożywanie wina w porównaniu z osobami ze Lwowa (9,2%).

Tabela 68. Częstość picia wina według miejsca zamieszkania; w odsetkach

	Drohobycz	Wsie w pobliżu Drohobycza	Lwów	Wszyscy
Nigdy nie pił(a)	$52,3_a$	$37,3_b$	$59,9_c$	56,5
Okazjonalne picie wina (> 30 dni przed badaniem)	$34,7_{ab}$	$42,5_b$	$30,9_a$	32,7
Częste picie wina (≤30 dni przed badaniem)	$13,0_a$	$20,3_a$	$9,2_b$	10,9

Wszyscy N=2104, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=153, Lwów=1450

Indeksy literowe (a,b,c) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się istotnie statystycznie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Wyniki wskazują na wyraźne zróżnicowanie częstości picia wina w zależności od kontekstu lokalnego. Respondenci z obszarów wiejskich częściej deklarują zarówno rzadkie, jak i częste picie wina, natomiast we Lwowie dominuje abstynencja lub picie sporadycznie.

Intensywność picia wina

Umiarkowane picie wina (do 4 standardowych porcji) zadeklarowało 41,1% badanych, natomiast intensywne picie wina (powyżej 4 porcji) było problemem rzadkim i dotyczyło 2,4% respondentów (tabela 69). Analiza zależności między ilością wypitego wina a płcią wykazała, że rozkłady odpowiedzi różnią się istotnie statystycznie, umiarkowane picie wina było istotnie częstsze wśród dziewcząt (44,8%) niż chłopców (36,5%). Testy post-hoc wskazują, że istotne różnice między płciami dotyczą przede wszystkim rozkładu abstynencji oraz umiarkowanego picia, natomiast najwyższa kategoria spożycia (upijanie się) nie różnicuje grup w sposób istotny. Upijanie się winem było problemem rzadkim, potwierdzało je jedynie 2,4% respondentów, w tym 1,9% dziewcząt i 3,1% chłopców. Umiarkowane picie wina dotyczyło około 41% badanych, przy czym częściej dziewcząt (44,8%) niż chłopców (36,5%).

Tabela 69**.** Ilość wypitego wina podczas ostatniego spożycia według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$60,5_a$	$53,3_b$	56,5
Umiarkowane picie (≤ 4 p.st.)	$36,5_a$	$44,8_b$	41,1
Upijanie się (> 4 p.st.)	$3,1_a$	$1,9_a$	2,4

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Indeksy literowe (a, b) oznaczają że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Intensywność spożywania wina różniła się w zależności od miejsca zamieszkania. Najwyższy odsetek picia w sposób umiarkowany odnotowano w miejscowościach wiejskich w pobliżu Drohobycza (61,4%), niższy w Drohobyczu (43,5%) oraz w Lwowie (38,1%). Upijanie się winem (powyżej 4 porcji) występowało relatywnie rzadko we wszystkich grupach, jednak było częstsze w Drohobyczu (4,2%) niż w pozostałych lokalizacjach (ok. 2% i mniej).

Picie wina przy ostatniej okazji odbywało się najczęściej w kontekście rodzinnym – z rodzicami piło wino blisko 70% badanych bez istotnych różnic między chłopcami (67,7%) a dziewczętami (70,5%) (Tabela 70). Picie wina w towarzystwie innych dorosłych deklarowało 8,3%

respondentów, spożycie wyłącznie w gronie rówieśniczym dotyczyło 17,2% badanych (18,0% chłopców i 16,6% dziewcząt). Picie wina w samotności było relatywnie rzadkie (5,2% ogółem).

Tabela 70. Kontekst społeczny picia wina według płci (z wyłączeniem osób niepijących wina); w odsetkach.

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Z rodzicami	67,7	70,5	69,4
Z innymi dorosłymi	6,6	9,4	8,3
Tylko z młodzieżą	18,0	16,6	17,2
Sam / sama	7,7	3,5	5,2

Wszyscy N=921, chłopcy n=378, dziewczęta n=543

Analiza wykazała istotny statystycznie związek między miejscem zamieszkania a kontekstem społecznym picia wina. We wszystkich badanych miejscowościach najczęściej deklarowano spożycie wina w towarzystwie rodziców, jednak odsetek ten był istotnie wyższy w grupie młodzieży ze Lwowa (73,2%) niż z Drohobycza (64,0%) oraz na wsi w okolicach Drohobycza (59,8%).

7.1.1.4.4. Wódka

Częstość picia wódki lub innych napojów wysokoprocentowych

W całej próbie zdecydowana większość respondentów zadeklarowała, że nie piła w swoim życiu wódki i innych napojów wysokoprocentowych (koniaku, whisky, ginu) (88,5%). Okazjonalne spożycie tego typu alkoholu zadeklarowało jedynie 8,4% , zaś częste spożycie dotyczyło 3,1% młodzieży (tabela 71).

Tabela 71. Częstość spożywania wódki i innych napojów wysokoprocentowych według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nigdy nie pił(a)	$86,9_a$	$89,9_b$	88,5
Okazjonalne picie wódki lub innych napojów wysokoprocentowych (> 30 dni przed badaniem)	$9,0_a$	$7,9_a$	8,4
Częste picie wódki innych napojów wysokoprocentowych (≤30 dni przed badaniem)	$4,1_a$	$2,2_b$	3,1

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza uwzględniająca płeć wykazała statystycznie istotne różnice między chłopcami i dziewczętami. Dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały, że nigdy nie piły wódki (89,9% w

porównaniu z 86,9%), podczas gdy chłopcy znacznie częściej potwierdzali częste picie wódki (4,1% w porównaniu z 2,2%).

Zbliżony odsetek badanych we wszystkich trzech lokalizacjach zadeklarował okazjonalne spożywanie wódki lub innych napojów wysokoprocentowych (tabela 72). Częste spożywanie tego typu trunków było najbardziej rozpowszechnione wśród młodzieży z Drohobycza (5,4%), a odsetek ten był istotnie wyższy niż wśród nastolatków ze Lwowa (2,2%).

Tabela 72. Częstość picia wódki i innych napojów wysokoprocentowych według miejsca zamieszkania; w odsetkach

	Drohobycz	**Wsie w pobliżu Drohobycza**	**Lwów**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$86{,}0_a$	$85{,}0_a$	$89{,}8_a$	88,5
Okazjonalne picie wódki lub innych napojów wysokoprocentowych (> 30 dni przed badaniem)	$8{,}6_a$	$11{,}1_a$	$8{,}0_a$	8,4
Częste picie wódki innych napojów wysokoprocentowych (≤30 dni przed badaniem)	$5{,}4_a$	$3{,}9_{ab}$	$2{,}2_b$	3,1

Wszyscy N=2104, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=153, Lwów=1450
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Intensywność picia wódki lub innych napojów wysokoprocentowych

W całej badanej próbie respondenci pijący alkohol częściej deklarowali umiarkowane spożycie wódki, natomiast upijanie się było potwierdzane przez nielicznych (tabela 73). Uwzględniając płeć, zaobserwowano niewielkie różnice w rozkładach odpowiedzi. Wśród chłopców 9,8% piło wódkę lub inne napoje wysokoprocentowe, a 3,6% – upijało się. Wśród dziewcząt umiarkowane picie zadeklarowało 7,3%, natomiast upijanie się wódką 2,8%. Analiza statystyczna nie wykazała istotnych różnic między płciami.

Tabela 73**.** Ilość wypitej wódki i innych napojów wysokoprocentowych podczas ostatniego spożycia według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	86,6	89,9	88,4
Umiarkowane picie (≤ 4 p.st.)	9,8	7,3	8,5
Upijanie się (> 4 p.st.)	3,6	2,8	3,1

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158

Intensywność spożywania trunków wysokoprocentowych nie różniła się w zależności od miejsca zamieszkania . W sposób umiarkowany piło 12,4% respondentów pochodzących ze wsi w pobliżu Drohobycza, a 7,7% we Lwowie. Upijanie się wódką było stosunkowo rzadkim zjawiskiem we wszystkich badanych miejscowościach (od 2,6% do 4,4%).

Wśród respondentów, którzy kiedykolwiek pili wódkę, najczęściej wskazywano picie wyłącznie w towarzystwie młodzieży (59,6%), rzadziej z rodzicami (21,7%), samotnie (11,3%) lub z innymi dorosłymi (7,5%) (tabela 74).

Tabela 74. Kontekst społeczny ostatniego spożycia wódki według płci (z wyłączeniem osób niepijących wódki); w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Z rodzicami	$29,0_a$	$13,8_b$	21,7
Z innymi dorosłymi	$7,3_a$	$7,8_a$	7,5
Tylko z młodzieżą	$52,4_a$	$67,2_b$	59,6
Sam / sama	$11,3_a$	$11,2_a$	11,3

Wszyscy N=240, chłopcy n=124, dziewczęta n=116
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza zależności między płcią a kontekstem picia wódki wykazała istotne statystycznie różnice. Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy odpowiadały, że ostatni raz piły wódkę wyłącznie w towarzystwie młodzieży (67,2% vs. 52,4%), natomiast chłopcy częściej deklarowali picie wódki z rodzicami (29,0% vs. 13,8%).Różnice w pozostałych kategoriach nie osiągnęły poziomu istotności statystycznej. Nie stwierdzono różnic w społecznych aspektach picia wódki w zależności od miejsca zamieszkania (wieś, Drohobycz lub Lwów).

7.1.1.5. Stosowanie środków uspokajających lub nasennych

Pytanie o leki dotyczyło tego, czy i jak często w okresie od września ubiegłego roku do momentu badania respondenci używali leków uspokajających lub nasennych, z odpowiedziami uporządkowanymi według częstości (od 1 - „nie zdarzyło się” do 5 – „więcej niż kilkanaście razy”).

Ogólnie zdecydowana większość badanych (76,9%) deklarowała brak takich doświadczeń, natomiast pozostali potwierdzali co najmniej jednokrotne używanie leków uspokajających lub nasennych, przy czym dominowały pojedyncze i sporadyczne epizody (tabela 75).

Stwierdzono istotne statystycznie różnice między chłopcami a dziewczętami w zakresie stosowania leków. Chłopcy istotnie częściej deklarowali, że w ogóle nie stosowali takich leków

(86,9% w porównaniu do 68,7% wśród dziewcząt). Natomiast dziewczęta znacząco częściej wskazywały na okazjonalne oraz częste używanie takich leków. Dotyczy to kategorii: „jeden lub dwa razy" (15,1% dziewcząt vs. 6,7% chłopców), „kilka razy" (9,6% vs. 3,0%), „kilkanaście razy" (2,7% vs. 0,8%). W przypadku najwyższej kategorii częstości („więcej niż kilkanaście razy") nie odnotowano istotnych różnic ze względu na płeć .

Tabela 75**.** Stosowanie środków uspokajających lub nasennych według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	$86,9_a$	$68,7_b$	76,9
Tak – jeden lub dwa razy	$6,7_a$	$15,1_b$	11,3
Tak – kilka razy	$3,0_a$	$9,6_b$	6,6
Tak – kilkanaście razy	$0,8_a$	$2,7_b$	1,9
Tak – więcej niż kilkanaście razy	$2,6_a$	$3,9_a$	3,3

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza częstości stosowania leków uspokajających lub nasennych z uwzględnieniem miejsca zamieszkania (Drohobycz, okolice Drohobycza, Lwów), nie wykazała istotnych statystycznie różnic między nastolatkami z badanych miejscowości.

7.1.1.6. Picie napojów energetyzujących

Picie napojów energetyzujących badano z wykorzystaniem czterech pytań. Pierwsze dotyczyło picia takich napojów w ostatnim miesiącu: *Ile razy w ciągu ostatnich 30 dni piłeś napoje energetyzujące (np. Red Bull, Pit Bull, Monster itp.)?*, z skalą odpowiedzi od 1 – nigdy nie piłem do 6 – piłem 20 i więcej razy.

Kolejne trzy pytania były analogiczne do pytań dotyczących napojów alkoholowych, co pozwoliło zastosować podobną metodologię, tj. określić poziom spożycia w trzech wymiarach: 1/ czas (kiedy respondent ostatnio pił napój energetyzujący), 2/ ilość (ile napoju energetyzującego wypił przy ostatniej okazji) oraz 3/ kontekst społeczny (z kim pił napoje energetyzujące).

Przyjęto następujące wskaźniki:

- Brak doświadczeń z piciem napojów energetyzujących - obejmował respondentów, którzy zaznaczyli odpowiedź „nigdy nie piłem(am)" (kategoria 1).
- Częste picie napojów energetyzujących (≤30 dni) zostało zdefiniowane jako picie takich napojów co najmniej raz w ciągu 30 dni poprzedzających badanie. Do tej kategorii

zaliczono odpowiedzi wskazujące, że ostatnia okazja picia napoju energetyzującego miał miejsce: 1–4 dni temu, 5–7 dni temu, 8–15 dni temu, 16–30 dni temu (kategorie 6–9).

- Pozostałe odpowiedzi wskazujące na picie napojów energetyzujących ponad 30 dni przed badaniem zostały sklasyfikowane jako rzadkie picie takich napojów (ponad 30 dni przed badaniem) i obejmowały kategorie: 1–2 miesiące temu, 3–6 miesięcy temu, 7–12 miesięcy temu, rok temu (kategorie 2–5).

W celu ujednolicenia miar ilości spożytych napojów energetycznych zastosowano pojęcie standardowej porcji napoju energetycznego, zdefiniowanej zgodnie z podejściem stosowanym przez European Food Safety Authority (EFSA), jako 250 ml napoju zawierającego około 80 mg kofeiny, przy czym za poziom bezpieczny dla dzieci i młodzieży uznano spożycie kofeiny do 3 mg/kg masy ciała na dobę, co w praktyce odpowiada spożyciu nie więcej niż około dwóch standardowych porcji napojów energetycznych u większości 15-letnich respondentów (EFSA Panel on Dietetic Products, Nutrition and Allergies, 2015).

Na tej podstawie odpowiedzi badanych dotyczące ilości wypitego napoju zostały przeliczone na standardowe porcje (125 ml = 0,5 porcji; 250 ml = 1 porcja; 500 ml = 2 porcje; 750 ml = 3 porcje; 1 l = 4 porcje; >1 l = ≥5 porcji) i następnie utworzono trzy kategorie: brak doświadczeń z piciem napojów energetyzujących, umiarkowane picie (do 2 porcji standardowych włącznie) oraz nadmierne picie (powyżej 2 porcji standardowych).

Częstość picia napojów energetyzujących

Ponad połowa badanej młodzieży (53,7%) zadeklarowała, że nigdy w życiu nie piła napojów energetyzujących (tabela 76). Okazjonalne spożycie tego typu napojów zadeklarowało 24,9% respondentów, natomiast częste picie 21,4%. Płeć respondentów istotnie różnicowała częstość spożywania napojów energetycznych.

Tabela 76. Częstość picia napojów energetyzujących według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$48,5_a$	$57,9_b$	53,7
Okazjonalne picie napojów energetyzujących (> 30 dni przed badaniem)	$22,4_a$	$26,9_b$	24,9
Częste picie napojów energetyzujących (≤30 dni przed badaniem)	$29,1_a$	$15,2_b$	21,4

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Odsetek dziewcząt okazjonalnie spożywających napoje energetyczne (26,9%) był istotnie wyższy niż chłopców, natomiast to chłopcy (29,1%) istotnie częściej niż dziewczęta (15,2%) sięgali po tego typu napoje w ciągu ostatnich 30 dni poprzedzających badanie.
Nie stwierdzono różnic w zależności od miejsca zamieszkania (Lwów, Drohobycz lub wioski w pobliżu Drohobycza).

Intensywność picia napojów energetyzujących

Analiza intensywności spożywania napojów energetyzujących wykazała statystycznie istotne różnice w zależności od płci respondentów. Zarówno umiarkowane jak i nadmierne spożycie napojów energetycznych znacznie częściej potwierdzali chłopcy (umiarkowane spożycie – 46,3% vs 40,9%; nadmierne – 5,6% vs 1,1% (tabela 77). Nie stwierdzono żadnych różnic w odniesieniu do miejsca zamieszkania uczestników badań.

Tabela 77. Ilość wypitych napojów energetyzujących podczas ostatniej okazji według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczyna**	**Wszyscy**
Nigdy nie pił(a)	$48{,}1_a$	$57{,}9_b$	53,5
Umiarkowane picie napojów energetyzujących (≤ 2 p.st.)	$46{,}3_a$	$40{,}9_b$	43,3
Nadmierne picie (> 2 p.st.)	$5{,}6_a$	$1{,}1_b$	3,1

Wszyscy N=2104, *chłopcy n=946, dziewczęta n*=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza kontekstu społecznego podczas ostatniej okazji picia napojów energetyzujących wykazała istotne statystycznie różnice w zależności od płci (tabela 78). Najczęściej wskazywanym kontekstem picia napojów energetyzujących przy ostatniej okazji było picie samotnie (45,2%), istotnie częściej deklarowali to chłopcy niż dziewczęta (54,4% vs. 35,9%). Drugim pod względem częstości kontekstem było picie wyłącznie w gronie rówieśników (40,8%), w tej kategorii wyższe odsetki stwierdzono wśród dziewcząt niż chłopców (47,7% vs. 33,9%). Picie napojów energetyzujących z rodzicami zadeklarowało 11,4% respondentów, odsetek ten był istotnie wyższy wśród dziewcząt niż chłopców (13,7% vs. 9,1%). Najrzadziej wskazywanym kontekstem było picie napojów energetyzujących z innymi dorosłymi (2,7%). W tej kategorii nie stwierdzono istotnych różnic między płciami (2,6% chłopców i 2,7% dziewcząt).

Tabela 78. Kontekst społeczny ostatniego picia napojów energetyzujących według płci (z wyłączeniem uczestników niepijących takich napojów); w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczyna	Wszyscy
Z rodzicami	$9{,}1_a$	$13{,}7_b$	11,4
Z innymi dorosłymi	2,6	2,7	2,7
Tylko z młodzieżą	$33{,}9_a$	$47{,}7_b$	40,8
Sam / sama	$54{,}4_a$	$35{,}9_b$	45,2

Wszyscy N=981, chłopcy n=493, dziewczęta n=488
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza kontekstu społecznego spożywania napojów energetyzujących wykazała istotne statystycznie różnice w zależności od miejsca zamieszkania badanych. Samotne spożywanie tych napojów najczęściej deklarowali respondenci ze Lwowa (47,0%) oraz Drohobycza (45,2%), podczas gdy mieszkańcy okolic Drohobycza istotnie rzadziej wybierali tę formę (28,9%). W grupie z okolic Drohobycza dominowało picie w gronie rówieśników (46,1%). Warto zauważyć, że choć picie „energetyków" w obecności rodziców było ogólnie rzadkie (11,4%), respondenci z okolic Drohobycza wskazywali na taki kontekst istotnie częściej (22,4%) niż badani z pozostałych miejscowości. Najrzadziej wybieraną kategorią, niezależnie od miejsca zamieszkania, było spożywanie napojów z innymi dorosłymi (2,7%).

7.1.2. Przemoc i cyberprzemoc

7.1.2.1. Doświadczanie przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły

Pytanie o przemoc dotyczyło ostatniego roku, a uczestnicy byli pytani o to, *czy w okresie od września zeszłego roku, doświadczali przemocy na terenie szkoły lub w jej pobliżu*. Nieco ponad 1/7 badanych (14,6%) odpowiedziała na to pytanie twierdząco, z czego 3,0% przyznało, że zdarzało się to „około raz na tydzień". Natomiast prawie 2,2% badanych udzieliło odpowiedzi „codzienne lub prawie codzienne". Wyniki porównań ze względu na płeć wykazały, że doświadczanie przemocy było podobne wśród dziewcząt i chłopców (tabela 79).

Tabela 79**.** Doświadczanie przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Codziennie lub prawie codziennie	1,9	2,1	2,2
Około raz na tydzień	3,0	3,0	3,0
Rzadziej niż raz na miesiąc	8,1	9,2	9,1
Nigdy	87,0	85,7	85,4

Wszyscy N=2178, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

7.1.2.2. Sprawstwo przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły

Niższe, bo na poziomie około 8,6%, były odsetki odpowiedzi na pytanie dotyczące *częstości brania aktywnego udziału w przemocy (fizycznej lub psychicznej) wobec innych uczniów na terenie lub w pobliżu szkoły*. Około 5,4% badanych potwierdziło, że zdarzenia te miały miejsce „rzadziej niż raz na miesiąc". W przypadku około 1,3% było to nawet „codziennie lub prawie codziennie", przy czym częściej potwierdzali to chłopcy niż dziewczęta (tabela 80).

Tabela 80. Sprawstwo przemocy na terenie lub w pobliżu szkoły według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Codziennie lub prawie codziennie	$1,6_a$	$0,7_b$	1,3
Około raz na tydzień	$2,5_a$	$1,4_a$	1,9
Rzadziej niż raz na miesiąc	$6,4_a$	$4,1_b$	5,4
Nigdy	$89,4_a$	$93,9_b$	91,4

Wszyscy N=2178, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Na pytanie *o udział w bójkach na terenie szkoły w ciągu ostatnich 12 miesięcy* twierdząco odpowiedziało prawie 11,5% badanych uczniów, z czego około 5,9% potwierdziło tylko jedno takie doświadczenie, a około 2,5% cztery razy lub częściej. W tym przypadku również zaobserwowano istotnie znacząco wyższe odsetki w grupie chłopców niż dziewcząt ($p<0.001$).

7.1.2.3. Cyberprzemoc

Zjawisko cyberprzemocy wśród badanych uczniów zmierzono z wykorzystaniem pytań o częstość doświadczania regularnego nękania za pośrednictwem internetu lub telefonu komórkowego, oraz częstość sprawstwa takiego nękania (samemu lub w grupie) wobec rówieśników.

Wyniki wskazują, że około 7% badanych uczniów doświadczyło kiedykolwiek cyberprzemocy, z czego 1,2% doświadczała jej 2–3 razy, zaś 1,4% – 4 lub więcej razy. Nie stwierdzono różnic ze względu na płeć (tabela 81).

Tabela 81. Doświadczanie cyberprzemocy według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Zdarzyło mi się 4 lub więcej razy	1,2	1,3	1,4
Zdarzyło mi się 2 lub 3 razy	0,8	1,5	1,2
Zdarzyło mi się 1 raz	4,0	4,2	4,3
Nigdy mi się nie zdarzyło	94,0	93,0	93,1

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Udział w cyberprzemocy potwierdziło 5,7% badanych uczniów. Przy czym 1,9% z nich zdarzyło się to więcej niż jednokrotnie. Różnice ze względu na płeć były nieistotne (tabela 82).

Tabela 82**.** Sprawstwo cyberprzemocy według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Zdarzyło mi się 4 lub więcej razy	1,1	0,9	1,2
Zdarzyło mi się 2 lub 3 razy	1,0	0,5	0,7
Zdarzyło mi się 1 raz	3,0	4,4	3,8
Nigdy mi się nie zdarzyło	95,0	94,2	94,3

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

7.1.3. Zachowania niezgodne z zasadami życia społecznego lub z prawem

Uczniowie byli pytani także o podejmowanie w ostatnim roku różnych zachowań niezgodnych z prawem i/lub zasadami życia społecznego. Większość z respondentów (55%) deklarowała podejmowanie tego zachowań niezgodnych z prawem i/lub zasadami życia społecznego. Najczęściej były to: okłamywanie innych (około 46%) oraz dokonywanie kradzieży (ok. 21%). Około 11,6% uczniów celowo kogoś uderzyło lub uszkodziło zaś 7,3% uczniów uciekło z domu, a 6,1% zniszczyło coś co do nich nie należało. Uzyskane wyniki wskazują również, że 4,2% uczniów znęcało się nad innymi lub zastraszało innych, 4,1% prowadziło samochód bez zgody właściciela, 3,3% dokonało podpalenia w intencji zniszczenia czegoś, 2,3% handlowało narkotykami, zaś 1,9% uczestników badań potwierdziło zmuszenie kogoś do uprawiania seksu.

Tabela 83. Zachowania niezgodne z zasadami życia społecznego lub prawem według płci; w odsetkach.

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Brałeś/aś samochód, żeby przejechać się bez zgody właściciela?	5,8	2,1**	4,1
Łamałeś/aś lub niszczyłeś/aś (celowo) coś, co nie należało do Ciebie?	8,9	3,2**	6,1
Sprzedawałeś/aś marihuanę lub inne narkotyki?	3,1	1,0**	2,3
Brałeś/aś rzeczy, które nie należały do Ciebie?	21,1	19,0	20,8
Uderzyłeś/aś lub uszkodziłeś/aś kogoś (celowo)?	14,4	8,1**	11,6
Uciekałeś/aś z domu? (to znaczy opuszczałeś/aś dom bez pozwolenia jednego lub dwojga rodziców)	6,0	7,7	7,3
Często okłamywałeś/aś innych, by coś uzyskać lub czegoś uniknąć?	43,1	46,8	45,9
Znęcałeś/aś się nad jakimś zwierzęciem?	1,5	0,7	1,1
Dokonałeś/aś podpalenia po to, żeby coś zniszczyć?	5,1	1,5 **	3,3
Zmuszałeś/aś kogoś do uprawiania z Tobą seksu?	3,0	0,7 **	1,9
Znęcałeś/aś się nad innymi albo zastraszałeś/aś ich (wyłączając rodzeństwo)?	5,1	3,0*	4,2
Używałeś/aś niebezpiecznych narzędzi np. noża, kija lub innego niebezpiecznego przedmiotu, aby kogoś zranić?	4,1	1,2 **	2,8

**p<0.05, **p<0.001; wszyscy N=2179, chłopcy n=945,946, dziewczęta n=1156-1158*

Analiza danych w podziale na płeć wskazuje, że odsetki chłopców niemal we wszystkich kategoriach badanych zachowań znacznie przewyższają odsetki dziewcząt.

Uczestnicy badania byli proszeni również o wskazanie czy wyżej wymienione zachowania, o ile były podejmowane, spowodowały poważne problemy w domu, szkole, i/lub relacjach z rówieśnikami. Wyniki wskazują, że poważne problemy w szkole raportowało 5,4% uczniów, problemy w domu – 7,3%, a problemy z rówieśnikami – 9,3% uczniów. Przy czym należy podkreślić, że około 45% uczestników nie podejmowało żadnych z wymienionych wyżej zachowań. Różnice ze względu na płeć stwierdzono w przypadku poważnych problemów w szkole oraz w relacjach z rówieśnikami, które były doświadczanie częściej wśród chłopców niż dziewcząt (p<0,001).

7.1.4. Problemowe używanie internetu

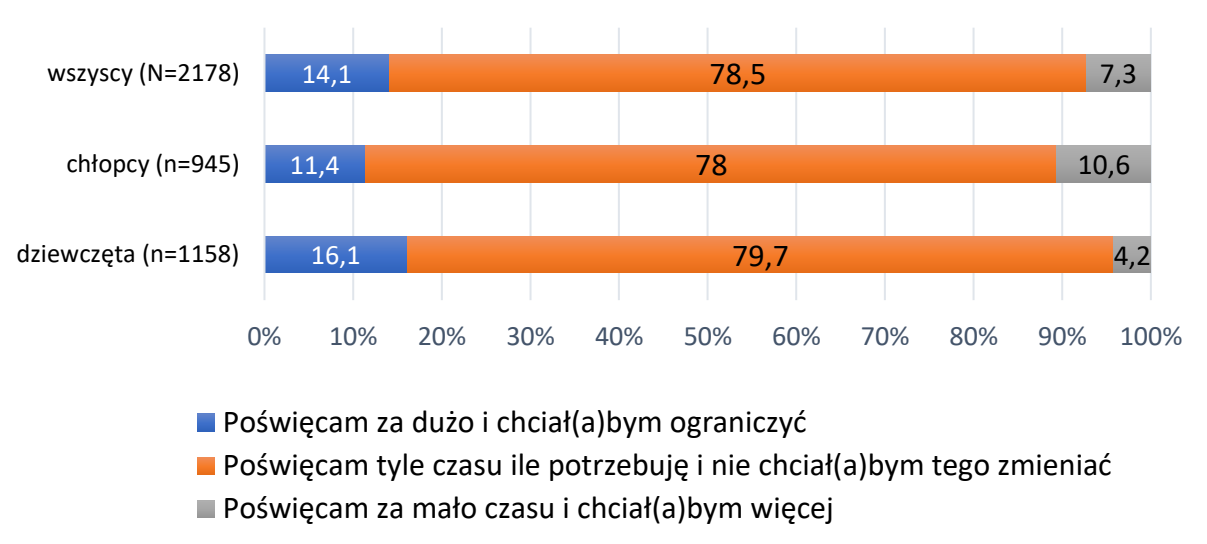
7.1.4.1. Subiektywna ocena czasu spędzanego w sieci

Uczniowie zostali zapytani o to, jak oceniają ilość czas spędzanego przez siebie internecie, w tym o ewentualną chęć ograniczenia bądź zwiększenia tej aktywności.

Prawie 4/5 z badanych nastolatków odpowiedziało, że korzysta z internetu tyle, ile potrzebuje i nie chcę tego zmieniać (wykres 8). Jednocześnie około 14% uczniów było przekonanych, że

spędza w internecie zbyt dużo czasu i chcieliby to ograniczyć, natomiast około 7% przyznało, że chciałoby spędzać w internecie jeszcze więcej czasu. Przekonanie o nadmiernym korzystaniu z internetu było istotnie częstsze wśród dziewcząt niż chłopców: odpowiedź *Poświęcam za dużo czasu i chciałabym/chciałbym to ograniczyć* wskazało 16,1% dziewcząt oraz 11,4% chłopców.

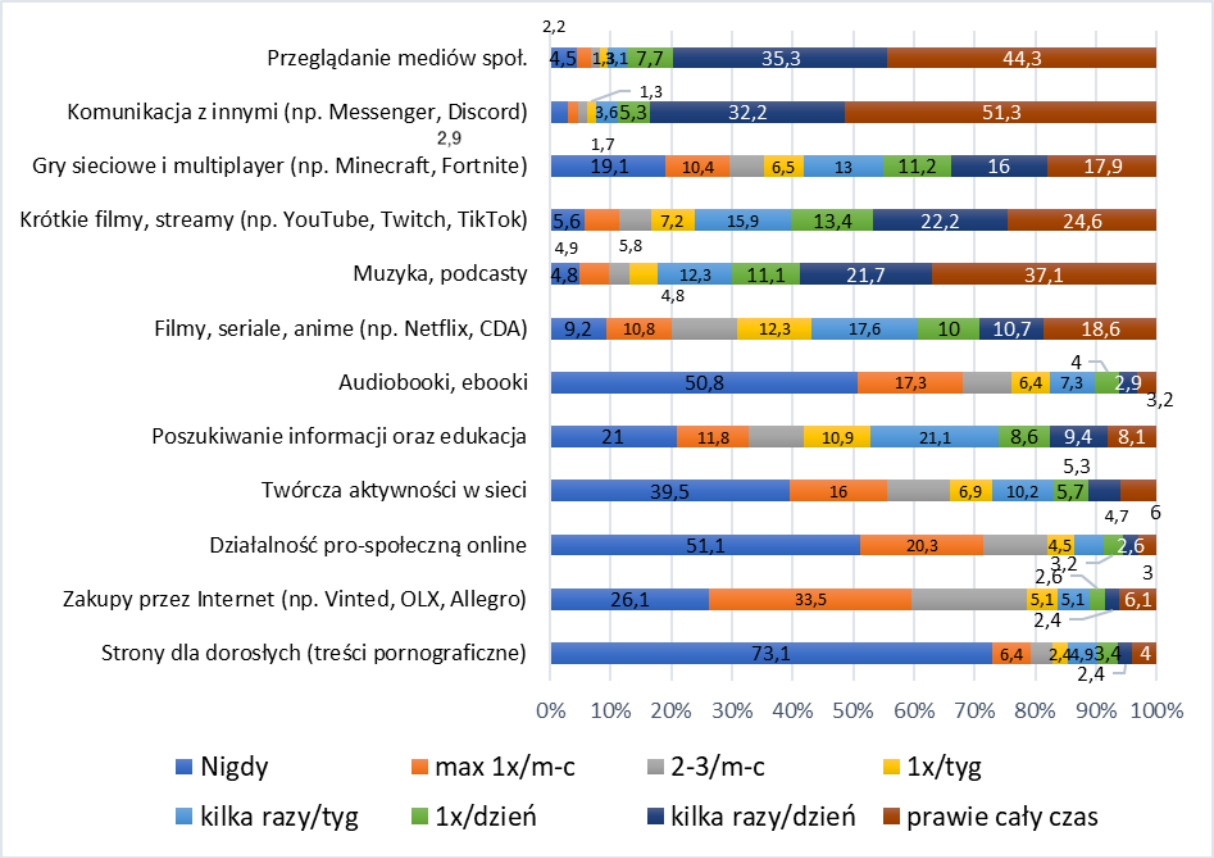
Wykres 8. Subiektywna ocena czasu spędzanego w internecie według płci; w odsetkach

7.1.4.2. Struktura czasu spędzanego w internecie

Uczestnicy byli także pytani o konkretne aktywności, które podejmują w ramach czasu spędzanego w internecie. Uzyskane wyniki wskazują, że badani uczniowie poświęcają swój czas w internecie głównie na komunikowanie się z innymi, przeglądanie mediów społecznościowych, słuchanie muzyki i/lub podkastów oraz oglądanie krótkich filmów, streamingów, rolek czy relacji (wykres 9). Z kolei do najrzadziej podejmowanych aktywności zaliczyć można pro-społeczną oraz twórczą aktywność w sieci, a także korzystanie z audiobooków i ebooków, oraz ze stron z treściami przeznaczonymi dla dorosłych.

Wykres 9. Struktura czasu spędzanego w internecie; w odsetkach

Ilość czasu poświęcanego różnym aktywnościom online była zróżnicowana ze względu na płeć. Istotne statystycznie różnice dotyczyły większości analizowanych form korzystania z internetu. Ze względu na dużą liczbę istotnych porównań szczegółowych, potwierdzonych testami z dla proporcji, w dalszym opisie skoncentrowano się wyłącznie na różnicach w kategoriach skrajnych („prawie cały czas" oraz „nigdy").

Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały bardzo intensywne korzystanie z internetu („prawie cały czas") w celach społecznościowych i komunikacyjnych. Dotyczy to w szczególności przeglądania treści w mediach społecznościowych (47,6% dziewcząt oraz 39,9% chłopców), komunikacji z innymi (56,0% vs 45,3%), słuchania muzyki i podcastów (39,8% vs 32,2%) oraz oglądania filmów i seriali(18,9% vs 17,1%).

Z kolei chłopcy istotnie częściej niż dziewczęta wskazywali bardzo intensywne korzystanie z internetu w celach rozrywkowych związanych z grami – granie w gry sieciowe „prawie cały czas" deklarowało 27,8% chłopców wobec 8,3% dziewcząt.

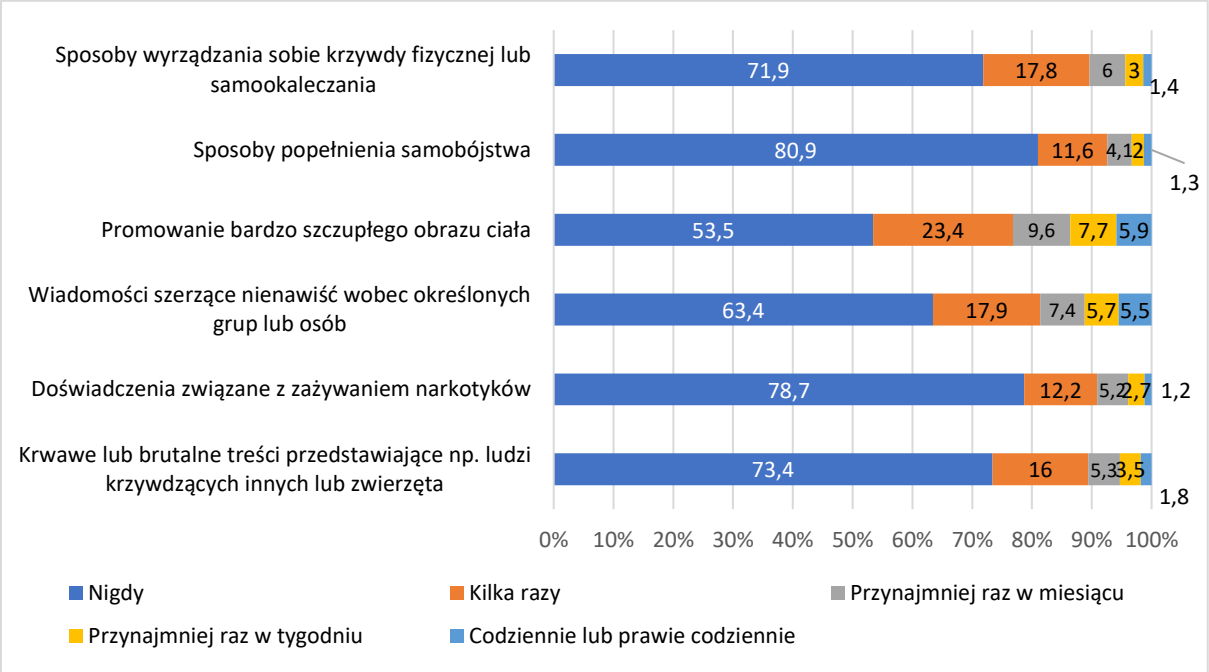
Chłopcy znacznie częściej niż dziewczęta deklarowali, że nigdy nie słuchają audiobooków ani nie czytają e-booków (55,9% vs 45,9%), nie poszukują informacji ani treści edukacyjnych online

(27,9% vs 15,4%), nie angażują się w twórczą aktywność w sieci (49,7% vs 31,3%) ani w działalność prospołeczną online (56,5% vs 46,6%) jak również nie robią zakupów online (32,5% i 20,8%). Jednocześnie dziewczęta istotnie rzadziej niż chłopcy deklarowały korzystanie ze stron dla dorosłych – odpowiedź „nigdy" zaznaczyło 85,1% dziewcząt wobec 60,1% chłopców.

7.1.4.3. Ekspozycja na szkodliwe treści online

Kolejne pytanie dotyczyło częstości narażenia na różne, szkodliwe treści w internecie. Uzyskane wyniki wskazują, że badani uczniowie najczęściej byli narażeni na treści promujące szczupłą sylwetkę, a także na treści szerzące nienawiść wśród określonych osób lub grup (wykres 10).

Wykres 10. Ekspozycja na szkodliwe treści online, w odsetkach

Analiza wykazała istotne różnice między dziewczętami i chłopcami w większości analizowanych kategorii. Ze względu na dużą liczbę istotnych porównań wyodrębniono jedynie wybrane różnice, ograniczając analizę do skrajnych odpowiedzi – deklaracji „codziennej" lub „prawie codziennej" ekspozycji. Wyniki wskazują, że chłopcy częściej niż dziewczęta deklarowali codzienny lub prawie codzienny kontakt z treściami dotyczącymi sposobów popełnienia samobójstwa (1,6% vs 0,7%) oraz z przekazami szerzącymi nienawiść wobec określonych grup lub osób (6,6% vs 3,6%). Z kolei dziewczęta istotnie częściej potwierdzały codzienną ekspozycję na treści promujące szczupłą sylwetkę (7,1% vs 4,0%).

7.1.4.4. Problemowe Używanie Internetu (PUI)

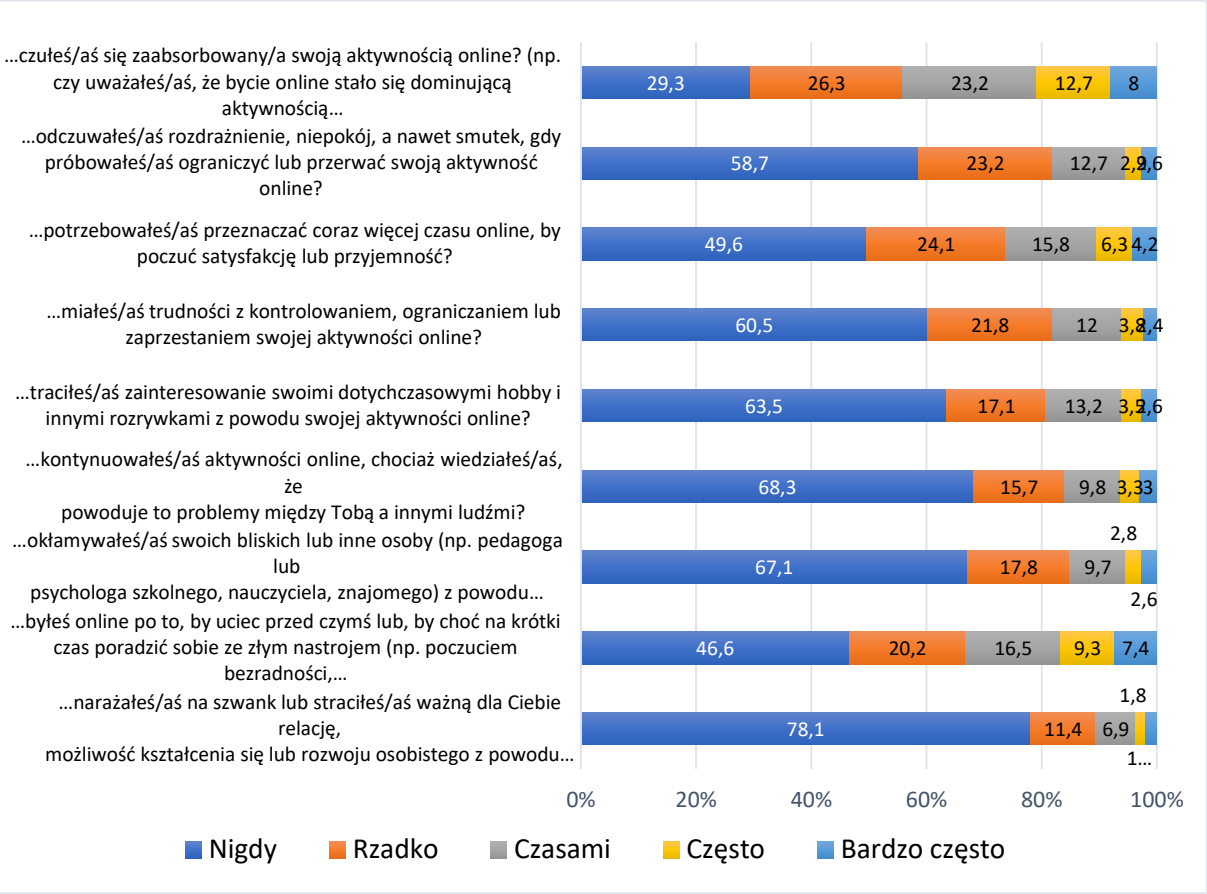
Do pomiaru problemowego korzystania z internetu wykorzystano ukraińska wersję skróconej skali Internet Disorder Scale (Pontes i Griffiths, 2016), która składa się z 9 pytań opartych na opisanych w DSM-5 kryteriach diagnostycznych zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online.

Wyniki wskazują, że w ciągu ostatniego roku, zdecydowana większość uczniów (ok. 70%) czuła się zaabsorbowana aktywnością online, prawie połowa (ok. 50%) wskazywała, że potrzebuje spędzać w internecie więcej czasu, a u ok. 40% występowały trudności z kontrolowaniem, ograniczaniem lub zaprzestaniem tej aktywności. Około 64% uczniów wskazywała, że korzysta z internetu w celu regulacji emocji lub ucieczki od problemów (wykres 11.)

Analiza ze względu na płeć wykazała istotne różnice między dziewczętami i chłopcami. Ze względu na liczbę porównań, dla celów ilustracyjnych przedstawiono jedynie różnice dotyczące skrajnych kategorii odpowiedzi – „bardzo często ” oraz „nigdy”.

Wyniki wskazują, że dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały bardzo częste korzystanie z internetu w celu poprawy nastroju lub radzenia sobie z negatywnymi emocjami (12,1% vs 7,5%). Jednocześnie chłopcy częściej wskazywali odpowiedź „nigdy” w odniesieniu do odczuwania niepokoju, rozdrażnienia lub smutku w sytuacji ograniczenia dostępu do internetu (61,2% vs 54,7%), jak również do narażania ważnych relacji, możliwości edukacyjnych lub rozwoju osobistego na szwank w związku z aktywnością online (77,1% vs 82,6%).

Wykres 11. Symptomy problemowego używania internetu, w odsetkach

Zgodnie z rekomendacjami dotyczącym sposobu interpretowania wyników skali osoby, które otrzymały co najmniej 32 punkty (z maksymalnie 45), charakteryzują się ryzykiem występowania problemowego używania internetu (Poon i wsp., 2021).

Uzyskane wyniki wskazują, że takie ryzyko dotyczyło około 3,1% badanych uczniów i było istotnie zróżnicowane ze względu na płeć: 2% chłopców vs 4% dziewcząt (tabela 84).

Tabela 84. Skala problemowego używania internetu według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Poniżej progu ryzyka	$98{,}0_a$	$96{,}0_b$	96,9
Powyżej progu ryzyka	$2{,}0_a$	$4{,}0_b$	3,1

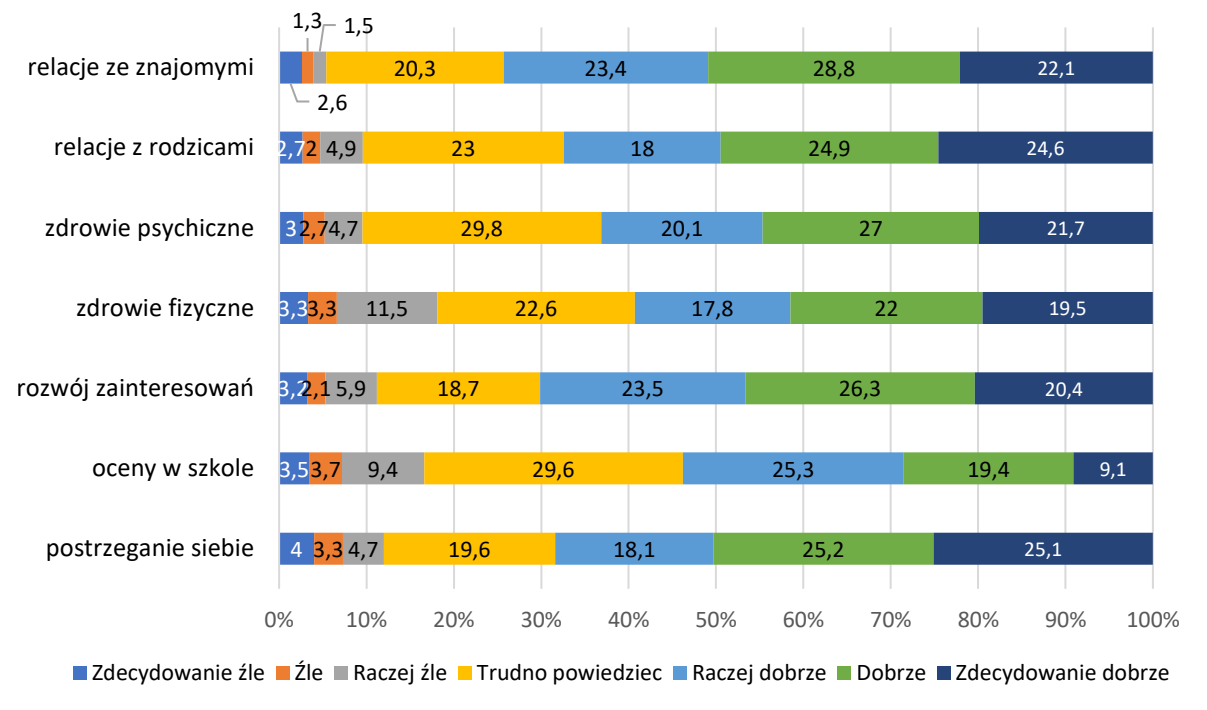
Wszyscy N=2036, chłopcy n=943, dziewczęta n=1158

Analiza wykazała niewielkie różnice w średnich wynikach na skali PUI: dziewczęta uzyskały nieco wyższe średnie wartości (M = 16,19; SD = 6,62) w porównaniu z chłopcami (M = 15,54; SD = 6,41). Różnica ta okazała się statystycznie istotna ($t(2099) = -2{,}27$, $p = 0{,}023$), co oznacza, że dziewczęta częściej niż chłopcy przejawiały symptomy problemowego używania internetu.

7.1.4.5. Subiektywna ocena wpływu używania internetu

W dalszej kolejności uczniowie byli proszeni także o określenie wpływu używania internetu na różne aspekty swojego życia (wykres 12).

Wykres 12**.** Subiektywna ocena wpływu używania internetu, w odsetkach

Większość z nich uznała, że korzystanie z internetu ma „raczej dobry", „dobry" lub „zdecydowanie dobry" wpływ na ich relacje ze znajomymi, rodzicami, postrzeganie samego/samej siebie oraz rozwój zainteresowań. Wpływy na zdrowie psychiczne również został oceniony pozytywnie. Bardziej negatywnie został natomiast oceniony wpływ internetu na zdrowie fizyczne oraz wyniki szkolne.

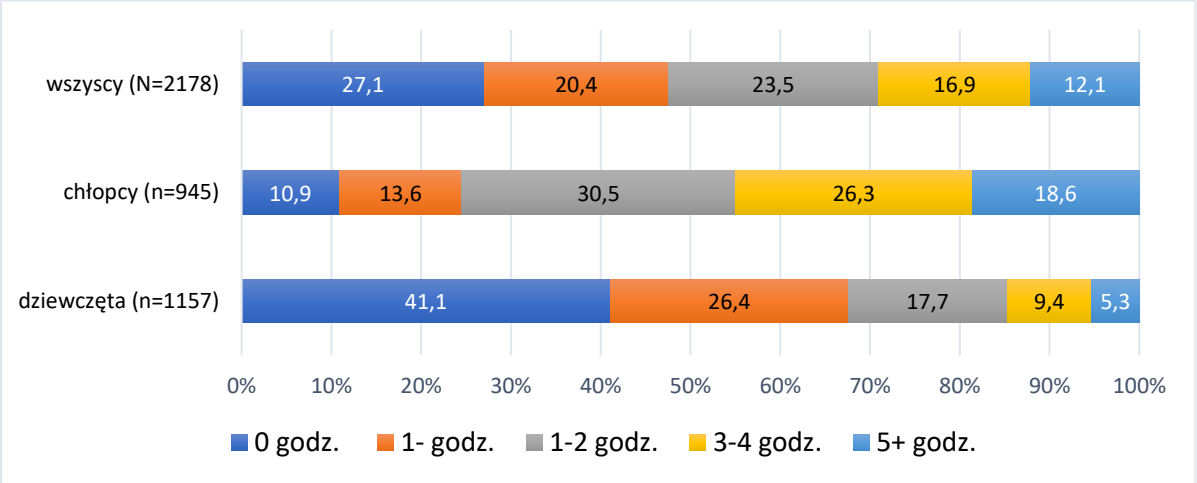
7.1.5. Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online

7.1.5.1. Czas poświęcany na gry komputerowe

W badaniach zamieszczono także pytania dotyczące korzystania z gier komputerowych online. Uczniowie najpierw udzielali odpowiedzi na pytanie o przeciętną liczbę godzin dziennie na granie w takie gry. W następnej kolejności odpowiadali na pytania dotyczące występowania objawów zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online.

Około 1/3 badanych nastolatków odpowiedziała, że w ogóle nie poświęca czasu na gry komputerowe online. Prawie Około ¼ ankietowanych uczniów poświęca grom komputerowym online od 1 do 2 godzin dziennie, natomiast nieco ponad 12% badanych deklaruje granie przez pięć lub więcej godzin w ciągu przeciętnego dnia (wykres 13). Dziewczęta poświęcają grom komputerowym online zdecydowanie mniej czasu niż chłopcy. Analiza porównań szczegółowych wskazuje, że chłopcy istotnie częściej niż dziewczęta deklarowali granie przez pięć lub więcej godzin dziennie (odpowiednio 18,6% i 5,3%).

Wykres 13**.** Czas poświęcany dziennie na gry komputerowe online według płci; w odsetkach

7.1.5.2. Zaburzenia związane z używaniem gier komputerowych online

Do pomiaru objawów zaburzeń związanych z korzystaniem z gier komputerowych online zastosowano skalę Internet Gaming Disorder Scale (Pontes i Griffiths, 2016). Skala zawiera 9 pytań, które odnoszą się do poszczególnych kryteriów diagnostycznych zawartych w DSM-5.

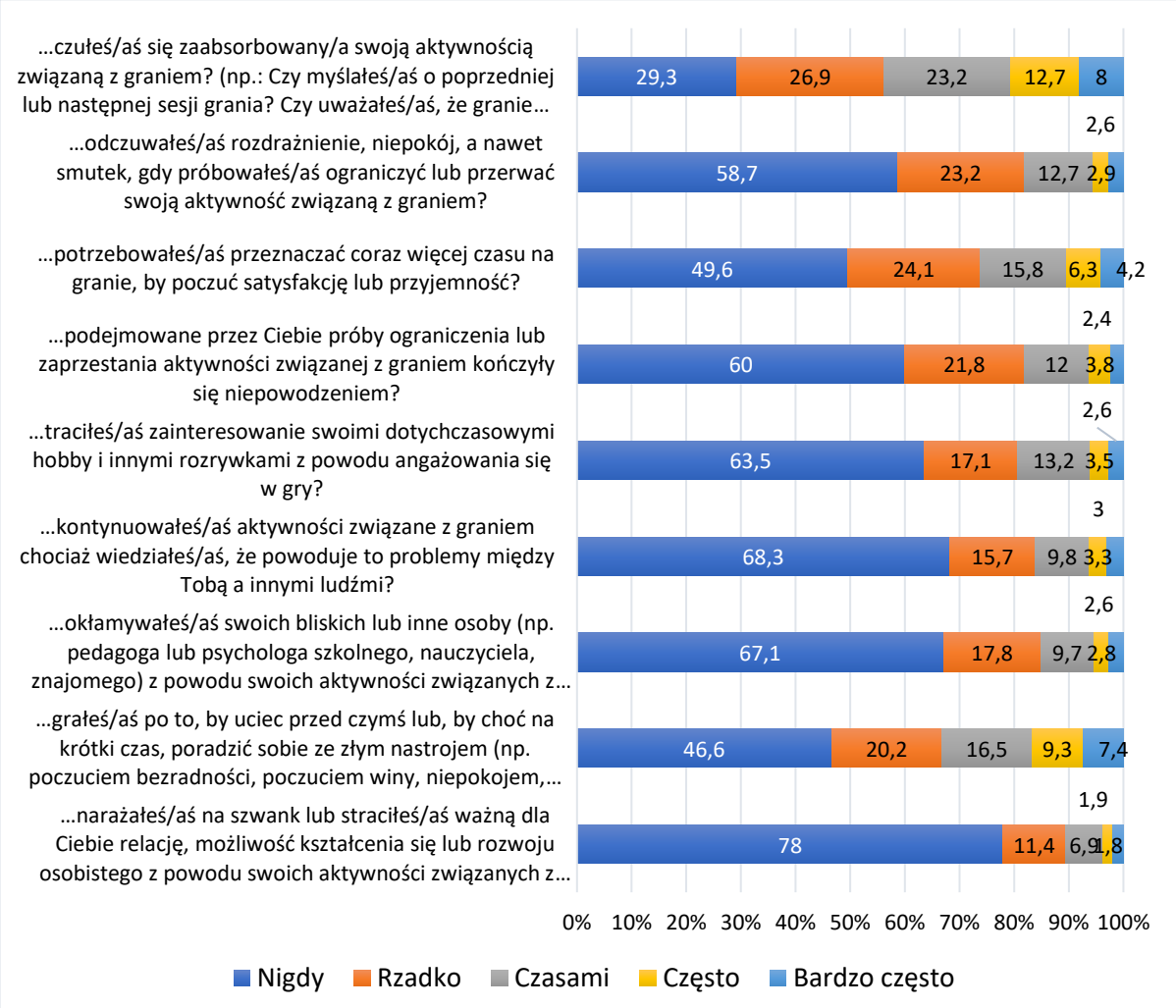
W ciągu ostatniego roku, większość (ok. 70%) badanych doświadczyła zaabsorbowania swoją aktywnością związaną z grami komputerowymi online (wykres 14). Około 40% uczniów odczuwało potrzebę przeznaczania na granie coraz więcej czasu (tolerancja), i/lub kontynuowało granie celem regulacji emocji lub ucieczki od problemów. Z kolei objawy takie jak rozdrażnienie, niepokój lub smutek podczas prób ograniczenia lub przerwania grania, jak również niepowodzenie w przypadku takich prób, dotyczyły około połowy badanych.

Analizy wykazały istotne różnice między dziewczętami i chłopcami we wszystkich pozycjach skali. Ze względu na dużą liczbę istotnych porównań, dla celów ilustracyjnych przedstawiono jedynie różnice dotyczące skrajnych kategorii odpowiedzi – deklaracji „bardzo często” oraz „nigdy”.

Wyniki wskazują, że chłopcy istotnie częściej niż dziewczęta deklarowali bardzo częste: silne zaabsorbowanie graniem (11,5% vs 2,8%), odczuwanie niepokoju lub rozdrażnienia przy próbach ograniczenia gry (3,3% vs 0,9%), potrzebę poświęcania coraz większej ilości czasu na granie (5,7% vs 1,7%), nieskuteczne próby ograniczenia lub zaprzestania grania (3,2% vs 1,1%), kontynuowanie grania mimo problemów interpersonalnych (3,6% vs 1,8%) oraz granie w celu poprawy nastroju lub ucieczki od trudnych emocji (9,2% vs 4,7%).

Z kolei dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy zaznaczały odpowiedź „nigdy" w odniesieniu do utraty zainteresowania dotychczasowymi hobby (71,2% i 57,9%), okłamywania bliskich z powodu grania (74,8% vs 61,2%) oraz narażenia ważnych relacji, możliwości edukacyjnych lub rozwoju osobistego na szwank w związku z graniem (84,8% vs 73,4%).

Wykres 14**.** Symptomy problemowego grania w gry komputerowe, w odsetkach

Zgodnie z rekomendacjami dotyczącymi sposobu interpretowania wyników tej skali, osoby które otrzymały co najmniej 32 punkty (z maksymalnie 45), charakteryzują się wysokim ryzykiem występowania zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online (Poon i wsp., 2021). Uzyskane wyniki wskazują, że takie ryzyko dotyczyło około 3% ankietowanych nastolatków, przy czym odsetek chłopców z grupy ryzyka był wyższy niż odsetek dziewcząt (tabela 85).

Tabela 85. Skala zaburzeń związanych z graniem w gry komputerowe online według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Poniżej progu ryzyka	96,1	98,1*	96,9
Powyżej progu ryzyka	3,9	1,9*	3,0

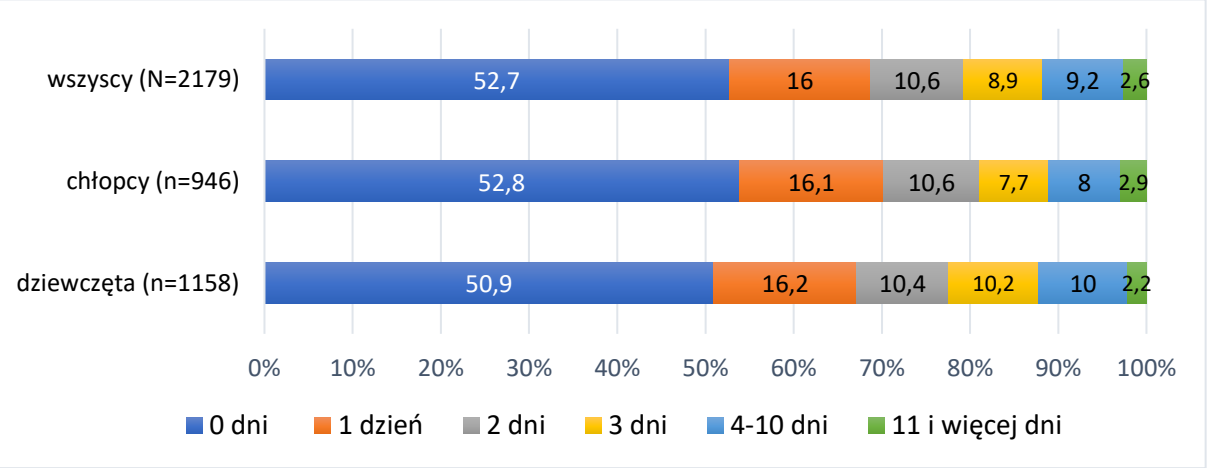
wszyscy N=1648, chłopcy n=867, dziewczęta n=781; p<0.05

Chłopcy uzyskiwali istotnie wyższe średnie wyniki (M = 17,46; SD = 7,25) niż dziewczęta (M = 13,88; SD = 6,03). Różnica ta była statystycznie istotna (t = 10,84, p < 0,001).

7.1.6. Wagary

Uczestnicy badań odpowiadali na pytanie *Ile całych dni w szkole opuściłeś/aś z powodu wagarów w ciągu ostatnich 4 tygodni?* . Około 50% uczniów wagarowało przez co najmniej jeden (pełen) dzień w ciągu ostatnich 4 tygodni przed badaniem, około 11% uczniów było na wagarach 4 – 11 dni lub więcej. Nie stwierdzono istotnych różnic ze względu na płeć respondentów (wykres 15).

Wykres 15**.** Ilość opuszczonych dni w szkole z powodu wagarów w ciągu ostatnich 4 tygodni, w odsetkach

8.1. Traumatyczne doświadczenia

8.1.1. Traumatyczne wydarzenia

Co najmniej jednego traumatycznego wydarzenia doświadczyło 31,6% nastolatków. Nie odnotowano istotnej różnicy między płciami (chłopcy: 32,1%, dziewczęta: 31,3%).

Tabela 86. Wydarzenia traumatyczne przeżyte przynajmniej raz w ciągu całego życia według płci; w odsetkach

Traumatyczne wydarzenie	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
powódź, huragan, trzęsienie ziemi	9,2	8,4	8,7
poważny pożar	3,2	4,2	3,8
wypadek samochodowy lub inny poważny wypadek	11,8	9,2	10,4
widok kogoś zabitego lub ciężko rannego	16,2	14,8	15,4
dotkliwe pobicie lub napad	6,5	3,7**	4,9
napaść seksualna/molestowanie seksualne	2,3	6,7***	4,8

***p<0,01; ***p<0, 001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

Analizy wskazują, że najczęstszym rodzajem wydarzenia traumatycznego, którego doświadczyła badana młodzież był widok kogoś zabitego lub ciężko rannego – dotyczy to około 15% badanych (16,2 % chłopców i 14,8 % dziewcząt). Kolejnym, najczęściej potwierdzanym doświadczeniem traumatycznym były wypadki samochodowe lub inne poważne wypadki, które przeżyło 10,4% badanych oraz molestowanie seksualne (4,8%). Pozostałe, traumatyczne wydarzenia, które wskazywali uczniowie to: wojna, budzenie się na skutek wybuchów, śmierć zwierzęcia, śmierć bliskiej osoby, uderzenie rakiety w pobliżu.

Analizy ze względu na płeć wskazują, że dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy doświadczały molestowania seksualnego (6,7% i 2,3%, $p < 0,001$). Widok kogoś zabitego lub ciężko rannego oraz dotkliwe pobicie lub napad deklarowali istotnie częściej chłopcy niż dziewczęta (widok kogoś zabitego: 16,2% i 14,8%; napad: 6,5% i 3,7%).

Na podstawie wyników ukraińskiej części badania stwierdzono różnice w doświadczaniu molestowania seksualnego w zależności od miejsca zamieszkania. We Lwowie i w Drohobyczu odsetek ten był wyższy (odpowiednio 5,0% i 5,4%) w porównaniu z terenami wiejskimi (0,7%)

8.1.2. Wydarzenia traumatyczne ciągłe

Uczestnicy badań odpowiadali również na pytania o trudne/traumatyczne zdarzenia doświadczane w sposób ciągły w ostatnim roku (Tabela 87).

Tabela 87. Wydarzenia traumatyczne doświadczane w sposób ciągły w ostatnim roku według płci; w odsetkach.

Traumatyczne wydarzenie	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
poważne konflikty w domu (kłótnie, awantury, przemoc)	9,4	15,3***	12,6
przemoc, poniżanie, wyśmiewanie lub inne krzywdy ze strony rówieśników	11,9	15,0*	13,6
zastraszanie, szantażowanie przez osoby z otoczenia lub okolicy	4,0	4,8	4,5
molestowanie seksualne	2,4	4,0*	3,3

****p<0, 001; *p<0,05; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

Przynajmniej jednego takiego zdarzenia doświadczyło około 24% nastolatków (19,8% chłopców i 28,2% dziewcząt). Poważne konflikty w domu (takie jak kłótnie, awantury, czy przemoc) zgłosiło około 13% uczniów, przy czym dziewczęta częściej niż chłopcy (15,3% vs. 9,4%; p<0,001). Przemoc, poniżanie, wyśmiewanie lub inne krzywdy ze strony rówieśników dotyczyły około 14% badanych. Analizy ze względu na płeć wskazują, że dziewczęta częściej doznawały tego typu traumatycznych zdarzeń (15,0% vs. 11,9%; p<0,05). Bycie zastraszanym i szantażowanym przez osoby z otoczenia lub okolicy dotyczyło 4,5% uczniów, bez różnic ze względu na płeć. Natomiast molestowanie seksualne zgłosiło 3,3% badanych, częściej dziewczęta niż chłopcy (4,0% vs. 2,4%; p<0,05). Inne traumatyczne wydarzenie, które wskazali uczniowie to: „widzieć rano na drodze zmarłych chłopców”[3] .

Porównanie ze względu na miejsce zamieszkania wykazało, że odsetek badanych potwierdzających doświadczanie przemocy ze strony rówieśników jest istotnie wyższy we Lwowie (15%) w porównaniu z Drohobyczem (10,6%) oraz terenami wiejskimi (10,5%).

8.1.3. Wojna

Osobna sekcja pytań ukraińskiej wersji ankiety poświęcona została analizie reakcji nastolatków na konieczność życia w warunkach wojny. Ocena stosunku nastolatków do wojny i poziom ich zaangażowania w kwestie związane z wojną, nawet w stosunkowo bezpiecznym regionie zachodniej części Ukrainy, pozwala lepiej zrozumieć kontekst badania i wyciągnąć wnioski dotyczące stanu emocjonalnego młodzieży

[3] Możliwe, że respondent miał na myśli ceremonie pożegnania z poległymi żołnierzami, praktykowane w Ukrainie w czasie wojny. Podczas przewożenia ciała poległego żołnierza ruch na trasie konduktu pogrzebowego jest czasowo wstrzymywany, a mieszkańcy gromadzą się wzdłuż drogi, aby oddać mu hołd

8.1.3.1. Ocena wpływu wojny na nastolatków i ich rodziny

Bezpośredni i pośredni wpływ wojny na najbliższe otoczenie rodzinne respondentów zmierzono za pomocą pytań adaptowanych z ogólnokrajowego badania „Samopoczucie Ukraińców w czasie wojny" z maja 2022 r. (Fundacja „Demokratyczne Inicjatywy" im. Ilka Kucheriva & Centrum Socjologii Politycznej, 2022). Pytania kwestionariusza odnosiły się do zaangażowania militarnego bliskich (mobilizacja, wolontariat), skutków społeczno-ekonomicznych (migracja, utrata zatrudnienia), doświadczeń traumatycznych (np. śmierć członków rodziny). W odpowiedzi na te pytania, respondenci stwierdzali jedynie obecność lub brak takich doświadczeń. Kwestionariusz zawierał również warianty odpowiedzi „w ogóle nie doświadczył wpływu wojny " oraz „trudno powiedzieć", co umożliwiło uchwycenie sytuacji, w których nastolatkowie nie odczuwali skutków wojny, jak i byli niepewni lub mieli trudności w ocenie przeżytych doświadczeń.

Dane wskazują, że wojna w znacznym stopniu dotknęła rodzin badanych nastolatków (Tabela 88). Najczęściej wskazywany był dobrowolny udział bliskiego krewnego w działaniach na rzecz armii lub sił obrony terytorialnej (OT/TRO)– doświadczenie to dotyczyło ponad jednej piątej badanych (21,8%), a dobrowolne wstąpienie krewnego do armii potwierdziło 27% respondentów. Rzadziej, choć nadal stosunkowo często, wskazywano na mobilizację do armii (17,8%), wyjazd krewnego za granicę (14,4%) oraz utratę pracy z powodu wojny (7,2%). Doświadczenia o najbardziej dramatycznym charakterze — zranienie (8,9%) lub śmierć bliskiej osoby (6,4%) — dotyczyły niewielu uczestników badań, jednak ich obecność podkreśla skalę bezpośrednich konsekwencji wojny w badanej populacji.

Tabela 88. Wpływ wojny na rodziny respondentów według miejsca zamieszkania; w odsetkach

Bliski krewny	Wieś	Drohobycz	Lwów	Wszyscy
Dobrowolnie wstąpił do armii/OT/TRO	$28,4_{ab}$	$32,0_{a}$	$25,1_{b}$	27,0
Został zmobilizowany do armii/OT/TRO	$17,4_{a}$	$20,9_{a}$	$16,8_{a}$	17,8
Pomaga / jest wolontariuszem na rzecz armii/ OT/ TRO	$14,8_{a}$	$18,6_{ab}$	$23,6_{b}$	21,8
Przeprowadził się do innego miasta w Ukrainie	$6,5_{a}$	$8,1_{a}$	$8,1_{a}$	8,0
Wyjechał za granicę	$16,8_{a}$	$14,5_{a}$	$14,1_{a}$	14,4
Stracił pracę z powodu wojny	$3,2_{a}$	$8,7_{a}$	$7,0_{a}$	7,2
Został ranny	$8,4_{a}$	$9,7_{a}$	$8,8_{a}$	8,9
Został zabity	$7,7_{a}$	$6,6_{a}$	$6,2_{a}$	6,4
Nikt z krewnych nie został bezpośrednio dotknięty	$23,9_{a}$	$17,6_{a}$	$21,5_{a}$	20,7
Trudno powiedzieć	$23,2_{a}$	$22,7_{a}$	$22,9_{a}$	22,9

Pytanie miało charakter wielokrotnego wyboru – respondenci mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź, w związku z czym suma procentów przekracza 100%. Wszyscy N=2179, Drohobycz n=516, wsie w pobliżu Drohobycza n=155, Lwów=1508 Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Jednocześnie około jedna piąta badanych (20,7%) zadeklarowała, że wojna nie miała bezpośredniego wpływu na ich rodzinę, zaś 22,9% respondentów odpowiedziało, że trudno im jednoznacznie ocenić wpływ wojny, co może odzwierciedlać zarówno złożoność sytuacji rodzinnych, jak i procesy adaptacyjne zachodzące w warunkach długotrwałego kryzysu.

Analiza wykazała, że wpływ wojny na rodzinę różni się w zależności od miejsca zamieszkania respondentów jedynie w odniesieniu do kilku wybranych doświadczeń. Istotne statystycznie zróżnicowanie stwierdzono w przypadku dobrowolnego wstąpienia bliskiego krewnego do armii/OT/TRO oraz udziału bliskiego w działaniach jako wolontariusz na rzecz armii/OT/TRO. W odniesieniu do dobrowolnego wstąpienia krewnego do armii odsetek uczniów potwierdzających takie doświadczenie był istotnie wyższy w Drohobyczu (32,0%) niż we Lwowie (25,1%), natomiast wyniki dla wsi zajmowały pozycję pośrednią i nie różniły się istotnie od pozostałych miejscowości. W przypadku wolontariatu na rzecz armii/OT/TRO najwyższy odsetek respondentów potwierdzających takie doświadczenie odnotowano we Lwowie (23,6%), co istotnie odróżniało to miasto od wsi (14,8%), natomiast Drohobycz (18,6%) ponownie zajmował pozycję pośrednią.

8.1.3.2. Ocena odczuć i przeżyć w sytuacji wojny

Do oceny przeżyć emocjonalnych nastolatków w sytuacji wojny wykorzystano Skalę Psychologicznego Dystresu Wojennego (Haletska et al., 2022). Skala służy pomiarowi subiektywnej intensywności napięcia emocjonalnego i lęku bezpośrednio związanego z sytuacją wojenną, a także zmęczenia długotrwałym przebywaniem w warunkach wojny. Osobną rolę w strukturze Skali Psychologicznego Dystresu Wojennego odgrywa wskaźnik wiary w zwycięstwo Ukrainy. W odróżnieniu od innych punktów na skali, które bezpośrednio rejestrują nasilenie negatywnych przeżyć (strach, napięcie, zmęczenie), wskaźnik ten odzwierciedla wartościowy, znaczeniowy i motywacyjny komponent doświadczania wojny: wiara w zwycięstwo jest zasobem psychologicznym, który może częściowo łagodzić negatywny wpływ stresu wojennego i podtrzymywać poczucie sensu i kontroli nad sytuacją.

Skala obejmowała następujące elementy: 1/ poziom napięcia wewnętrznego; 2/ strach o własne życie i zdrowie; 3/ strach o życie i zdrowie bliskich osób; 4/ strach o własną przyszłość; 5/ strach o przyszłość Ukrainy; 6/ poziom wiary w zwycięstwo Ukrainy; oraz 7/ poziom zmęczenia wojną. Młodzież uczestnicząca w badaniach została poproszona o ocenę swoich

odczuć na 10-punktowej skali (od 1 do 10), gdzie wyższe wartości odpowiadały większemu nasileniu odczuć.

W celu analizy surowe dane zostały zagregowane, wyodrębniono trzy poziomy nasilenia dystresu: niski (1–3 pkt), średni (4–7 pkt) oraz wysoki (8–10 pkt).

Ogólna ocena odczuć i emocji w sytuacji wojny wskazuje na znaczne nasilenie części negatywnych przeżyć związanych z wojną w badanej grupie młodzieży (tabela 89). Spośród negatywnych przeżyć najwyższe nasilenie odnotowano w przypadku zmęczenia wojną, lęku o życie i zdrowie bliskich osób oraz lęku o przyszłość. U większości uczestników badań odnotowano średni poziom napięcia (53,2%), natomiast wysoki poziom stwierdzono w przypadku 16%. Podobne wyniki uzyskano w odniesieniu do zmęczenia - połowa ankietowanych wykazuje średni poziom (50,0%), a prawie jedna trzecia — wysoki (31,6%). Największe nasilenie lęku odnotowano w odniesieniu do życia i zdrowia bliskich osób — dane uzyskane od 60,2% respondentów wskazują na wysoki poziom niepokoju. Istotny jest również niepokój o przyszłość - wysoki poziom stwierdzono u niespełna 41%, a średni — u około 43% ankietowanych. Niepokój o własne życie jest mniej intensywny w porównaniu z innymi przejawami niepokoju, jednak wysoki poziom obaw o własne życie stwierdzono w przypadku prawie jednej czwartej badanych nastolatków (22,8%). Odrębny obraz dotyczy wiary w zwycięstwo Ukrainy, traktowanej w tej skali jako wskaźnik zasobów psychologicznych: ponad połowa (62%) respondentów potwierdziła wysoki poziom wiary w zwycięstwo, podczas gdy niski poziom odnotowano tylko w przypadku 7% badanych. Ogólnie wyniki wskazują na duże obciążenie emocjonalne połączone z wysokim poziomem wiary w zwycięstwo, co odzwierciedla złożony obraz doświadczenia wojny.

Wysoki poziom napięcia emocjonalnego częściej występuje wśród dziewcząt (18,6%) niż wśród chłopców (12,7%). Podobny wzorzec obserwuje się w odniesieniu do lęku o własne życie i zdrowie: niski poziom tego lęku częściej potwierdzają chłopcy (40,0%) niż dziewczęta (24,3%), natomiast wysoki poziom lęku częściej charakteryzuje dziewczęta (26,2%) niż chłopców (18,7%), tabela 90.

Tabela 89. Ogólna ocena odczuć i przeżyć emocjonalnych młodzieży w warunkach wojny według płci; w odsetkach

Poziom	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Napięcie			
Niski	$42,2_a$	$21,6_b$	30,8
Średni	$45,2_a$	$59,8_b$	53,2
Wysoki	$12,7_a$	$18,6_b$	16,0
Lęk o własne życie			
Niski	$40,0_a$	$24,3_b$	31,3
Średni	$41,3_a$	$49,6_b$	45,8
Wysoki	$18,7_a$	$26,2_b$	22,8
Lęk o życie i zdrowie bliskich			
Niski	$13,8_a$	$5,6_b$	9,2
Średni	$31,2_a$	$30,1_a$	30,6
Wysoki	$55,1_a$	$64,3_b$	60,2
Lęk przed przyszłością			
Niski	$22,9_a$	$10,8_b$	16,2
Średni	$45,5_a$	$40,8_b$	42,9
Wysoki	$31,6_a$	$48,5_b$	40,9
Wiara w zwycięstwo			
Niski	$9,5_a$	$4,9_b$	7,0
Średni	$34,5_a$	$28,5_b$	31,2
Wysoki	$56,0_a$	$66,5_b$	61,8
Zmęczenie			
Niski	$24,0_a$	$13,8_b$	18,4
Średni	$46,6_a$	$52,8_b$	50,0
Wysoki	$29,4_a$	$33,4_a$	31,6

Wszyscy N=2024, *chłopcy n=908, dziewczęta n*=1116
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Jeszcze wyraźniejsze różnice pomiędzy chłopcami i dziewczętami stwierdzono w przypadku lęku o życie i zdrowie bliskich. Wysoki poziom tego rodzaju lęku potwierdziło około 64% dziewcząt wobec około 55% chłopców. Również lęk przed przyszłością jest bardziej nasilony u dziewcząt (48,5%) niż u chłopców (31,6%). Jednocześnie dziewczęta częściej niż chłopcy deklarują wysoki poziom wiary w zwycięstwo Ukrainy (66,5% vs. 56,0%). Wysoki poziom zmęczenia wojną jest powszechny w obu grupach, jednak nieco bardziej nasilony wśród dziewcząt (33,4%) niż wśród chłopców (29,4%).

Zaobserwowane różnice odzwierciedlają odmienne sposoby przeżywania wojny. Dziewczęta częściej doświadczają dużego zaangażowania emocjonalnego, co przejawia się podwyższonym poziomem napięcia, silniejszymi obawami o bliskich i przyszłość oraz większym zmęczeniem. Chłopcy natomiast częściej potwierdzają niższy poziomy lęku i napięcia, co może być związane ze stosowaniem strategii emocjonalnego dystansowania się lub z oczekiwaniami społecznymi

sprzyjającymi samokontroli. Warto podkreślić, że wyższy poziom lęku u dziewcząt współwystępuje z większą wiarą w zwycięstwo, co wskazuje na współistnienie lęku i nadziei jako adaptacyjnych reakcji na długotrwałą sytuację wojenną.

Analizy wskazują ponadto, że profile emocjonalne młodzieży mieszkającej we Lwowie, w Drohobyczu oraz w pobliskich wsiach, są podobne (Tabela 90). We wszystkich analizowanych miejscowościach najwyższe nasilenie stwierdzono w przypadku lęku o życie i zdrowie bliskich: odsetek respondentów potwierdzających wysoki poziom tego rodzaju obaw waha się od 57,7% do 62,9%, podczas gdy niski poziom takich obaw stwierdzono u mniej niż 12% badanych. Jednocześnie wysoki poziom wiary w zwycięstwo Ukrainy odnotowano we wszystkich grupach, przy czym istotnie częściej wśród młodzieży ze wsi oraz z Drohobycza niż wśród respondentów z Lwowa i okolic.

Tabela 90. Ogólna ocena odczuć i przeżyć emocjonalnych młodzieży w warunkach wojny według miejsca zamieszkania; w odsetkach

Poziom	Wieś	Drohobycz	Lwów	Wszyscy
Napięcie				
Niski	$27,2_{a}$	$30,5_{a}$	$31,7_{a}$	30,8
Średni	$58,9_{a}$	$54,7_{a}$	$51,4_{a}$	53,2
Wysoki	$13,9_{a}$	$14,8_{a}$	$16,9_{a}$	16,0
Lęk o własne życie				
Niski	$29,1_{a}$	$31,7_{a}$	$31,7_{a}$	31,3
Średni	$49,7_{a}$	$46,5_{a}$	$45,2_{a}$	45,8
Wysoki	$21,1_{a}$	$21,8_{a}$	$23,1_{a}$	22,8
Lęk o życie i zdrowie bliskich				
Niski	$11,3_{a}$	$8,6_{a}$	$9,2_{a}$	9,2
Średni	$25,8_{a}$	$33,7_{a}$	$30,3_{a}$	30,6
Wysoki	$62,9_{a}$	$57,7_{a}$	$60,5_{a}$	60,2
Lęk przed przyszłością				
Niski	$17,2_{a}$	$15,8_{a}$	$16,5_{a}$	16,2
Średni	$47,0_{a}$	$42,3_{a}$	$42,5_{a}$	42,9
Wysoki	$36,8_{a}$	$41,9_{a}$	$41,1_{a}$	40,9
Wiara w zwycięstwo				
Niski	$5,3_{a}$	$6,2_{a}$	$7,7_{a}$	7,0
Średni	$25,8_{a}$	$29,3_{a}$	$33,1_{a}$	31,2
Wysoki	$68,9_{a}$	$64,5_{a}$	$59,2_{b}$	61,8
Zmęczenie				
Niski	$22,5_{a}$	$18,0_{a}$	$18,1_{a}$	18,4
Średni	$52,3_{ab}$	$53,9_{a}$	$48,1_{b}$	50,0
Wysoki	$25,2_{a}$	$28,1_{a}$	$33,9_{b}$	31,6

Wszyscy N=2096, Drohobycz n=501, wsie w pobliżu Drohobycza n=151, Lwów=1444

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Analiza zależności wykazała istotny statystycznie związek między poziomem zmęczenia wojną a miejscem zamieszkania. Wysoki poziom zmęczenia częściej deklarują uczestnicy badań z Lwowa (33,9%) niż młodzież z Drohobycza (28,1%) oraz z pobliskich obszarów wiejskich (25,2%). Jednocześnie mieszkańcy wsi relatywnie częściej potwierdzają niski poziom zmęczenia wojną w porównaniu z pozostałymi lokalizacjami.

Bardziej pesymistyczna ocena przyszłości wśród młodzieży miejskiej nie musi świadczyć o niższym poziomie rezyliencji, lecz może odzwierciedlać współwystępowanie intensywnego przeciążenia informacyjnego, chronicznego zmęczenia oraz mniejszego poczucia kontroli nad przebiegiem wydarzeń, typowych dla funkcjonowania w dużym mieście w warunkach długotrwałej wojny.

8.1.3.3. Wizja przyszłości Ukrainy

Wizję przyszłości Ukrainy badano z wykorzystaniem skali, która opiera się na trójkomponentowym modelu postaw społecznych: afektywnym, poznawczym oraz behawioralnym. Komponent afektywny (optymizm) wywodzi się z teorii optymizmu dyspozycyjnego, w której optymizm jest postrzegany jako stabilna cecha osobowości, korelująca z odpornością psychiczną i adaptacyjnymi strategiami radzenia sobie (Carver & Scheier, 2014). Komponent poznawczy (przewidywalność) odnosi się do stopnia przewidywalności i uporządkowania przyszłości. Podstawą teoretyczną jest koncepcja „poczucia spójności" (Sense of Coherence) w szczególności zdolność postrzegania świata jako uporządkowanego i przewidywalnego (comprehensibility), co jest kluczowym zasobem odpornościowym (Antonovsky, 1987). Komponent behawioralny opiera się na teorii poczucia własnej skuteczności A. Bandury oraz teorii umiejscowienia kontroli J. Rottera. Wysoki wynik w tej skali świadczy o poczuciu wewnętrznego umiejscowienia kontroli i sprawczości (Bandura, 2001).

Kwestionariusz został zastosowany w dwóch formach. Najpierw poproszono uczniów, aby ocenili własną przyszłość. Uczniowie odpowiadali w tym celu na trzy poniższe pytania, zaznaczając odpowiedzi na skali od 0 do 10:

- Jak myślisz o swojej przyszłości? (0 – pesymistycznie; 10 – optymistycznie),
- Jak myślisz na ile Twoja przyszłość jest…? (0 – nieprzewidywalna; 10 – przewidywalna),
- Jak myślisz, na ile masz wpływ na swoją przyszłość? (0 – nie mam wpływu; 10 – mam duży wpływ).

Uzyskane dane wskazują, że ukraińscy uczniowie charakteryzują się dość wysokim poziomem pozytywnego postrzegania przyszłości (tabela 91). Średni wynik na skali wynosił 7,46 (SD = 2,12). Optymistyczne nastawienie cechuje zarówno chłopców jak i dziewczęta. Przewidywalność przyszłości uczestnicy badań oceniali na średnim poziomie (M = 5,39, SD = 2,34), co może wskazywać, że przyszłość jest niepewna w warunkach niestabilności społecznej i wojny. Najwyższe średnie wartości stwierdzono w przypadku subiektywnego poczucia wpływu na przyszłość (8,17, SD = 1,98). Chłopcy oceniają przyszłość jako bardziej przewidywalną niż dziewczęta (5,58 vs. 5,24; t = 3,34, p < 0,001). Z kolei dziewczęta potwierdzały nieco wyższe niż chłopcy poczucie wpływu na własne życie (8,27 vs. 8,05; t = −2,52, p = 0,012). Ogólnie wyniki wskazują na silne poczucie sprawczości i względny optymizm wśród ukraińskiej młodzieży, mimo odczuwanej niepewności co do przyszłości.

Tabela 91. Postrzeganie przyszłości – średnie wyniki w trzech wymiarach (optymizm, przewidywalność, poczucie wpływu) według płci

Postrzeganie przyszłości	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Jak myślisz o swojej przyszłości? (0 – pesymistycznie; 10 – optymistycznie)	7,42 (2,17)	7,49 (2,07)	7,46 (2,12)
Jak myślisz na ile Twoja przyszłość jest… (0 – nieprzewidywalna; 10 – przewidywalna)	5,58 (2,45)	5,24 (2,23)***	5,39 (2,34)
Jak myślisz, na ile masz wpływ na swoją przyszłość? (0 – nie mam wpływu; 10 – mam duży wpływ)	8,05 (2,09)	8,27 (1,87)***	8,17 (1,98)

****p<0, 001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

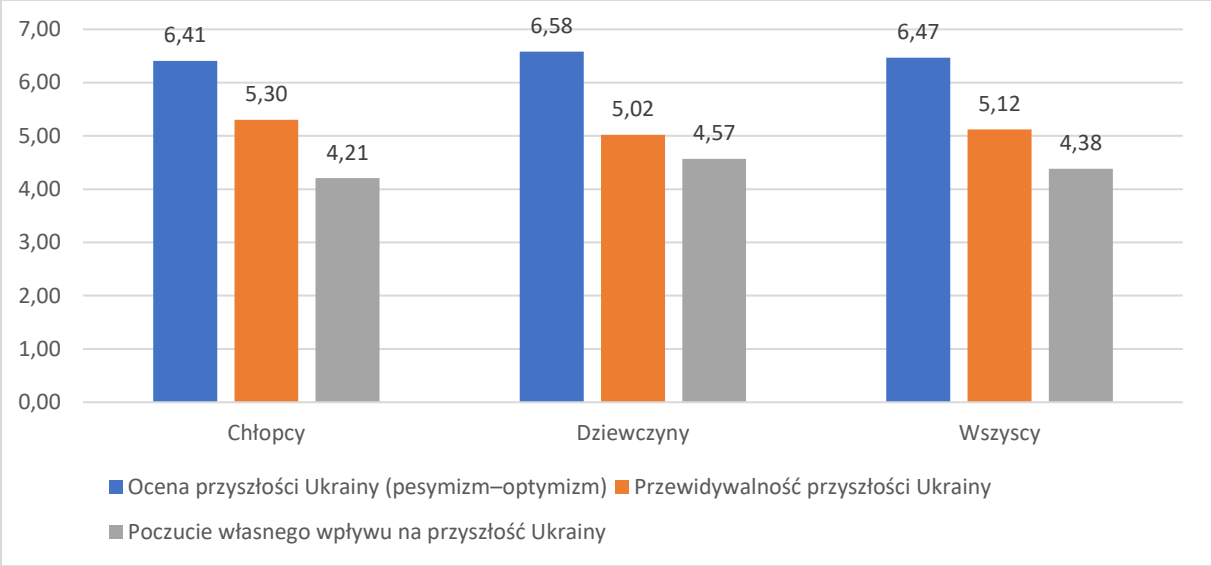
W badaniu prowadzonym na terenie Ukrainy włączono identyczny blok pytań dotyczących przyszłości państwa. Również w tym przypadku uczniowie odpowiadali na trzy pytania zaznaczając odpowiedzi na skali od 0 do 10:

- Jak oceniasz przyszłość Ukrainy? (0 – pesymistycznie; 10 – optymistycznie).
- Jak oceniasz przyszłość Ukrainy? (0 – nieprzewidywalna; 10 – przewidywalna),
- W jakim stopniu, Twoim zdaniem, masz wpływ na przyszłość Ukrainy? (0 – nie mam wpływu; 10 – mam duży wpływ).

Ogólne postrzeganie przyszłości Ukrainy wśród młodzieży ma umiarkowanie optymistyczny charakter (wykres 16). Średnia wartość na skali oceny przyszłości (pesymizm–optymizm) wynosi M=6,47; SD=2,62, co wskazuje na przewagę optymistycznych oczekiwań. Jednocześnie ocena przewidywalności przyszłości Ukrainy lokuje się w pobliżu środka skali (M=5,12;

SD=2,59), co odzwierciedla ambiwalentne postrzeganie przyszłości: respondenci jednocześnie dostrzegają ryzyka i niestabilność, a zarazem możliwość pozytywnego przebiegu zdarzeń. Najniższe średnie wartości odnotowano w przypadku wskaźnika subiektywnego poczucia własnego wpływu na przyszłość Ukrainy (M=4,38; SD=2,58).

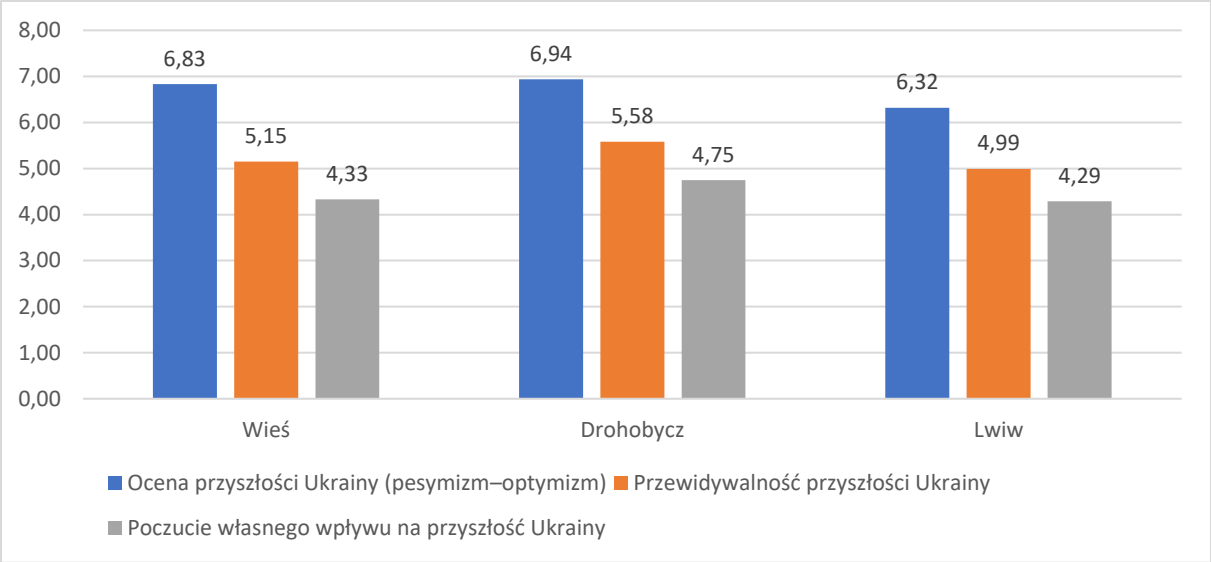
Wykres 16**.** Postrzeganie przyszłości Ukrainy – poziom optymizmu, przewidywalności i poczucia własnego wpływu według płci; średnie wyniki na skali 1–10

Analiza porównawcza z wykorzystaniem testu t Studenta dla prób niezależnych wykazała, że ocena przyszłości Ukrainy na skali pesymizm–optymizm nie różni się istotnie statystycznie między chłopcami a dziewczętami ($t = -1,50$; $p = 0,135$). Jednocześnie stwierdzono istotne statystycznie różnice ze względu na płeć w przypadku dwóch pozostałych wskaźników. Poczucie przewidywalności przyszłości Ukrainy jest deklarowane na nieco wyższym poziomie przez chłopców (M=5,30; SD=2,81) w porównaniu z dziewczętami (M=5,02; SD=2,35) ($t= 2,41$; $p = 0,016$). Z kolei dziewczęta wykazują wyższy poziom subiektywnego poczucia własnego wpływu na przyszłość Ukrainy (M=4,57; SD=2,44) w porównaniu z chłopcami (M=4,21; SD=2,70) ($t = -3,13$; $p = 0,002$).

Analiza zróżnicowania wskaźników postrzegania przyszłości Ukrainy w zależności od miejsca zamieszkania uczestników (wykres 17) wskazuje na istotne statystycznie różnice między badanymi grupami (one-way ANOVA; różnice szczegółowe określono za pomocą testu post-hoc Tukey HSD, $p < 0,05$).

Wykres 17. Postrzeganie przyszłości Ukrainy– poziom optymizmu, przewidywalności i poczucia własnego wpływu według miejsca zamieszkania; średnie wyniki na skali 1–10

Najwyższy poziom optymizmu wobec przyszłości Ukrainy deklarowali respondenci z Drohobycza (M=6,94; SD=2,57) oraz z terenów wiejskich w jego pobliżu (M=6,83; SD=2,67). Obie te grupy istotnie różnią się od młodzieży z Lwowa, która uzyskała najniższy średni wynik (M=6,32; SD=2,58). Oznacza to, że młodzież wielkomiejska częściej prezentuje mniej optymistyczne, bardziej zdystansowane lub bardziej ostrożne spojrzenie na przyszłość kraju.

Również w ocenie przewidywalności przyszłości Ukrainy stwierdzono istotne różnice w zależności od miejsca zamieszkania. Najwyższe poczucie przewidywalności deklarowali respondenci z Drohobycza (M=5,58; SD=2,62), natomiast najniższe — młodzież z Lwowa (M=4,99; SD=2,53). Grupa wiejska zajmuje pozycję pośrednią (M=5,15; SD=2,58) i nie różni się istotnie od pozostałych dwóch grup.

Podobne różnice stwierdzono w przypadku subiektywnego poczucia wpływu na przyszłość Ukrainy. Najwyższe wyniki uzyskali respondenci z Drohobycza (M=4,75; SD=2,64), istotnie wyższe niż młodzież z Lwowa (M=4,29; SD=2,54). Respondenci z terenów wiejskich ponownie lokują się pośrodku (M=4,33; SD=2,54), bez istotnych różnic względem pozostałych grup.

Uzyskane wyniki wskazują, że miejsce zamieszkania różnicuje sposób postrzegania przyszłości Ukrainy, choć różnice są umiarkowane. Młodzież z mniejszych ośrodków (Drohobycz i okolice) wykazuje wyższy poziom optymizmu, większe poczucie przewidywalności oraz silniejsze przekonanie o własnym wpływie na przyszłość kraju. Z kolei młodzież z dużego miasta (Lwów) częściej prezentuje bardziej sceptyczne i niepewne nastawienie, co może odzwierciedlać większe nasycenie informacjami o wojnie, intensywniejsze doświadczanie jej pośrednich skutków oraz silniejsze poczucie strukturalnej bezsilności wobec procesów makrospołecznych. Jednocześnie brak dużych różnic może wskazywać, że niezależnie od miejsca zamieszkania

młodzież funkcjonuje w wspólnym kontekście wojennym, który kształtuje względnie zbliżone ramy interpretacji przyszłości, różnicując je jedynie pod względem stopnia optymizmu i poczucia sprawstwa.

8.1.3.4. Strategie radzenia sobie w sytuacji wojny

Do oceny strategii radzenia sobie nastolatków w sytuacji wojny wykorzystano dostosowaną do tego badania wersję narzędzia ULTRA Brief-COPE, opracowaną na podstawie kwestionariusza Brief COPE (Carver, 1997). Narzędzie to zostało wykorzystane do oceny typowych sposobów emocjonalnego, poznawczego i behawioralnego reagowania na stresujące wydarzenia. Biorąc pod uwagę wiek uczestników badań, ogólny czas trwania badania ankietowego oraz wysoki poziom napięcia emocjonalnego związanego z kontekstem wojennym, dla każdej strategii radzenia sobie wykorzystano jedno z dwóch stwierdzeń, wybranych jako najbardziej treściwe, uogólniające i zrozumiałe dla nastolatków. Kwestionariusz był stosowany w kontekście sytuacyjnym i dotyczył bezpośredniej reakcji respondentów w sytuacji wojny. Takie podejście pozwoliło ULTRA Brief-COPE objąć szeroki zakres strategii radzenia sobie, które odzwierciedlają zarówno potencjalnie adaptacyjne, jak i dezadaptacyjne sposoby radzenia sobie ze stresem: (1) aktywne pokonywanie, 2) planowanie, 3) pozytywne przemyślenia, 4) akceptacja, 5) humor, 6) radzenie sobie za pomocą religii, 7) wsparcie emocjonalne i 8) instrumentalne, 9) odwracanie uwagi, 10) zaprzeczanie, 11) odreagowanie emocjonalne, 12) używanie substancji psychoaktywnych, 13) unikanie behawioralne i 14) obwinianie siebie. Każda strategia była oceniana w 4-punktowej skali częstotliwości: 1 – „w ogóle tego nie robię", 2 – „robię to sporadycznie", 3 – „robię to od czasu do czasu", 4 – „robię to często".

W celu pogłębionej analizy sposobów reagowania na stres, wyodrębniono cztery główne kategorie strategii radzenia sobie:

1. aktywne ukierunkowanie na problem,
2. poszukiwanie wsparcia i korzystanie z zasobów,
3. regulację poznawczo-emocjonalną
4. strategie unikowe

Taka operacjonalizacja pozwala na przejrzyste przedstawienie dominujących postaw młodzieży wobec traumatycznych doświadczeń wojennych.

8.1.3.4.1 Aktywne ukierunkowanie na problem

Aktywne ukierunkowanie na problem składa się z dwóch strategii: aktywnego pokonywania trudności oraz planowania strategii działania.

W badanej grupie młodzieży aktywne pokonywanie trudności było relatywnie słabo nasilone i miało raczej charakter okazjonalny niż trwały, około 37% osób zadeklarowało, że stosowało taką strategię sporadycznie.

Strategia ta była stosowana z dużą częstością jedynie przez niewielki odsetek uczestników (ok. 10%). Stwierdzono natomiast istotne różnice pomiędzy chłopcami i dziewczętami (Tabela 92). Najczęściej wybieraną odpowiedzią w obu grupach było „robię to sporadycznie", jednak dziewczęta deklarowały korzystanie z tej strategii znacznie częściej (39,1%) niż chłopcy (33,7%). Planowanie strategii działań zadeklarowało 63,6% osób badanych, przy czym istotnie częściej byli to chłopcy (67,6%) niż dziewczęta (60,3%).

Tabela 92**.** Aktywne, zorientowane na problem radzenie sobie według płci; w odsetkach

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Aktywne pokonywanie trudności: "Koncentruję swoją działanie na zmianie sytuacji"			
W ogóle tego nie robię	$27,1_a$	$21,2_b$	23,8
Robię to sporadycznie	$33,7_a$	$39,1_b$	36,7
Robię to od czasu do czasu	$28,3_a$	$29,8_a$	29,1
Robię to często	$10,9_a$	$10,0_a$	10,4
Planowanie strategii działań: "Próbuję opracować strategię działania"			
W ogóle tego nie robię	$32,4_a$	$39,7_b$	36,4
Robię to sporadycznie	$28,3_a$	$27,9_a$	28,1
Robię to od czasu do czasu	$26,2_a$	$23,0_a$	24,5
Robię to często	$13,0_a$	$9,4_b$	11

Wszyscy N=2016, *chłopcy n=904, dziewczęta n*=1112

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Uzyskane wyniki wskazują, że aktywne, problemowo zorientowane strategie radzenia sobie w sytuacji wojny nie stanowią dominującego sposobu reagowania w badanej grupie młodzieży i mają raczej charakter sporadyczny oraz sytuacyjny. Stwierdzone różnice pomiędzy chłopcami i dziewczętami są niewielkie: dziewczęta częściej deklarują, że przynajmniej od czasu do czasu próbują reagować i podejmować działania, natomiast chłopcy częściej potwierdzają brak jakiejkolwiek aktywności. Jednocześnie to chłopcy częściej niż dziewczęta deklarują częste stosowanie strategii planowania, co może odzwierciedlać bardziej instrumentalne lub zadaniowe podejście do radzenia sobie w sytuacji wojny.

Ogólnie wyniki sugerują, że u młodzieży dominuje raczej poczucie ograniczonego wpływu na sytuację wojenną, co sprzyja okazjonalnemu, a nie systematycznemu uruchamianiu strategii problemowych. Może to świadczyć o adaptacyjnym dostosowaniu do długotrwałego stresu o charakterze makrospołecznym, w którym realna możliwość kontroli i sprawczości jednostki jest obiektywnie ograniczona.

8.1.3.4.2. Poszukiwanie wsparcia i korzystanie z zasobów

Kolejną ze strategii radzenia sobie jest poszukiwanie wsparcia i korzystanie z zasobów, na którą składa się korzystanie ze wsparcia emocjonalnego poszukiwanie wsparcia instrumentalnego oraz religijnego.

Około 80% osób badanych zadeklarowało korzystanie ze wsparcia emocjonalnego od innych, przy czym istotnie częściej ze strategii tej korzystały dziewczęta (81,6%) niż chłopcy (74,1%). Ponad 2/3 respondentów stwierdziło, że wykorzystuje strategię polegającą na poszukiwaniu wsparcia emocjonalnego i również w tym przypadku częściej robiły to dziewczęta (70,9% vs 64,9%), a nieco ponad połowa całej badanej grupy potwierdziła, że poszukuje wsparcia religijnego (brak różnic między płciami).

Tabela 93. Strategie radzenia sobie oparte na wsparciu społecznym i religijnym według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Korzystanie ze wsparcia emocjonalnego od innych: "Otrzymuję wsparcie emocjonalne od innych osób"			
W ogóle tego nie robię	$25,9_a$	$18,4_b$	21,7
Robię to sporadycznie	$27,0_a$	$28,5_a$	27,8
Robię to od czasu do czasu	$33,0_a$	$36,1_a$	34,7
Robię to często	$14,1_a$	$17,0_a$	15,7
Poszukiwanie wsparcia instrumentalnego: „Próbuję uzyskać poradę lub pomoc od innych osób"			
W ogóle tego nie robię	$35,1_a$	$29,1_b$	31,8
Robię to sporadycznie	$30,4_a$	$34,7_b$	32,8
Robię to od czasu do czasu	$25,7_a$	$28,4_a$	27,2
Robię to często	$8,7_a$	$7,8_a$	8,2
Poszukiwanie wsparcia religijnego: „Próbuję znaleźć ukojenie w wierze"			
W ogóle tego nie robię	$46,6_a$	$43,6_a$	44,9
Robię to sporadycznie	$28,0_a$	$28,9_a$	28,5
Robię to od czasu do czasu	$17,0_a$	$20,2_a$	18,8
Robię to często	$8,4_a$	$7,3_a$	7,8

Wszyscy N=2016, chłopcy n=904, dziewczęta n=1112

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

8.1.3.4.3 Regulacja poznawczo-emocjonalna

Strategia regulacji poznawczo-emocjonalnej objęła następujące działania: pozytywne reinterpretacje sytuacji, akceptację rzeczywistości, humor oraz otwarte wyrażanie emocji.

Analiza strategii regulacji poznawczo-emocjonalnej w warunkach wojny pokazuje, że najczęściej stosowanym (przez ponad 80% badanych) działaniem jest akceptacja rzeczywistości, przy czym częściej taką postawę przyjmują dziewczęta (81,8%) niż chłopcy (89,7%) (tabela 94).

Około 2/3 respondentów stwierdziło, że stosuje strategię pozytywnej reinterpretacji trudnych sytuacji i również w tym przypadku, istotnie częściej dokonują takich reinterpretacji dziewczęta (72% vs 65,5%). Humor oraz otwarte wyrażanie emocji by poradzić sobie w trudnych chwilach wykorzystywane są przez około ¾ badanych. W przypadku korzystania z humoru nie zaobserwowano różnic pomiędzy płciami. Natomiast dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy otwarcie wyrażały swoje emocje (79,7% vs 66%).

Tabela 94. Strategie radzenia sobie ukierunkowane na regulację poznawczo-emocjonalną według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Pozytywna reinterpretacja sytuacji: „Staram się spojrzeć na sytuację inaczej, bardziej pozytywnie”			
W ogóle tego nie robię	$34,5_a$	$28,0_b$	30,9
Robię to sporadycznie	$29,8_a$	$33,5_a$	31,8
Robię to od czasu do czasu	$25,1_a$	$26,8_a$	26,0
Robię to często	10,6a	$11,8_a$	11,2
Akceptacja rzeczywistości: „Akceptuję rzeczywistość taką, jaka jest”			
W ogóle tego nie robię	$18,2_a$	$10,3_b$	13,9
Robię to sporadycznie	$17,9_a$	$16,4_a$	17,1
Robię to od czasu do czasu	$28,3_a$	$31,9_a$	30,2
Robię to często	$35,7_a$	$41,4_b$	38,8
Humor : „Wszystko traktuję z humorem”			
W ogóle tego nie robię	$26,3_a$	$26,6_a$	26,5
Robię to sporadycznie	$34,7_a$	$37,5_a$	36,2
Robię to od czasu do czasu	$26,7_a$	$24,6_a$	25,5
Robię to często	$12,3_a$	$11,3_a$	11,8
Otwarte wyrażanie emocji: „Daję upust swoim emocjom”			
W ogóle tego nie robię	$34,0_a$	$20,3_b$	26,5
Robię to sporadycznie	$34,0_a$	$33,8_a$	33,9
Robię to od czasu do czasu	$23,4_a$	$32,0_b$	28,2
Robię to często	$8,5_a$	$13,9_b$	11,5

Wszyscy N=2016, *chłopcy n=904, dziewczęta n*=1112

Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

8.1.3.4.4 Strategie unikowe

W kategorii strategii unikowych znalazły się następujące działania: zaprzeczenie, zaniechanie wysiłków, samooskarżanie, używanie substancji psychoaktywnych, angażowanie się w czynności zastępcze/dystansowanie poznawcze.

Analiza częstotliwości występowania tych strategii pokazuje, że najczęściej deklarowaną formą radzenia sobie jest odwracanie uwagi poprzez angażowanie się w inne aktywności zastępcze (tabela 95). Blisko ¾ badanych stosuje tę metodę co najmniej sporadycznie lub częściej, przy czym istotnie częściej takie działania przyjmują dziewczęta (79,5%) niż chłopcy (70,6%). Ponad połowa respondentów (50,6%) deklaruje, że odmawia prób poradzenia sobie z trudnymi sytuacjami i jest to zbliżony do siebie odsetek dziewcząt (48,8%) i chłopców (52,9%). Niemal połowa badanych (48,8%) podejmuje próby zaprzeczania, że sytuacja ma miejsce, co częściej dotyczy dziewcząt (51,4%) niż chłopców (45,7%). Samooskarżanie się jako unikowy sposób radzenia sobie deklaruje 46,8% młodzieży, a różnica między płciami w tym zakresie jest minimalna (dziewczęta: 47,0%; chłopcy: 46,5%). Najrzadziej stosowanym działaniem (przez ok. 21% badanych) jest zażywanie substancji psychoaktywnych, takich jak leki czy alkohol, przy czym częściej po tę strategię sięgają chłopcy (23,5%) niż dziewczęta (18,1%).

Tabela 95. Unikowo-dystresowe strategie radzenia sobie według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Zaprzeczenie: „Odmawiam wierzyć, że to się dzieje”			
W ogóle tego nie robię	$54,3_a$	$48,6_b$	51,2
Robię to sporadycznie	$24,4_a$	$27,6_a$	26,2
Robię to od czasu do czasu	$15,9_a$	$18,4_a$	17,3
Robię to często	$5,3_a$	$5,4_a$	5,3
Zaniechanie wysiłków: „Odmawiam prób radzenia sobie z tym”			
W ogóle tego nie robię	$47,1_a$	$51,2_a$	49,4
Robię to sporadycznie	$31,3_a$	$31,7_a$	31,5
Robię to od czasu do czasu	$16,0_a$	$13,4_a$	14,6
Robię to często	$5,5_a$	$3,8_a$	4,6
Samooskarżenie: „Krytykuję i obwiniam siebie”			
W ogóle tego nie robię	$53,5_a$	$53,0_a$	53,2
Robię to sporadycznie	$23,3_a$	$24,9_a$	24,1
Robię to od czasu do czasu	$17,4_a$	$13,9_b$	15,5
Robię to często	$5,8_a$	$8,3_b$	7,2
Używanie substancji psychoaktywnych „Używam leków lub alkoholu, żeby poczuć się lepiej”			
W ogóle tego nie robię	$76,5_a$	$81,9_b$	79,5
Robię to sporadycznie	$12,3_a$	$10,2_a$	11,2
Robię to od czasu do czasu	$7,6_a$	$5,9_a$	6,7
Robię to często	$3,5_a$	$2,0_b$	2,7

Zaangażowanie się w czynności zastępcze/dystansowanie poznawcze: „Zajmuję się różnymi sprawami, aby mniej o tym myśleć: siedzę w Internecie, oglądam filmy, czytam, śpię, marzę”			
W ogóle tego nie robię	$29,4_a$	$20,5_b$	24,5
Robię to sporadycznie	$30,0_a$	$27,6_a$	28,7
Robię to od czasu do czasu	$27,4_a$	$29,6_a$	28,6
Robię to często	$13,2_a$	$22,3_b$	18,2

Wszyscy N=2016, chłopcy n=904, dziewczęta n=1112
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Podsumowując, strategie unikowe i zorientowane emocjonalnie stanowią ważny element repertuaru radzenia sobie młodzieży w sytuacji wojny. Dziewczęta częściej korzystają z form opartych na samokrytyce lub odwracaniu uwagi, natomiast chłopcy relatywnie częściej sięgają po strategie takie jak używanie substancji psychoaktywnych, choć niewielu nastolatków potwierdza częste korzystanie z tego sposobu radzenia sobie.

Ogólnie uzyskane wyniki wskazują, że w sytuacji wojny młodzież najczęściej sięga po strategie regulacji emocjonalnej, a nie po aktywne, problemowo zorientowane formy radzenia sobie. Dominują takie sposoby reagowania, jak akceptacja rzeczywistości, poszukiwanie wsparcia emocjonalnego, odwracanie uwagi poprzez inne aktywności (Internet, filmy, sen) oraz dawanie upustu emocjom. Natomiast systematyczne próby zmiany sytuacji, planowanie czy konsekwentne rozwiązywanie problemów potwierdzane były przez uczestników badań znacznie rzadziej i miały głównie charakter sytuacyjny. Taki profil strategii radzenia sobie odzwierciedla adaptację do długotrwałego stresu, w którym indywidualna możliwość kontroli i sprawczości jest obiektywnie ograniczona.

Istotne jest, że strategie oparte na zasobach społecznych, zwłaszcza zwracanie się po wsparcie emocjonalne są stosowane częściej niż strategie o charakterze religijnym lub instrumentalnym. Wskazuje to na kluczową rolę relacji interpersonalnych w radzeniu sobie młodzieży z doświadczeniem wojny, nawet, jeśli nie towarzyszy temu systematyczne poszukiwanie pomocy innych osób. Strategie oparte na religii oraz aktywne poszukiwanie porad pełnią raczej funkcję uzupełniającą niż dominującą.

W obrębie strategii dystresowo-unikowych najczęściej potwierdzano odwracanie uwagi oraz zaprzeczanie, natomiast najbardziej szkodliwe formy unikania, takie jak sięganie po alkohol lub leki, pozostają marginalne. Oznacza to, że choć strategie unikowe stanowią ważny element repertuaru radzenia sobie, w większości przypadków nie mają one charakteru wyraźnie dezadaptacyjnego ani ryzykownego.

Porównania ze względu na płeć wskazują na różnice - przede wszystkim - w zakresie regulacji emocjonalnej. Dziewczęta częściej korzystają ze strategii związanych z akceptacją, wyrażaniem emocji oraz odwracaniem uwagi, natomiast chłopcy częściej deklarują brak aktywnego reagowania lub minimalizowanie reakcji emocjonalnych. Jednocześnie różnice te nie zmieniają ogólnego obrazu: niezależnie od płci, dominującym sposobem radzenia sobie jest adaptacyjne dostosowanie się do sytuacji poprzez regulację wewnętrznego stanu.

9.1. Problemy zdrowia psychicznego nastolatków

9.1.1. Depresja, stres

9.1.1.1. Depresja

Do pomiaru objawów depresji zastosowano skróconą skalą CES-D (Center for Epidemiologic Studies Depression Scale), która składa się czterech pytań dotyczących uczucia smutku, samotności, przygnębienia oraz chęci płaczu w ostatnich 7 dniach przed badaniem. Uczestnicy badań mają do wyboru następujące odpowiedzi: 1 - „nigdy lub rzadko", 2 - „czasami", 3 - „często", 4 - „cały czas" (Radloff, 1977; Adlaf, Paglia, 2001). Wskaźnikiem wysokiego ryzyka depresji były odpowiedzi „często" lub „cały czas" na wszystkie cztery pytania skali.

Objawem depresji najczęściej wskazywanym przez uczniów z Ukrainy był smutek – potwierdziło go 30% uczniów (20,6% chłopców i 37,7% dziewcząt) (tabela 96). Odsetki respondentów potwierdzających uczucie osamotnienia oraz przygnębienia były zbliżone i wynosiły odpowiednio 18,8% i 16,5%. Dziewczęta znacząco częściej niż chłopcy doświadczają objawów depresji, szczególnie duże różnice stwierdzono w przypadku chęci płaczu (co potwierdziło 7,1% chłopców oraz 31,3% dziewcząt). Wysokie ryzyko depresji stwierdzono w przypadku 7,6% uczniów, w tym 3,2% chłopców oraz 11,2% dziewcząt.

Tabela 96. Doświadczanie symptomów depresji według płci; w odsetkach

„Często lub „cały czas" w ostatnich 7 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Smutek	20,6	37,7***	30,0
Osamotnienie	14,3	22,5***	18,8
Przygnębienie	10,6	21,3***	16,5
Chęć płaczu	7,1	31,3***	20,4
Doświadczanie wszystkich 4 objawów	3,2	11,2***	7,6

****p<0, 001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

9.1.1.2. Stres

Poziom stresu był mierzony z wykorzystaniem ukraińskiej adaptacji Perceived Stress Scale, PSS-10 (Weldbrecht, Tavrovetska, 2022). Skala składa się z 10 pytań, które dotyczą subiektywnych odczuć związanych z problemami i zdarzeniami osobistymi w ostatnim miesiącu oraz sposobów radzenia sobie z tymi problemami, np. *„Jak często czułeś/aś, że ważne sprawy w Twoim życiu wymykają ci się spod kontroli?”.* Uczestnicy mieli do wyboru następujące odpowiedzi: 0 - „nigdy”, 1 - „prawie nigdy”, 2 „czasem”, 3 - „dość często”, 4 - „bardzo często”.

Wyniki wskazują, że średni wynik w skali PSS-10 w badanej grupie wyniósł 16,8 punktu (SD = 7,3). Nasilenie postrzeganego stresu było istotnie wyższe wśród dziewcząt niż wśród chłopców (M = 18,56, SD = 7,2 vs. M = 14,63, SD = 8,0; p < 0,001).

W tabeli 97 przedstawiono rozkład odpowiedzi na poszczególne pytania skali w podziale na płeć. Uzyskane wyniki wskazują na wyraźny wzorzec różnic między dziewczętami i chłopcami. Dziewczęta częściej deklarowały doświadczenia wskazujące na większe nasilenie postrzeganego stresu: częściej odczuwały zdenerwowanie w związku z niespodziewanymi wydarzeniami, napięcie, brak kontroli nad ważnymi sprawami, trudności w radzeniu sobie z obowiązkami oraz poczucie, że nie są w stanie przezwyciężyć narastających trudności. Częściej odczuwały także złość wynikającą z braku wpływu na sytuację. Z kolei chłopcy częściej deklarowali odpowiedzi wskazujące na większe poczucie skuteczności i kontroli; dotyczyło to m.in. poczucia, że „wszystko im wychodzi”.

Tabela 97. Częstości odpowiedzi na pytania w skali PSS-10 według płci; w odsetkach

W ciągu ostatniego miesiąca…		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Jak często byłeś/aś zdenerwowany/a, ponieważ zdarzyło się coś niespodziewanego?	Nigdy lub prawie nigdy	57,1	33,9***	44,3
	Czasem	31,0	40,5***	36,3
	Dość lub bardzo często	11,9	25,6***	19,5
Jak często czułeś/aś, że ważne sprawy w Twoim życiu wymykają ci się spod kontroli?	Nigdy lub prawie nigdy	63,5	48,7***	55,3
	Czasem	24,7	31,3***	28,4
	Dość lub bardzo często	11,9	19,9***	16,3
Jak często odczuwałeś/aś zdenerwowanie i napięcie?	Nigdy lub prawie nigdy	59,9	34,2***	45,7
	Czasem	25,8	31,2*	28,8
	Dość lub bardzo często	14,3	34,6*	25,5
Jak często byłeś/aś przekonany/a, że jesteś w stanie poradzić sobie z problemami osobistymi?	Nigdy lub prawie nigdy	30,9	19,8	24,8
	Czasem	27,0	33,9	30,8
	Dość lub bardzo często	42,1	46,3	44,4
Jak często czułeś/aś, że sprawy układają się po Twojej myśli?	Nigdy lub prawie nigdy	34,0	23,0*	27,9
	Czasem	36,4	39,7	38,2
	Dość lub bardzo często	29,6	37,3*	33,8

Jak często stwierdzałeś/aś, że nie radzisz sobie ze wszystkimi obowiązkami?	Nigdy lub prawie nigdy	54,8	40,1***	46,7
	Czasem	33,1	37,6***	35,5
	Dość lub bardzo często	12,2	22,4***	17,8
Jak często potrafiłeś/aś opanować swoje rozdrażnienie?	Nigdy lub prawie nigdy	37,0	26,6*	31,3
	Czasem	28,3	38,4*	33,9
	Dość lub bardzo często	34,7	35,0	34,9
Jak często czułeś/aś, że wszystko ci wychodzi?	Nigdy lub prawie nigdy	45,3	41,7	43,3
	Czasem	33,7	40,8*	37,6
	Dość lub bardzo często	21,0	17,4*	19,0
Jak często złościłeś/aś się, ponieważ nie miałeś/aś wpływu na to co się zdarzyło?	Nigdy lub prawie nigdy	52,8	37,7***	44,4
	Czasem	31,1	37,9***	34,9
	Dość lub bardzo często	16,1	24,4***	20,7
Jak często czułeś/aś, że nie możesz przezwyciężyć narastających trudności?	Nigdy lub prawie nigdy	63,2	47,0*	54,3
	Czasem	27,4	30,2	28,9
	Dość lub bardzo często	9,4	22,8*	16,8

**p<0,05; wszyscy N=2102, chłopcy n=944, dziewczęta n=1158*

9.1.2. Objawy psychosomatyczne, zażywanie leków

9.1.2.1. Dolegliwości bólowe i negatywne stany emocjonalne

Kwestionariusz dotyczący dolegliwości bólowych obejmował pytania odnoszące się do występowania bólów głowy oraz bólów brzucha w okresie ostatnich 30 dni. Z kolei pytania dotyczące negatywnych stanów emocjonalnych dotyczyły trudności z zasypianiem, odczuwanego zdenerwowania, przygnębienia, obniżonego nastroju oraz poczucia braku energii.

Ponad 70% nastolatków w ciągu ostatnich 30 dni doświadczyła bólów głowy, brzucha a ponad połowa nastolatków doświadczała negatywnych stanów emocjonalnych (tabela 98).

Tabela 98. Doświadczanie dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 30 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Bóle głowy	62,4	83,8***	74,1
Bóle brzucha	56,8	83,6***	71,5
Trudności w zasypianiu	46,2	63,6***	55,8
Zdenerwowanie	62,2	83,3***	73,8
Przygnębienie i zły nastrój	60,7	84,6***	73,9
Brak energii	53,8	74,9***	65,4

****p<0,001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy zgłaszały wszystkie analizowane dolegliwości, przy czym największe różnice dotyczyły bólów brzucha (83,6% vs 56,8%), bólów głowy,

przygnębienia i złego nastroju (84,6% vs 60,7%) oraz zdenerwowania (83,3% vs 62,2%). Warto zwrócić uwagę także brak energii, wskazywanym znacznie częściej przez dziewczęta niż chłopców (74,9% vs 53,8%). Trudności w zasypianiu (55,8%) pojawiają się rzadziej, ale nadal dotyczą znaczącej części młodzieży i częściej dziewcząt.

Wśród ukraińskich nastolatków bardzo częste doświadczanie objawów (tj. kilkanaście razy lub więcej w ostatnich 30 dniach) jest wyraźnie częstsze u dziewcząt niż u chłopców (tabela 98A). Około 34,4% dziewcząt zgłaszała bardzo częste odczuwanie zdenerwowania oraz brakenergii (29,7%), podczas gdy wśród chłopców odsetki wynosiły odpowiednio 14,5% i 13,5%. Przygnębienie i zły nastrój zadeklarowało prawie 30% dziewcząt oraz 13% chłopców, trudności w zasypianiu występowały u 21,5% dziewcząt i 15,4% chłopców, natomiast bóle głowy i bóle brzucha – choć mniej rozpowszechnione niż stany emocjonalne – nadal były istotne, gdyż niespełna 20% dziewcząt zgłaszało bardzo częste bóle głowy, a około 13% bóle brzucha, przy niższych odsetkach u chłopców (9,4% i 6,1%).

Tabela 98A. Bardzo częste doświadczanie dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Kilkanaście razy lub więcej w ostatnich 30 dniach	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Bóle głowy	9,4	19,0***	14,7
Bóle brzucha	6,1	13,3***	10,1
Trudności w zasypianiu	15,4	21,5***	18,8
Zdenerwowanie	14,5	34,4***	25,4
Przygnębienie i zły nastrój	13,0	27,7***	21,1
Brak energii	13,5	29,7***	22,4

****p<0,001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

9.1.2.2. Stosowanie leków

Wśród ukraińskich nastolatków stosowanie leków w ostatnich 30 dniach było najczęściej związane z dolegliwościami bólowymi, zwłaszcza bólem głowy i bólem brzucha (tabela 99). Ponad połowa uczniów sięgała po leki przynajmniej 1–2 razy w miesiącu (53,9% z powodu bólu głowy i 53,0% z powodu bólu brzucha). Dziewczęta częściej niż chłopcy stosowały leki w przypadku bólu głowy (64,2% vs 41,2%) oraz bólu brzucha (66,1% vs36,8%). W przypadku leków przyjmowanych z powodu trudności w zasypianiu odsetki były niższe (19,4% dziewcząt i 16,8% chłopców), podobnie jak w przypadku leków uspokajających (24,3% vs. 19,4%).

Stosowanie leków z powodu przygnębienia czy braku energii było najmniej rozpowszechnione zarówno wśród chłopców jak i dziewcząt (ok. 17–18%).

Tabela 99. Stosowanie leków z powodu dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach

Przynajmniej 1-2 razy w ostatnich 30 dniach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Bóle głowy	41,2	64,2***	53,9
Bóle brzucha	36,8	66,1***	53,0
Trudności w zasypianiu	16,8	19,4	18,2
Zdenerwowanie	19,4	24,3**	22,1
Przygnębienie i zły nastrój	17,9	17,5	17,7
Brak energii	16,9	17,5	17,2

p<0,05; **p<0,01;*p<0,001; wszyscy N=2103, chłopcy n=945, dziewczęta n=1158*.

Ogólny obraz wskazuje, że w Ukrainie leki są najczęściej używane w związku z dolegliwościami bólowymi, a różnice płciowe są szczególnie widoczne w przypadku leków przyjmowanych z powodu bólu głowy i brzucha. Stosowanie leków z powodu negatywnych stanów emocjonalnych jest mniej powszechne, różnice pomiędzy chłopcami a dziewczętami są w przypadku tych leków niewielkie.

Zestawienie wyników (tabela 100) wskazuje na wyraźną tendencję do częstszego sięgania po leki przez dziewczęta we wszystkich analizowanych kategoriach dolegliwości somatycznych i w niektórych stanach emocjonalnych. Najbardziej znaczące różnice między płciami odnotowano w przypadku bólów głowy (8,3% vs 4,2%) oraz bólów brzucha (6,1% vs 3,0%). W przypadku zdenerwowania, które skłania do częstego przyjmowania leków różnice między dziewczętami a chłopcami są niewielkie ale statystycznie istotne (7,4% i 5,0%). W pozostałych kategoriach, takich jak trudności w zasypianiu, przygnębienie i zły nastrój oraz brak energii, różnice między płciami nie osiągnęły progu istotności statystycznej. Ogólny poziom stosowania leków w Ukrainie jest umiarkowany, a najwyższe wartości nie przekraczają 7%.

Tabela 100. Bardzo częste stosowanie leków z powodu dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych według płci; w odsetkach.

Kilkanaście i więcej razy w ostatnich 30 dniach	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Bóle głowy	4,2	8,3***	6,5
Bóle brzucha	3,0	6,1***	4,7
Trudności w zasypianiu	4,3	5,0	4,7
Zdenerwowanie	5,0	7,4*	6,3
Przygnębienie i zły nastrój	4,0	4,8	4,5
Brak energii	3,5	5,7	4,7

p<0,05; **p<0,01;*p<0,001; wszyscy N=2102, chłopcy n=945, dziewczęta n=1157*

9.1.3. Samouszkodzenia

Większość uczniów w Ukrainie (83,6%) nigdy w życiu nie dokonała samouszkodzeń (tabela 101). Około 16,4% uczestników badania zadeklarowało, że dokonało ich co najmniej raz w życiu, w tym około 1/8 chłopców (12,5%) oraz blisko 1/5 dziewcząt (19,7%). Około 7% badanych nastolatków potwierdziło, że dokonało samouszkodzeń trzy razy lub więcej, wśród chłopców odsetek ten wyniósł 4,5%, a wśród dziewcząt 8,6%.

Różnice między płciami są statystycznie istotne, co oznacza, że dziewczęta częściej niż chłopcy zgłaszały doświadczenia związane z samouszkodzeniami.

Tabela 101. Częstość występowania samouszkodzeń w ciągu całego życia według płci; w odsetkach

Częstość występowania samouszkodzeń	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nie zdarzyło się	$87{,}5_a$	$80{,}3_b$	83,6
Jeden raz	$6{,}3_a$	$7{,}9_a$	7,2
Dwa razy	$1{,}6_a$	$3{,}2_b$	2,5
Trzy razy lub więcej	$4{,}5_b$	$8{,}6_b$	6,8

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Najczęstszą przyczyną samouszkodzeń wśród młodzieży w Ukrainie była potrzeba rozładowania napięcia, którą wskazało około 8% uczniów (chłopcy: 4,3%, dziewczęta: 10,4%) (tabela 102). Kolejnym powodem była ucieczka od problemów, zadeklarowana przez nieco ponad 5% badanych, w tym 8,3% dziewcząt i 1,8% chłopców. Doznanie satysfakcji jako motyw samouszkodzeń zgłosiło 2,5% uczniów (chłopcy: 1,6%, dziewczęta: 3,2%). Najrzadziej

wskazywaną przyczyną było zwrócenie uwagi otoczenia – podało ją jedynie 1,5% nastolatków (chłopcy: 1,4%, dziewczęta: 1,6%).

Tabela 102. Przyczyny dokonywania samouszkodzeń według płci; w odsetkach

Przyczyny dokonywania samouszkodzeń	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Zwrócenie uwagi otoczenia	1,4	1,6	1,5
Ucieczka od problemów	1,8	8,3	5,4
Rozładowanie napięcia	4,3	10,4	7,7
D oznanie satysfakcji	1,6	3,2	2,5

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

9.1.4. Zachowania samobójcze

9.1.4.1. Zachowania samobójcze kiedykolwiek w życiu

Myśli samobójcze kiedykolwiek w życiu miało około 16% uczniów, a próby samobójcze podjęło prawie 7%, a 2,7% wymagało pomocy medycznej (tabela 103).

Tabela 103. Wskaźniki zachowań samobójczych w ciągu całego życia według płci; w odsetkach

Czy kiedykolwiek w życiu…		Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
…myślałeś/aś poważnie o odebraniu sobie życia lub planowałeś/aś jak to zrobić?	Nie zdarzyło się	$88,7_a$	$79,7_b$	83,7
	Raz lub dwa razy	$7,9_a$	$14,9_b$	11,7
	Czasami	$1,8_a$	$3,7_b$	2,9
	Często	$1,6_a$	$1,7_a$	1,7
…próbowałeś/aś popełnić samobójstwo?	Nie zdarzyło się	$96,1_a$	$90,8_b$	93,2
	Jeden raz	$2,3_a$	$5,9_b$	4,3
	Dwa razy	$0,4_a$	$1,3_b$	0,9
	Trzy razy lub więcej	$1,2_a$	$2,0_a$	1,6
…dokonałeś/aś próby samobójczej, która zakończyła się urazem, zatruciem lub przedawkowaniem i wymagała pomocy medycznej?	Nie zdarzyło się	$98,4_a$	$96,4_b$	97,3
	Jeden raz	$1,0_a$	$2,3_b$	1,7
	Dwa razy	$0,1_a$	$0,4_a$	0,3
	Trzy razy lub więcej	$0,5_a$	$0,9_a$	0,7

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

Ogólnie uzyskane wyniki wskazują na wyraźnie większe rozpowszechnienie myśli i prób samobójczych wśród dziewcząt niż wśród chłopców: myśli samobójcze deklarowało 20,3%

dziewcząt i 11,3% chłopców, a próbę samobójczą odpowiednio 9,2% i 3,9%. Próby wymagające pomocy medycznej wskazało 3,6% dziewcząt i 1,6% chłopców.

9.1.4.2. Myśli samobójcze w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Zdecydowana większość uczniów (86,1%) zadeklarowała, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających badanie nie miała myśli samobójczych (tabela 104). Raz lub dwa razy myśli o odebraniu sobie życia pojawiły się u 8,2% badanych. Czasami myśli taki występowały u prawie 4% respondentów, a często u 2%. Dziewczęta częściej niż chłopcy potwierdzały, że miały myśli samobójcze przynajmniej raz w ostatnich 12 miesiącach .

Tabela 104. Częstość występowania myśli samobójczych w ostatnich 12 miesiącach według płci; w odsetkach

Częstość występowania myśli samobójczych w ostatnich 12 miesiącach	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie zdarzyło się	$89,9_a$	$83,0_b$	86,1
Raz lub dwa razy	$5,7_a$	$10,3_b$	8,2
Czasami	$2,7_a$	$4,5_b$	3,7
Często	$1,7_a$	$2,2_a$	2,0

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

10.1. Własności indywidualne i kompetencje młodzieży

10.1.1. Postrzeganie siebie (edukacyjne)

Samoocena wyników w nauce była mierzona z wykorzystaniem pojedynczego pytania*: „Jak Twoim zdaniem radzisz sobie z nauką w porównaniu z innymi osobami w Twojej klasie?”.* Uczniowie mieli do wyboru następujące odpowiedzi: 1 - „świetnie, jestem chyba jednym/ jedną z najlepszych”, 2 - „znacznie powyżej przeciętnej”, 3 - „nieco lepiej niż średnio”, 4 - „średnio”, 5 - „mniej niż średnio”, 6 –„znacznie poniżej przeciętnej”, 7 - „słabo, jestem chyba jednym/ jedną z najgorszych” (Frączek i Stępień, 1991).

Analiza odpowiedzi (tabela 105) w próbie ukraińskiej wskazuje, że najwięcej badanych uczniów oceniło swoje wyniki w nauce jako „średnie” (36,5%), przy czym odsetek ten był zbliżony u chłopców (37,4%) i dziewcząt (35,8%). Chłopcy częściej niż dziewczęta wybierali odpowiedź skrajną taką jak: „słabo, jestem jednym z najgorszych” (2,7% vs 1,1%). Z kolei dziewczęta częściej niż chłopcy udzielały odpowiedzi „nieco lepiej niż średnio” (odpowiednio 27,1% u

dziewcząt wobec 22,1% u chłopców). Różnice w rozkładzie odpowiedzi ze względu na płeć są statystycznie istotne, co oznacza, że płeć wiąże się z odmiennym postrzeganiem własnych wyników w nauce.

Tabela 105. Samocena wyników w nauce według płci; w odsetkach

	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Świetnie, jestem chyba jednym/ jedną z najlepszych	$14,3_a$	$13,0_a$	13,5
Znacznie powyżej przeciętnej	$13,7_a$	$16,0_a$	15,0
Nieco lepiej niż średnio	$22,1_a$	$27,1_b$	24,9
Średnio	$37,4_a$	$35,8_a$	36,5
Mniej niż średnio	$8,1_a$	$5,6_b$	6,7
Znacznie poniżej przeciętnej	$1,6_a$	$1,4_a$	1,5
Słabo, jestem chyba jednym/ jedną z najgorszych	$2,7_a$	$1,1_b$	1,9

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158
Indeksy literowe (a, b) oznaczają, że proporcje kolumn różnią się statystycznie istotnie na poziomie p = 0,05 (test z dla proporcji).

10.1.2. Impulsywność (samokontrola)

Do pomiaru impulsywności zastosowano skróconą wersję skali Barratta (Steinberg i in., 2013; Kata i Poleszak, 2021). Skala ta składa się z 8 pytań, na które respondenci odpowiadają posługując się 4-punktową skalą Likerta, gdzie: 1 - „Nigdy lub rzadko”, 2 - „Czasami”, 3 - „Często”, oraz 4 - „Prawie zawsze lub zawsze”.

W ramach tej skali można wyodrębnić cztery pytania (np. *Starannie planuję swoje zadania*), które tworzą podskalę mierzącą samokontrolę (alpha Cronbacha = 0,71). Przy obliczaniu wyników skali impulsywności cztery pytania podskali mierzącej samokontrolę wymagają odwrócenia, w taki sposób, że: 1 – „Prawie zawsze lub zawsze”, 2 – „Często”, 3 – „Czasami” , 4 – „Nigdy lub rzadko”. W tabeli 106 przedstawiono odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania skali impulsywności (samokontroli) w podziale na chłopców i dziewczęta, a tabela 107 średnie wyniki na skali impulsywności i podskali samokontroli, również w podziale na płeć.

Analiza częstości odpowiedzi na poszczególne pozycje tej skali wskazuje na istotne różnice ze względu na płeć. Dziewczęta częściej niż chłopcy potwierdzały, że „czasami” starannie planują swoje zadania” (51,6% vs 45,1%) oraz „czasami” mają trudności ze skupieniem uwagi (45,5% vs 40,2%), a ponadto częściej wybierały odpowiedź „prawie zawsze lub zawsze” w pytaniu dotyczącym trudności w koncentracji uwagi (9,5% vs 5,3%). Chłopcy częściej niż dziewczęta deklarowali, że „nigdy lub rzadko” działają bez namysłu (39,1% vs 31,5%) oraz że „prawie zawsze lub zawsze” są opanowani (45,2% vs 40,3%). Odnośnie do łatwości koncentracji uwagi

chłopcy częściej wybierali odpowiedzi „często” oraz „prawie zawsze lub zawsze”, podczas gdy dziewczęta częściej wskazywały odpowiedzi pośrednie („czasami”).

Tabela 106. Częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania składające się na skalę impulsywności według płci; w odsetkach

Jak często myślisz lub działasz w podany poniżej sposób…		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
a/ Starannie planuję swoje zadania	Nigdy lub rzadko	15,3	13,4	14,3
	Czasami	45,1	51,6*	48,7
	Często	28,4	25,0	26,5
	Prawie zawsze lub zawsze	11,1	10,0	10,5
b/ Działam bez namysłu	Nigdy lub rzadko	39,1	31,5*	34,9
	Czasami	42,3	46,2	44,4
	Często	15,3	17,7	16,6
	Prawie zawsze lub zawsze	3,3	4,6	4,0
c/ Trudno mi skupić uwagę	Nigdy lub rzadko	35,1	22,7*	28,3
	Czasami	40,2	45,5*	43,1
	Często	19,5	22,3	21,0
	Prawie zawsze lub zawsze	5,3	9,5*	7,6
d/ Jestem opanowany/a	Nigdy lub rzadko	6,0	5,3	5,6
	Czasami	15,5	22,1*	19,2
	Często	33,2	32,3	32,7
	Prawie zawsze lub zawsze	45,2	40,3*	42,5
e/ Łatwo się koncentruję	Nigdy lub rzadko	9,4	13,5*	11,7
	Czasami	36,0	45,3*	41,1
	Często	38,5	28,8*	33,2
	Prawie zawsze lub zawsze	16,1	12,3*	14,0
f/ Jestem rozważny/a	Nigdy lub rzadko	9,0	7,1	7,9
	Czasami	28,0	34,3*	31,5
	Często	39,3	36,3	37,6
	Prawie zawsze lub zawsze	23,7	22,4	23,0
g/ Mówię rzeczy bez namysłu	Nigdy lub rzadko	30,1	27,3	28,6
	Czasami	43,6	45,1	44,4
	Często	19,6	21,0	20,3
	Prawie zawsze lub zawsze	6,8	6,6	6,7
h/ Działam pod wpływem chwili	Nigdy lub rzadko	33,4	26,3*	29,5
	Czasami	42,4	46,5	44,6
	Często	18,2	19,7	19,0
	Prawie zawsze lub zawsze	6,0	7,5	6,8

*p<0, 05; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Średni poziom impulsywności wśród uczniów z Ukrainy wyniósł 2,17 (SD = 0,47), co wskazuje na umiarkowane nasilenie impulsywności (tabela 107). Średni wynik w skali samokontroli był nieco wyższy (M = 2,32; SD = 0,61). Analiza porównawcza ze względu na płeć wykazała istotne statystycznie różnice zarówno w poziomie impulsywności, jak i samokontroli. Dziewczęta charakteryzowały się wyższym poziomem impulsywności (M = 2,22; SD = 0,48) w porównaniu

z chłopcami (M = 2,11; SD = 0,44; t = −5,58, p < 0,001), a także wyższym poziomem samokontroli (M = 2,37; SD = 0,59 vs 2,27; SD = 0,62; t = −3,67, p < 0,001).

Tabela 107. Impulsywność (samokontrola) – średnie wyniki na skalach według płci; min =1, max =4

	Chłopcy	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Impulsywność (8 itemów, w tym cztery odwrócone)	2,11	2,22***	2,17
Samokontrola (4 itemy:)	2,22	2,37***	2,32

****p<0, 001; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

10.1.3. Potrzeba doznań

Do pomiaru potrzeby doznań zastosowano 4-itemową skalę zaadaptowaną przez A. Frączka i E. Stępień (1991). Uczniowie udzielali odpowiedzi posługując się 5-punktową skalą typu Likerta, gdzie: 1 = „Nigdy”; 2 = „1-2 razy”, 3= „Kilka razy”, 4 = „Często”, „ 5 = „Bardzo często”. Skala potrzeby doznań wykazała wysoką rzetelność i dobrą spójność wewnętrzną w grupie badanej z Ukrainy (α Cronbacha = 0,81). Tabela 108 przedstawia odsetki odpowiedzi na poszczególne pytania skali potrzeby doznań w podziale na chłopców i dziewczęta, a tabela 109 średnie wyniki na całej skali, również w podziale na płeć.

Analiza częstości odpowiedzi wskazuje, że zdecydowana większość uczniów – niezależnie od płci – deklaruje brak lub bardzo sporadyczne podejmowanie zachowań ryzykownych, które wskazują na wysoką potrzebę doznań. Najwyraźniej widać to w przypadku kategorii „przebywanie poza domem wieczorem”. Przeważajaca większość badanych uczniów (80%) zadeklarowało, że nigdy ne narażali swojego bezpieczeństwo będąc wieczorem poza domem. Tak wysoki odsetek należy interpretować w kontekście obowiązującej w Ukrainie godziny policyjnej, która ogranicza nakłada pod rygorem prawnych restrykcji przemieszczanie się młodzieży w godzinach wieczornych.

Jednocześnie chłopcy istotnie częściej niż dziewczęta deklarują podejmowanie ryzyka odyktowanego hęcią przeżycia silnych emocji (np. wykonywanie niebezpiecznych czynności dla dreszczyku emocji czy ryzykowna jazda na rowerze lub deskorolce).

Tabela 108. Częstości odpowiedzi na pojedyncze pytania składające się na skalę potrzeby doznań według płci; w odsetkach

W ciągu ostatnich 6 miesięcy, jak często:		**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
...robiłeś/aś coś niebezpiecznego tylko dla dreszczyku, jaki to wywołuje?	Nigdy	60,5	72,7*	67,2
	1-2 razy	18,1	14,9	16,3
	Kilka razy	13,7	8,4*	10,8
	Często	3,6	2,5	3,0
	Bardzo często	4,1	1,5*	2,7
...jeździłeś/aś na rowerze, wrotkach lub deskorolce bardzo szybko, lub wręcz ryzykownie, bo było to ekscytujące?	Nigdy	48,1	70,5*	60,4
	1-2 razy	15,6	13,8	14,6
	Kilka razy	14,1	9,9*	11,7
	Często	11,2	3,3*	6,8
	Bardzo często	11,0	2,5*	6,3
...zrobiłeś/aś parę dość ryzykownych rzeczy, bo Cię to ekscytowało?	Nigdy	58,1	69,8*	64,5
	1-2 razy	19,6	17,7	18,5
	Kilka razy	12,5	7,5*	9,7
	Często	5,2	2,6*	3,8
	Bardzo często	4,7	2,4*	3,4
...narażałeś/aś swoje bezpieczeństwo będąc wieczorem poza domem, bo Cię to ekscytowało?	Nigdy	80,0	85,2*	82,9
	1-2 razy	8,5	7,2	7,7
	Kilka razy	6,1	4,3	5,1
	Często	3,1	1,8	2,4
	Bardzo często	2,3	1,5	1,9

**p<0, 05; wszyscy N=2102, chłopcy n=945, dziewczęta n=1157*

Średni poziom potrzeby doznań w badanej grupie uczniów z Ukrainy wyniósł M = 1,59 (SD = 0,82), co wskazuje na umiarkowane nasilenie tej cechy w grupie badanej (tabela 109). Analiza porównawcza wykazała istotne statystycznie różnice między płciami. Chłopcy uzyskali istotnie wyższe wyniki w zakresie potrzeby doznań (M = 1,78; SD = 0,93) w porównaniu z dziewczętami (M = 1,44; SD = 0,69); t = 9,65, p < 0,001.

Tabela 109. Potrzeba doznań - średnie wyniki na skali według płci; min =1, max =5

	Chłopcy M (SD)	**Dziewczęta M (SD)**	**Wszyscy M (SD)**
Potrzeba doznań	1,78 (0,93)	1,44 (0,69)***	1,59 (0,82)

****p<0, 001; wszyscy N=2102, chłopcy n=945, dziewczęta n=1157*

10.1.4. Religijność

Religijność była mierzona za pomocą dwóch pytań zaadaptowanych przez K. Bobrowskiego (2002) na podstawie pytań amerykańskiego kwestionariusza Monitoring the Future. Pierwsze pytanie odnosiło się do analizowało częstośćić uczestniczenia w praktykach religijnych (zachowanie): „Jak często chodzisz do kościoła?", z 4-punktową skalą odpowiedzi typu Likerta: 1= „Nigdy", 2 = „Rzadko", 3 = „Jeden lub dwa razy w miesiącu", 4 = „Raz w tygodniu lub częściej". Drugie pytanie dotyczyło znaczenia wiary w życiu młodego człowieka: „Na ile w Twoim życiu ważna jest wiara (religia)?", z 4-punktową skalą odpowiedzi typu Likerta: 1 = „Nie jest ważna", 2 = „Niezbyt ważna", 3 = „Dość ważna", oraz 4 = „Bardzo ważna".

Wśród badanych uczniów z Ukrainy najliczniejszą grupę stanowiły osoby uczestniczące w praktykach religijnych rzadko (37,4%). Natomiast ponad jedna czwarta (28,4%) badanych uczniów deklarowała regularne uczęszczanie do kościoła (raz w tygodniu lub częściej). Odsetki chłopców i dziewcząt uczestniczących w praktykach religijnych są do siebie zbliżone (tabela 110).

Tabela 110. Częstość uczestniczenia w praktykach religijnych według płci; w odsetkach

Jak często chodzisz do kościoła?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nigdy	13,6	15,0	14,4
Rzadko	38,8	36,2	37,4
Jeden lub dwa razy w miesiącu	19,8	19,9	19,9
Raz w tygodniu lub częściej	27,8	28,8	28,4

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Analiza subiektywnego znaczenia wiary (tabela 111) wykazała istotne statystycznie różnice ze względu na płeć . Chłopcy częściej niż dziewczęta deklarują, że wiara jest dla nich bardzo ważna (26,2% vs. 20,7%), podczas gdy dziewczęta częściej twierdzą, że jest ona niezbyt ważna (24,4% vs. 20,0%). Warto jednak zauważyć, że w obu grupach najliczniej deklarowano odpowiedź „dość ważna" (ok. 40%), co wskazuje na znaczenie religii w życiu badanej młodzieży. Wyniki te można ostrożnie interpretować jako przejaw utrzymującej się roli religii jako jednego z możliwych zasobów radzenia sobie w kontekście wojennym.

Tabela 111. Znaczenie wiary (religii) w życiu osoby badanej według płci; w odsetkach

Na ile w Twoim życiu ważna jest wiara (religia)?	Chłopcy	Dziewczęta	Wszyscy
Nie jest ważna	14,3	15,1	14,7
Niezbyt ważna	20,0	24,4*	22,4
Dość ważna	39,5	39,7	39,6
Bardzo ważna	26,2	20,7*	23,2*

**p<0,05; wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158*

10.1.5. Pozytywny rozwój młodzieży

Pozytywny rozwój młodzieży mierzony był za pomocą skróconej skali PYD-VSF (Positive Youth Development). Analiza wyników tej skali (PYD-VSF) (tabela 112) w próbie ukraińskiej wskazuje, że najwyższe średnie wartości odnotowano w obszarze pozytywnych postaw wobec innych ludzi (M = 3,85; SD = 1,06), co świadczy o wysokim poziomie empatii, troski i akceptacji wobec innych. Dość wysokie są również wskaźniki więzi z najbliższym otoczeniem społecznym (M = 3,65; SD = 0,98), które odzwierciedlają poczucie zaangażowania społecznego i wsparcia, a także wyniki w obszarze pozytywnego stosunku do siebie (M = 3,56; SD = 1,10) i w obszarze rozwoju moralnego (M = 3,53; SD = 0,91). Najniższy średni wskaźnik odnotowano w obszarze umiejętności życiowych (M = 3,31; SD = 0,95), co wskazuje na nieco bardziej powściągliwą ocenę własnych umiejętności i skuteczności.

Tabela 112. Pozytywny Rozwój Młodzieży (PYD) – średnie wyniki w kluczowych obszarach rozwoju według płci

Skala Pozytywnego Rozwoju	Chłopcy M (SD)	Dziewczęta M (SD)	Wszyscy M (SD)
Umiejętności życiowe	3,32 (1,01)	3,31 (0,89)	3,31 (0,95)
Pozytywny stosunek do siebie	3,50 (1,12)	3,62 (1,09)*	3,56 (1,10)
Stan rozwoju moralnego	3,36 (0,97)	3,67 (0,83)***	3,53 (0,91)
Postawy wobec innych ludzi	3,56 (1,16)	4,08 (0,92)***	3,85 (1,06)
Więzi z najbliższym otoczeniem społecznym	3,53 (1,05)	3,74 (0,89)***	3,65 (0,98)

****p<0, 001; *p<0,05; wszyscy N=2100, chłopcy n=943, dziewczęta n=1157*

Analiza porównawcza ze względu na płeć nie wykazała statystycznie istotnych różnic w obszarze umiejętności życiowych. Natomiast w przypadku pozostałych komponentów PYD odnotowano statystycznie istotne różnice między płciami. Dziewczęta wykazywały silniejszą

orientację moralno-społeczną, większą empatię i większą akceptację siebie niż chłopcy. Ogólnie obraz PYD wśród nastolatków w Zachodniej Ukrainie można opisać jako silny w sferze relacji i troski o innych, umiarkowany w zakresie pozytywnego stosunku siebie i rozwoju moralnego oraz nieco słabszy w zakresie postrzeganych umiejętności życiowych.

11.1. Środowisko społeczne i styl życia

11.1.1. Środowisko rodzinne

11.1.1.1. Wsparcie rodziców

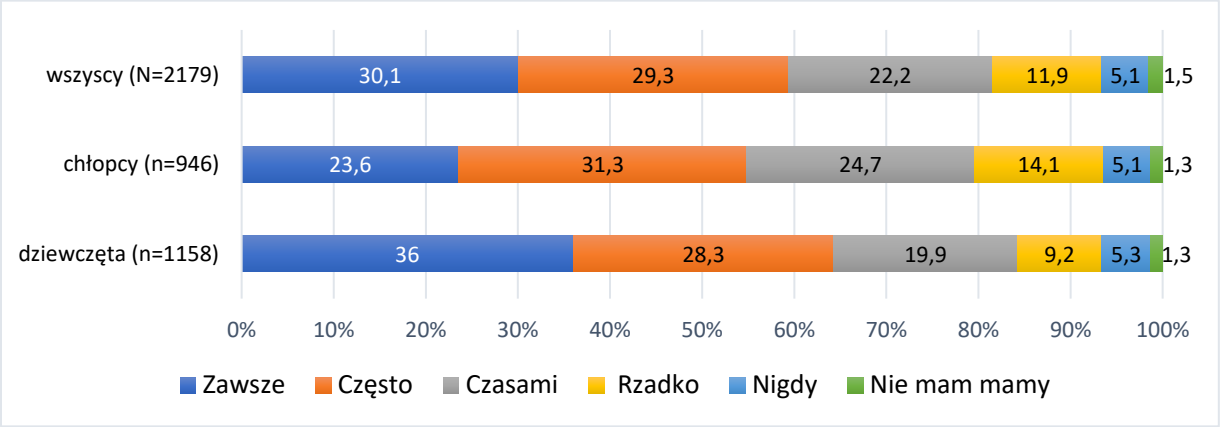
Wsparcie otrzymywane przez nastolatków od rodziców badano z wykorzystaniem pytań *„Jak często rozmawiasz z mamą, gdy masz jakiś problem?”* (wykres 18) oraz *„Jak często rozmawiasz z tatą, gdy masz jakiś problem?*” (wykres 19).

Uczestnicy badań mieli do wyboru cztery odpowiedzi: 1 – „zawsze”, 2 – „często”, 3 – „czasami”, 4 – „rzadko”, 5 – „nigdy”, 6 – „nie mam mamy/taty”. Wskaźnikiem pozytywnego wsparcia rodziców w sytuacjach problemowych był odsetek odpowiedzi „zawsze” i „często”.

Dla większości ukraińskich nastolatków (59,4%) mama jest ważnym źródłem wsparcia, ponieważ do mamy „zawsze” lub „często” zwraca się odpowiednio 30,1% i 29,3% ankietowanych. Kolejne około 20% nastolatków rozmawia z mamą o swoich problemach „czasami”. Jednocześnie 17% „rzadko” zwraca się do mamy ze swoimi problemami, a około 5% nie robi tego „nigdy”. Ponadto 1,5% uczniów zaznaczyło, że nie mają mamy.

Analiza według płci wskazuje, że dziewczęta częściej niż chłopcy rozmawiają o swoich problemach z mamą (odpowiednio 64,3% i 54,9%). Natomiast około 19% chłopców rozmawia z mamą o swoich problemach „rzadko” lub „nigdy”, podczas gdy w przypadku dziewcząt odsetek ten wynosi 14,5%.

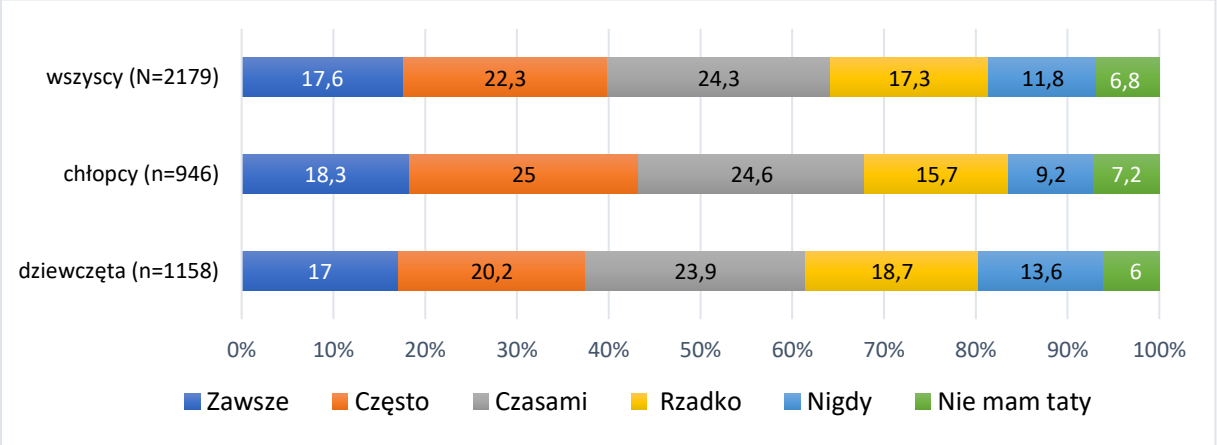
Wykres 18. Rozmowy z matką według płci; w odsetkach

Problemy z ojcem omawia mniej niż połowa respondentów (39,9%), z których „zawsze" lub „często" rozmawia z tatą odpowiednio 17,6% i 22,3% nastolatków. Prawie co trzeci nastolatek nie zwraca się do ojca ze swoimi problemami (29,1%), około 17% robi to „rzadko", a niespełna 12% — „nigdy". Ponadto, około 7% nastolatków poinformowało, że nie mają ojca.

Z ojcem rozmawia około 37,2% dziewcząt rzadko niespełna 19%, a około 14% nigdy, co prawie dwukrotnie przewyższa analogiczny wskaźnik odnoszący się do rozmów z matką. Z kolei 43,3% chłopców zwracają się do ojca z problemami (18% robi to „zawsze", zaś 25% robi to „często"). Ponadto, 7,2% chłopców oraz 6% dziewcząt odpowiedziało, że nie ma ojca.

Wykres 19. Rozmowy z ojcem według płci; w odsetkach

Analiza wykazała istotne różnice w zależności od płci. W odniesieniu do rozmów z matką: dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały, że rozmawiają z matką w sytuacjach trudnych (odpowiednio 36,0% i 23,6%). Również w odniesieniu do rozmów z ojcem

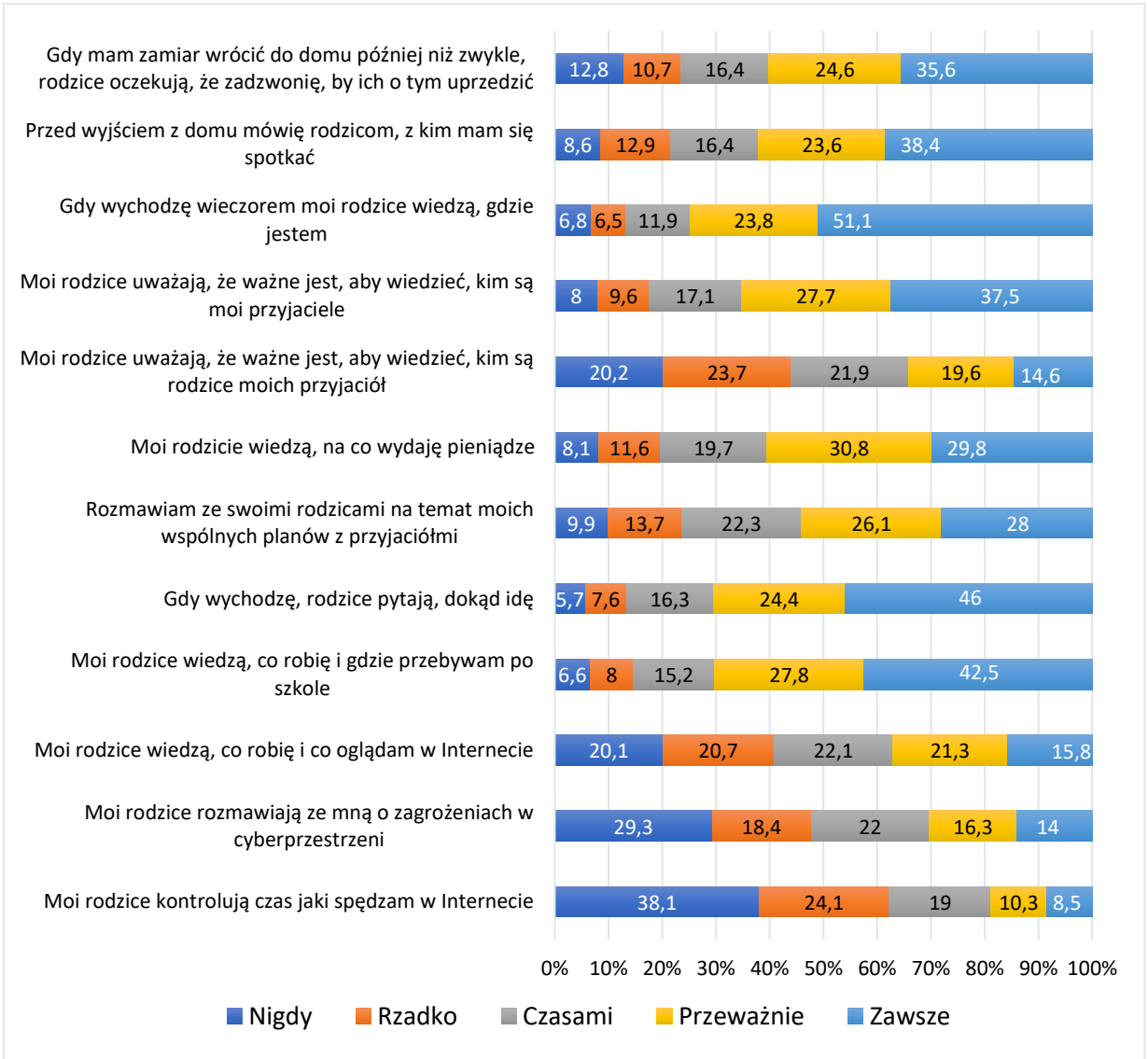
stwierdzono istotne różnice: dziewczęta nieco częściej niż chłopcy udzielały odpowiedzi „rzadko” lub „nigdy” (odpowiednio 13,6% i 9,2%).

11.1.1.2. Monitorowanie czasu wolnego przez rodziców lub opiekunów

Zestaw pytań dotyczących monitorowania obejmował takie rodzaje rodzicielskiej kontroli, jak orientacja rodziców w tym, gdzie przebywa dziecko, kiedy jest poza domem, o której godzinie wróci do domu, na co wydaje pieniądze, z kim się spotyka, ile czasu spędza i co ogląda w internecie (Wykres 20).

Respondenci mieli do wyboru 5 odpowiedzi: 1 – „zawsze”, 2 – „przeważnie”, 3 – „czasami”, 4 – „rzadko”, 5 – „nigdy”. Przyjętym wskaźnikiem monitorowanych nastolatków przez rodziców był odsetek odpowiedzi „zawsze” i „przeważnie”.

Wykres 20. Monitorowanie przez rodziców według płci; w odsetkach

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Wyniki wskazują, że 15-latkowie ogólnie są monitorowani przez rodziców. Około 75% badanych potwierdziło, że ich rodzice wiedzą, gdzie przebywają, kiedy wieczorem wychodzą z domu. Około 70% odpowiedziało, że rodzice pytają, dokąd idą, gdy wychodzą z domu. Podobny odsetek badanych uczniów (70,3%) potwierdziło, że rodzice wiedzą, co robią i gdzie przebywają po szkole. Nieco niższe odsetki stwierdzono w następujących pytaniach: 62% nastolatków potwierdziło, że przed wyjściem z domu zawsze mówią rodzicom, z kim mają się spotkać po szkole; około 65% odpowiedziało, że dla ich rodziców ważne jest, aby wiedzieć, kim są ich przyjaciele; zaś 62% zaznaczyło, że rodzice oczekują od nich telefonu jeśli mają zamiar wrócić do domu później.

Jeśli chodzi o kontrolę czasu spędzanego przez nastolatków w Internecie, to odsetki odpowiedzi „przeważnie" i „zawsze" okazały się najniższe: około 37% odpowiedziało, że ich rodzice wiedzą co robią i co oglądają w Internecie; około 20% zaznaczyło, że ich rodzice rozmawiają z nimi o zagrożeniach w cyberprzestrzeni; a około 19% uważa, że rodzice kontrolują czas, jaki spędza w Internecie.

Analiza wykazała istotne różnice w zakresie kontroli rodzicielskiej w zależności od płci respondenta. Dla celów ilustracyjnych zaprezentowano wyniki dla skrajnych kategorii odpowiedzi („zawsze" vs „nigdy"). Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy udzielały odpowiedzi „zawsze" w odniesieniu do obowiązku informowania rodziców o późniejszym powrocie do domu (odpowiednio 45,3% dziewcząt i 24,2% chłopców), informowania przed wyjściem z domu, z kim planują się spotkać (odpowiednio 50,7% i 23,7%), gdzie przebywają wieczorem (odpowiednio 63,2% i 37,4%) oraz dokąd udają się po wyjściu z domu (odpowiednio 56,4% i 33,6%).

Ponadto dziewczęta częściej niż chłopcy potwierdzały, że rodzice wiedzą, gdzie przebywają po szkole (52,5% vs 31,0%), kim są ich przyjaciele (46,6% vs 26,6%) oraz kim są rodzice ich przyjaciół (16,8% vs 11,8%). Wyższe odsetki odpowiedzi „zawsze" wśród dziewcząt odnotowano również w odniesieniu do pytania, czy rodzice wiedzą, na co ich dziecko wydaje pieniądze (34,1% vs 25,3%) oraz jakie ma plany z rówieśnikami (37,2% vs 17,2%). Uzyskane wyniki wskazują, że dziewczęta w porównaniu z chłopcami są bardziej nadzorowane, a rodzice w większym stopniu angażują się w ich codzienne aktywności.

Analiza kontroli rodzicielskiej w obszarze aktywności nastolatka online również ujawniła istotne różnice zależne od płci respondenta. Ze względu na ogólnie niższy poziom kontroli

rodzicielskiej w przestrzeni internetowej w porównaniu z życiem offline, bardziej informacyjne okazało się skoncentrowanie analiz post-hoc na skrajnej kategorii odpowiedzi „nigdy".

Chłopcy istotnie częściej (24,7%) niż dziewczęta (15,6%) deklarowali brak zainteresowania rodziców ich aktywnością online. Podobne wyniki stwierdzono w odniesieniu do rozmów na temat zagrożeń w cyberprzestrzeni – odpowiedź „nigdy" zaznaczali częściej chłopcy (35,8%) niż dziewczęta (23,6%). Dziewczęta natomiast (42,4%) częściej niż chłopcy (33,5%) wskazywały, że rodzice nigdy nie kontrolują czasu spędzane przez nie w internecie.

Uzyskane wyniki sugerują, że kontrola rodzicielska w środowisku cyfrowym ma charakter selektywny oraz różni się w zależności od płci dziecka: w przypadku chłopców rodzice rzadziej interesują się treściami i bezpieczeństwem aktywności online ich dziecka niż w przypadku dziewcząt.

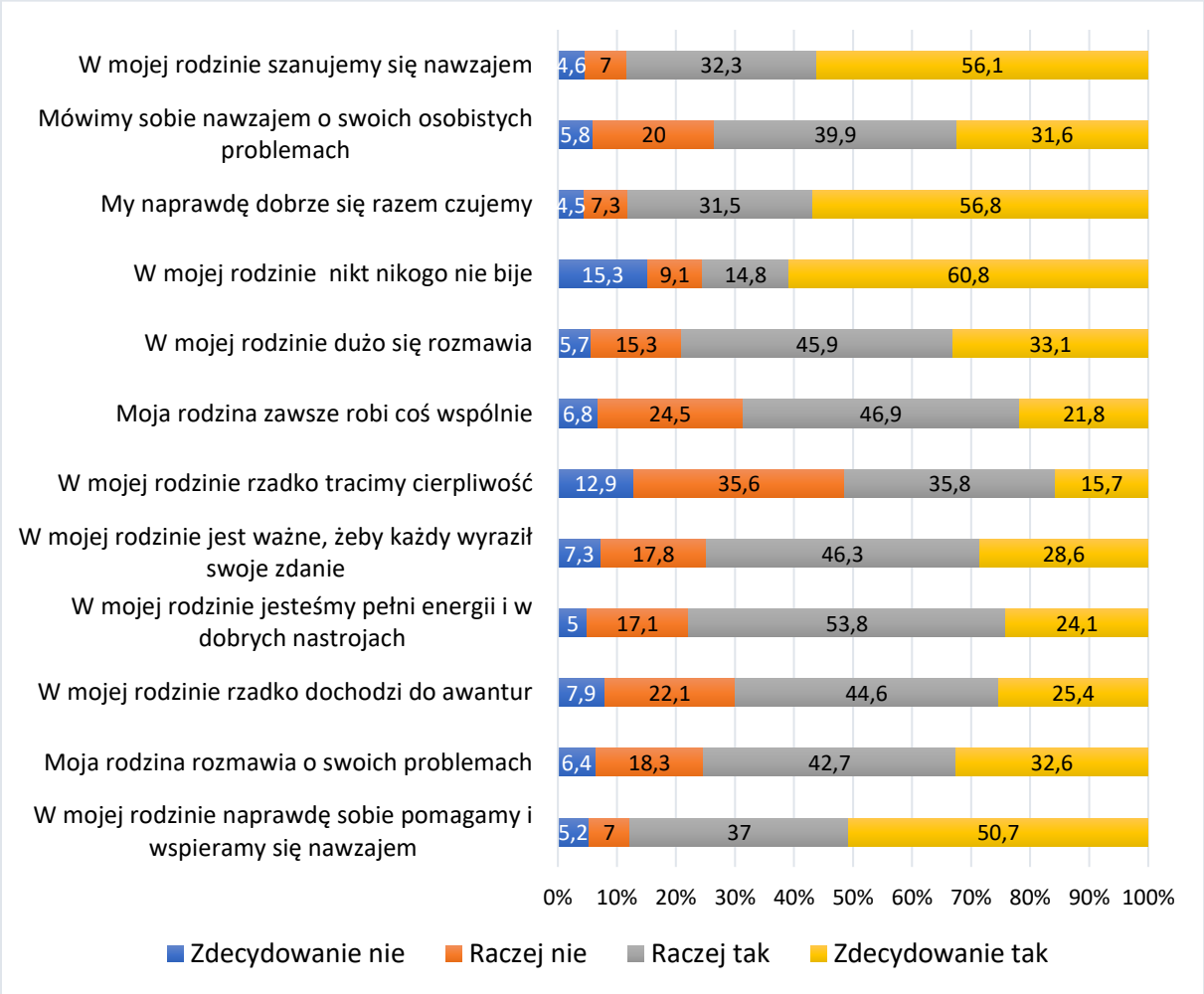
Analiza statystyczna wykazała istotne różnice między płciami we wszystkich trzech analizowanych obszarach: monitorowaniu aktywności offline, monitorowaniu aktywności w internecie oraz w ogólnym wskaźniku monitorowania (wyniku łącznym). W wymiarze monitorowania aktywności offline dziewczęta uzyskały istotnie wyższe średnie wyniki ($M = 3,95$; $SD = 0,83$) niż chłopcy ($M = 3,33$; $SD = 1,00$) ($t = -15,68$; $p < 0,001$). Podobną zależność odnotowano w odniesieniu do kontroli aktywności w sieci (dziewczęta: $M = 2,74$; $SD = 1,08$ vs chłopcy: $M = 2,48$; $SD = 1,09$; $t = -5,39$; $p < 0,001$). Analogiczny wzorzec można było zaobserwować w przypadku ogólnego wskaźnika monitorowania, gdzie dziewczęta również uzyskały wyższe wyniki ($M = 3,65$; $SD = 0,81$) w porównaniu do chłopców ($M = 3,12$; $SD = 0,94$; $t = -13,98$; $p < 0,001$).

Powyższe wyniki wskazują na znacznie silniejszy nadzór rodzicielski nad codziennym funkcjonowaniem dziewcząt zarówno w poza, jak i w świecie cyfrowym.

11.1.1.3. Wsparcie w rodzinie

Wsparcie w rodzinie mierzono za pomocą pytań dotyczących m.in. porozumienia, szacunku, współpracy między rodzicami a dziećmi. Respondenci udzielali odpowiedzi na 4-punktowej skali: 1 – „zdecydowanie tak", 2 – „raczej tak", 3 – „raczej nie", 4 – „zdecydowanie nie"). Do prezentacji wyników wybrano odpowiedź „zdecydowanie tak". Z analizy danych wynika, że wzajemny szacunek, dobre relacje, wspieranie się i brak przemocy panuje w ponad połowie rodzin badanych uczniów (Wykres 21).

Wykres 21. Wsparcie w rodzinie; w odsetkach

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Analiza wykazała niewielkie, lecz statystycznie istotne różnice między dziewczętami i chłopcami. Dziewczęta uzyskiwały nieco wyższe średnie wyniki na skali wsparcia w rodzinie (M = 3,09; SD = 0,59) w porównaniu z chłopcami (M = 3,02; SD = 0,64; t = −2,41, p = 0,016).

W porównaniu z dziewczętami chłopcy istotnie częściej deklarowali brak wzajemnej pomocy i wsparcia w rodzinie (7,7% vs 2,9%), brak otwartej rozmowy o problemach rodzinnych (8,1% vs 4,6%) oraz niższe poczucie pozytywnej atmosfery emocjonalnej w domu, w tym brak energii członków rodziny i dobrego nastroju (7,1% vs 3,1%). Chłopcy częściej niż dziewczęta odpowiadali również, że ich członkowie rodziny często tracą cierpliwość (16,2% vs 10,1%) oraz że rzadko podejmowane są wspólne aktywności (7,8% vs 5,4%).

Ponadto chłopcy częściej deklarowali, że członkowie rodziny nie czują się razem dobrze (6,6% vs 2,5%) oraz nie mogą swobodnie wyrażać swoich opinii (9,9% i 4,8). Również w zakresie

poczucia bezpieczeństwa w rodzinie („nikt nikogo nie bije”) chłopcy częściej wybierali odpowiedź skrajnie negatywną (18,4% vs 12,5%).

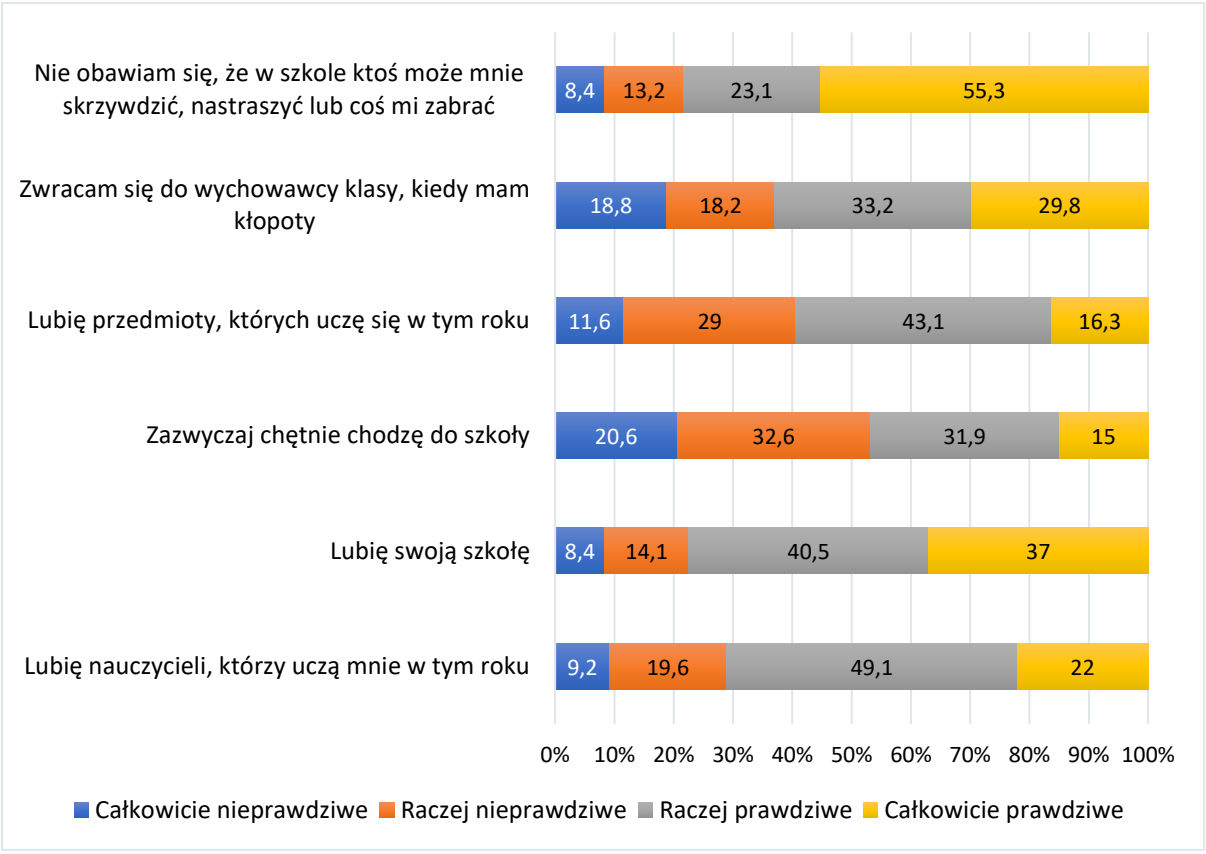
Podobne wyniki stwierdzono w odniesieniu do otwartości komunikacji na temat osobistych problemów – chłopcy częściej niż dziewczęta odpowiadali, że w ich rodzinach zdecydowanie nie rozmawia się o osobistych trudnościach (9,1% vs 7,5%). Różnice między płciami dotyczyły także wzajemnego szacunku w rodzinie, przy czym chłopcy istotnie częściej niż dziewczęta udzielali tu skrajnie negatywnej odpowiedzi (6,5% i 2,8%).

11.1.2. Środowisko szkolne

11.1.2.1. Klimat szkoły

Klimat szkoły mierzono za pomocą pytań opisujących stosunek uczniów do nauczycieli, przedmiotów nauczania, wychowawcy klasy, rówieśników, obowiązku szkolnego, oraz samej szkoły. Uczestnicy badań mieli do wyboru cztery odpowiedzi: 1 – „całkowicie nieprawdziwe”, 2 – „raczej nieprawdziwe”, 3 – „raczej prawdziwe”, 4 – „całkowicie prawdziwe” (wykres 22).

Wykres 22. Pozytywne postrzeganie klimatu szkoły przez uczniów; w odsetkach

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Wyniki wskazują, że przez ponad połowę badanych pozytywnie oceniane były wszystkie aspekty klimatu szkoły z wyjątkiem chodzenia do szkoły z chęcią. Obejmują one pozytywny stosunek do nauczycieli, szkoły, przedmiotów nauczania oraz braku zagrożenia ze strony rówieśników w szkole. Warto podkreślić, że ponad połowa uczestników badań – zarówno dziewcząt jak i chłopców – deklaruje, że zwraca się do wychowawcy klasy z prośbą o pomoc w sytuacjach trudnych.

Analizy wykazały istotne różnice w ocenie relacji szkolnych oraz funkcjonowania w środowisku szkolnym ze względu na płeć respondentów. Dziewczęta częściej niż chłopcy darzyły swoich nauczycieli sympatią. Jedynie 7,0% dziewcząt (w porównaniu do 11,3% chłopców) zdecydowanie zaprzeczyło, że lubi swoich nauczycieli.

Podobne wyniki stwierdzono w odniesieniu do stosunku do szkoły jako instytucji: dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały, że lubią swoją szkołę (odpowiedź „raczej prawdziwe" - 42,6% vs 36,8%), natomiast chłopcy częściej wybierali odpowiedzi negatywne (10,3% vs 6,5%).

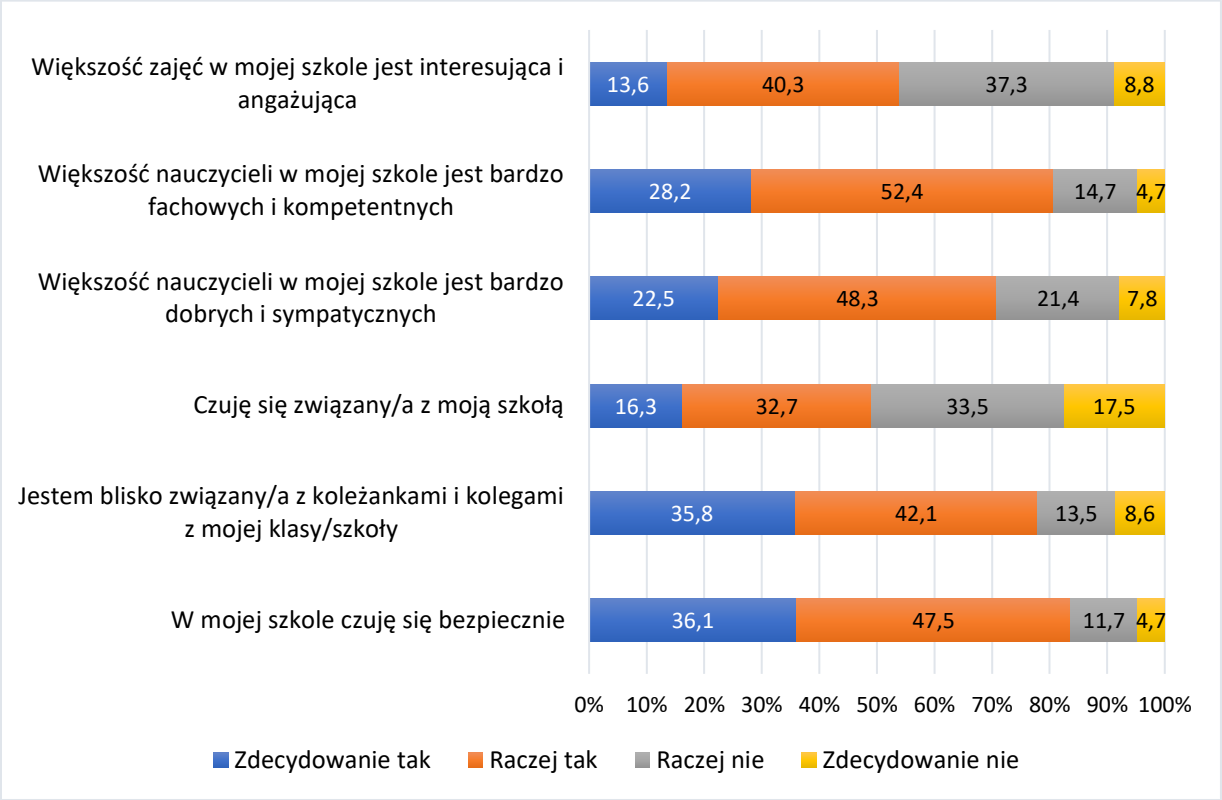
W zakresie chęci uczęszczania do szkoły chłopcy nieco częściej niż dziewczęta zaznaczali zdecydowanie odpowiedzi pozytywne (17,5% vs 13,2%). Dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały gotowość do zwracania się do wychowawcy w sytuacjach trudnych (32,4% vs 27,5%), co wskazuje na większą skłonność do poszukiwania wsparcia w środowisku szkolnym.

Istotne różnice pomiędzy chłopcami i dziewczętami stwierdzono również w przypadku subiektywnego poczucia bezpieczeństwa w szkole. Dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały obawy przed byciem skrzywdzonym, zastraszonym lub okradzionym w środowisku szkolnym (15,4% vs 10,9%).

11.1.2.2. Poczucie więzi ze szkołą

Pytania do pomiaru więzi ze szkołą obejmowały stwierdzenia dotyczące poczucia bezpieczeństwa w szkole, więzi z rówieśnikami i samą szkołą, spostrzegania nauczycieli jako sympatycznych i dobrych, fachowych i kompetentnych oraz oceniania zajęć szkolnych jako interesujących i angażujących. Uczestnicy badań mieli do wyboru cztery odpowiedzi: 1 – „zdecydowanie tak", 2 – „raczej tak", 3 – „raczej nie", 4 – „zdecydowanie nie (wykres 23).

Wykres 23. Poczucie więzi ze szkołą; w odsetkach.

Wszyscy N=2179, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

Ponad połowa chłopców i dziewcząt deklarowała poczucie więzi ze szkołą w pięciu z sześciu jej wymiarów: bezpieczeństwa w szkole (83,6%), związków z rówieśnikami i samą szkołą (77,9%), spostrzegania większości nauczycieli jako sympatycznych (70,8%) i fachowych (80,6%) oraz oceniania większości zajęć w szkole jako interesujących i angażujących (53%).

Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic ze względu na płeć w odpowiedziach na pytania, które dotyczyły bezpieczeństwa w szkole (84,6% chłopców vs 84,0% dziewcząt; p = 0,73) oraz oceny nauczycieli jako dobrych i sympatycznych (72,3% vs 71,1%; p = 0,532).

Wyższe odsetki wśród dziewcząt niż wśród chłopców odnotowano w zakresie pytań o relacje rówieśnicze, gdzie około 81% dziewcząt i 75% chłopców deklarowało bliskie więzi z koleżankami i kolegami. Dziewczęta częściej również wskazywały odpowiedź negatywną w pytaniu o poczucie związania ze szkołą (52,8% vs 47,9%) oraz częściej niż chłopcy postrzegały nauczycieli jako niekompetentnych (20,5% vs 17,0%)).

Wyższe odsetki odpowiedzi pozytywnych wśród chłopców dotyczyły natomiast poczucia więzi ze szkołą (52,1% vs 47,2%) oraz oceny nauczycieli jako fachowych i kompetentnych (83,0% vs

79,5%). Chłopcy częściej niż dziewczęta potwierdzali pozytywną ocenę zajęć szkolnychjako interesujących i angażujących (56,9% i 52,6%).

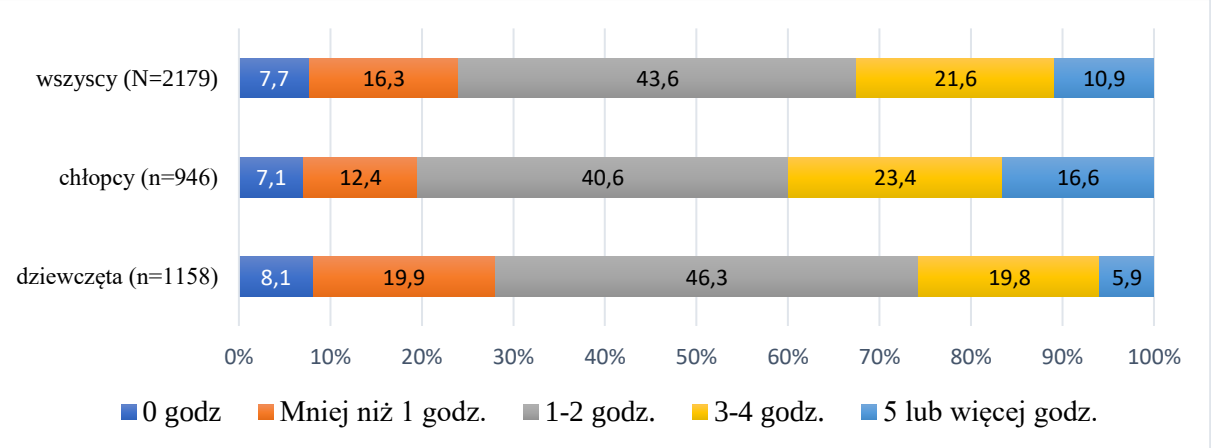
11.1.3. Czas wolny, zajęcia pozalekcyjne, rozrywka

Pytanie o formy spędzania wolnego czasu przez ukraińskich nastolatków oraz poziom ich zaangażowania w różne rodzaje aktywności w czasie wolnym od nauki obejmował następujące aktywności: hobby, spędzanie czasu poza domem, czytanie książek dla własnej przyjemności. W odpowiedzi na pytanie *„Ile przeciętnie godzin dziennie poświęcasz na…”* badani odpowiadali na 5-punktowej skali odpowiedzi: od „0 godzin” do „5 lub więcej godzin” (Wykresy 24, 25, 26).

11.1.3.1. Hobby

Analiza odpowiedzi respondentów dotyczących czasu, który poświęcają na hobby wskazuje, że dla większości nastolatków (92,3%) jest ono częścią codziennego życia (wykres 24). Niespełna połowa badanych (43,6%) poświęcała na realizację swojego hobby od 1 go 2 dziennie (w tym 40,6% chłopców i 46,3% dziewcząt), a 1/6 mniej niż godzinę.

Wykres 24**.** Odpowiedzi na pytanie *„Ile godzin dziennie poświęcasz średnio na swoje hobby/zainteresowania?”* według płci; w odsetkach

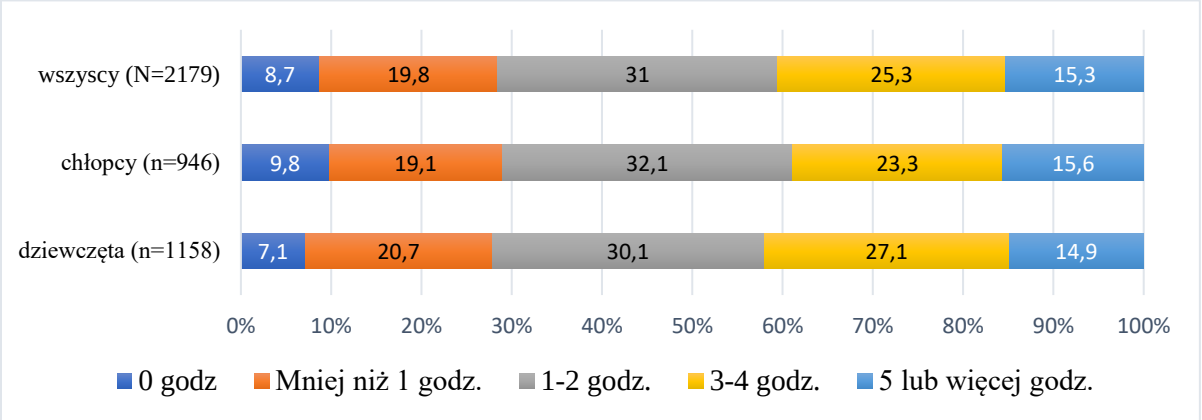

Stwierdzono istotną różnicę w zależność od płci. Dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały krótszy czas poświęcany na hobby, w szczególności kategorie „mniej niż 1 godzina” (19,9% vs 12,4%) oraz „1–2 godziny” (46,3% vs 40,6%). Z kolei chłopcy istotnie częściej wskazywali najwyższe natężenie tej aktywności („5 godzin lub więcej”; 16,6% vs 5,9%).

11.1.3.2. Spędzanie czasu poza domem

Zebrane dane wskazują, że dla większości nastolatków typowe jest regularne, ale niezbyt długie spędzanie czasu poza domem (1–4 godziny dziennie) (wykres 25). Niemal co trzeci badany (31%) zadeklarował, że spędza poza domem od jednej do dwóch godzin. Blisko co piąty uczestnik badania (19,8%) przebywał poza domem krócej niż godzinę dziennie, a niemal co jedenasty (9%) przyznaje, że w ogóle nie wychodził z domu. Nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic między chłopcami a dziewczętami.

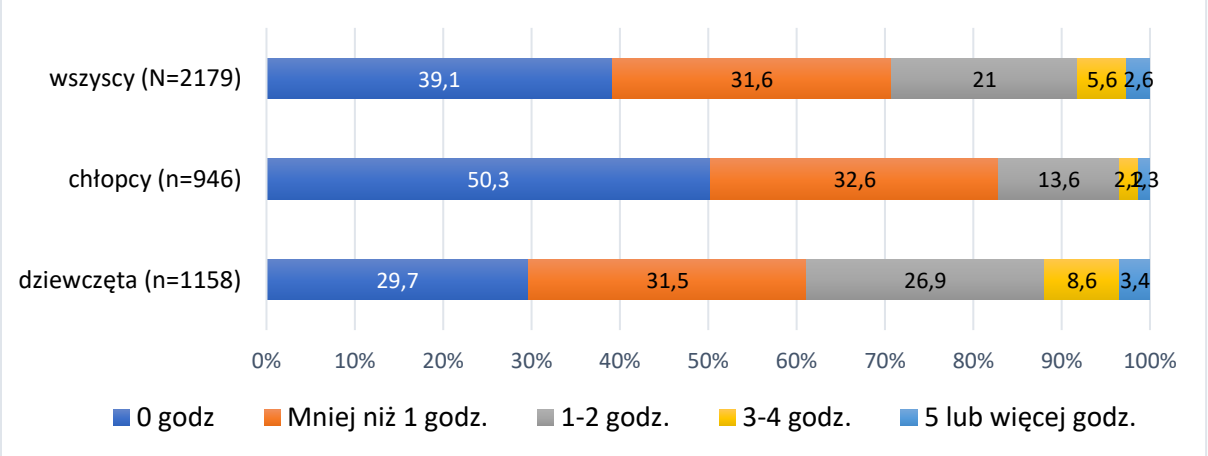
Wykres 25. Odpowiedzi na pytanie *„Ile godzin dziennie poświęcasz średnio na spędzanie czasu poza domem (na podwórku, w pobliżu domu)?”* według płci; w odsetkach

11.1.3.3. Czytanie książek dla własnej przyjemności

Analiza odpowiedzi dotyczących czytania książek dla własnej przyjemności wskazuje, że niewielki odsetek nastolatków poświęca dużo czasu na tę aktywności (wykres 26).

Wykres 26. Odpowiedzi na pytanie *„Ile godzin dziennie poświęcasz średnio na czytanie książek dla własnej przyjemności?”* według płci; w odsetkach

Około 39% respondentów nie czyta książek codziennie, zaś 31,6% ankietowanych poświęca na czytanie mniej niż godzinę dziennie.

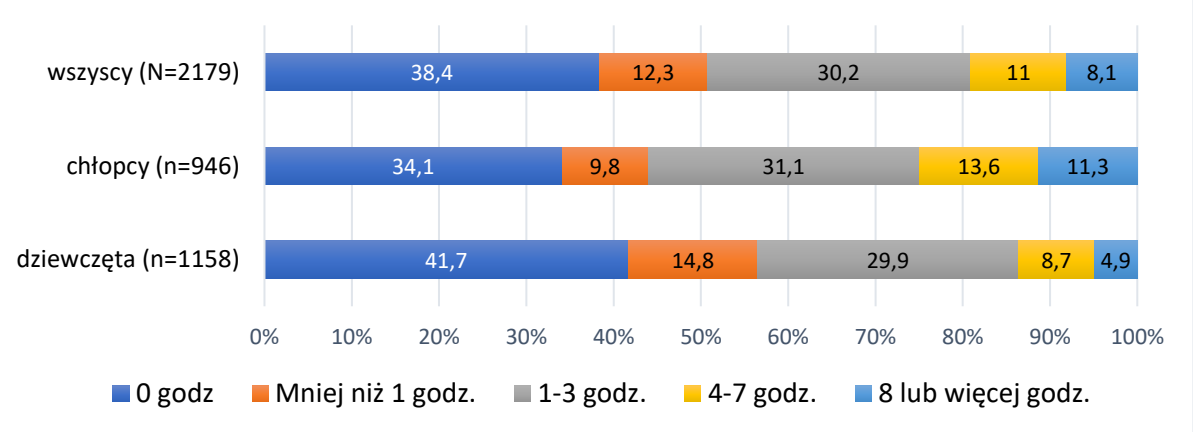
W tym obszarze zaobserwowano istotną statystycznie różnice w zależności od płci. Chłopcy znacznie częściej niż dziewczęta deklarowali, że nie czytają książek (29,7% vs 50,3%), natomiast dziewczęta poświęcały dziennie na czytanie dla przyjemności znacznie więcej czasu niż chłopcy.

Podsumowując, wyniki wskazują, że płeć istotnie różnicuje strukturę czasu wolnego przeznaczaną przez nastolatków na hobby i czytania książek, natomiast nie różnicuje istotnie czasu spędzanego poza domem.

11.1.3.4. Uczestniczenie w zorganizowanych zajęciach sportowych

Pytania dotyczące czasu wolnego obejmowały także trzy rodzaje zajęć w tym: zorganizowane aktywności sportowe (kluby sportowe, SKS), indywidualne aktywności fizyczne (np. rower, basen, bieganie, siłownia) oraz zorganizowane zajęcia pozalekcyjne inne niż zajęcia sportowe (np. zajęcia artystyczne, harcerstwo, nauka języków obcych). W odpowiedzi na pytanie *„Ile przeciętnie godzin w tygodniu poświęcasz na…”* badani udzielali odpowiedzi na 5-punktowej skala odpowiedzi od „0 godzin” do „8 lub więcej godzin” (Wykresy 27, 28, 29).

Wykres 27**.** Odpowiedzi na pytanie *„Ile przeciętnie godzin w tygodniu poświęcasz na uczestniczenie w zorganizowanych zajęciach sportowych?”* według płci; w odsetkach

Zorganizowana aktywność sportowa nie jest powszechną formą spędzania czasu wśród badanych nastolatków z Ukrainy, gdyż blisko 40% deklaruje całkowity brak uczestnictwa w takich zajęciach. Największą grupę osób aktywnych (30,2%) stanowią respondenci trenujący

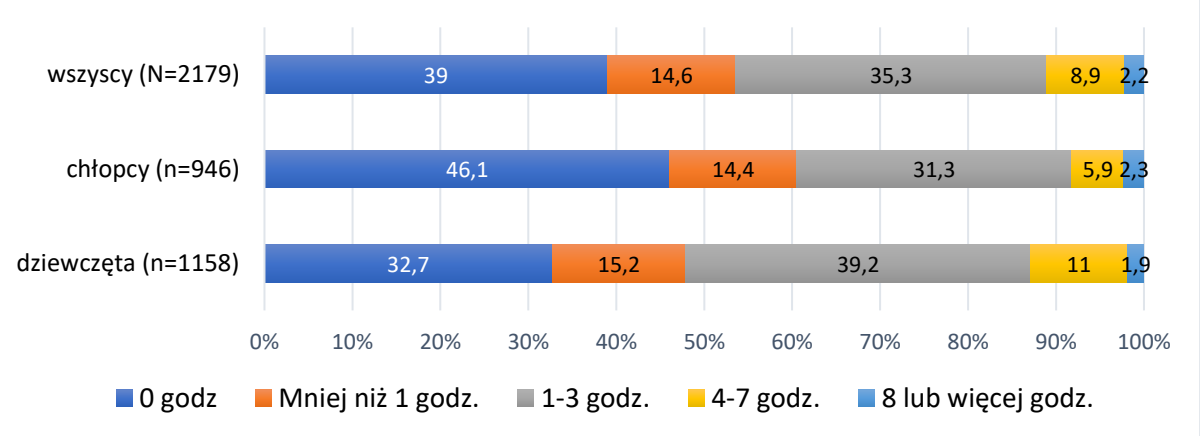
od jednej do trzech godzin tygodniowo. Wyraźnie rzadziej spotyka się osoby angażujące się w sport intensywniej: zaledwie 11% poświęca na treningi od czterech do siedmiu godzin, a 8% przeznacza na nie osiem godzin lub więcej w skali tygodnia.

W przypadku uczestnictwa w zorganizowanych zajęciach sportowych stwierdzono istotne różnice w zależności od płci. Dziewczęta częściej niż chłopcy deklarowały brak uczestnictwa lub minimalne zaangażowanie czasowe („0 godzin"- 34,1% vs 41,7%; „mniej niż 1 godzina"- 9,8% vs 14,8%). Z kolei chłopcy istotnie częściej wskazywali intensywniejsze zaangażowanie w zorganizowane zajęcia sportowe („4–7 godzin" - 13,6% vs 8,7%; „8 godzin lub więcej" - 11,3% vs 4,9%).

11.1.3.5. Uczestniczenie w innych niż sportowe zajęciach zorganizowanych

Udział w innych niż sportowe zorganizowanych zajęciach również nie jest zbyt powszechny wśród badanych nastolatków, prawie 40% z nich w ogóle nie angażuje się w tego typu aktywności (Wykres 28). Ponad trzecia część ankietowanych (35,3%) poświęca na te zajęcia „1–3 godziny". Odsetek uczestników spędzających na takich zajęciach „4–7 godzin tygodniowo" wynosił 8,9%, a „8 godzin i więcej" — 2,2%.

Wykres 28. Odpowiedzi na pytanie *„Ile przeciętnie godzin w tygodniu poświęcasz na uczestniczenie w innych niż sportowe zajęciach zorganizowanych (np. nauka języków, zajęcia artystyczne, kółka, zbiórki harcerskie)?"* według płci; w odsetkach

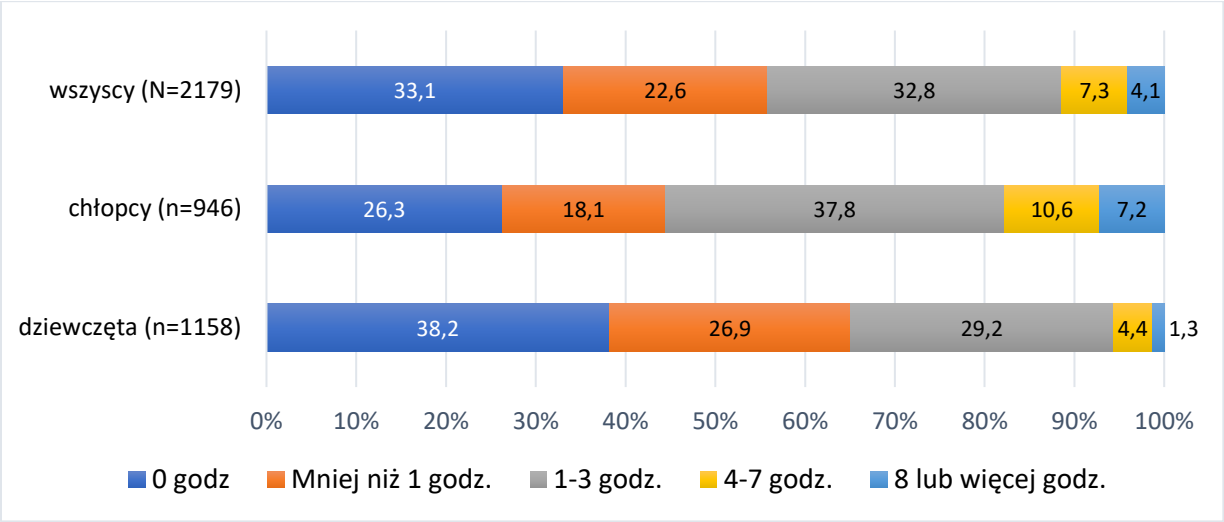
Stwierdzono tu ponadto istotne różnice w zależności od płci. Chłopcy częściej deklarowali brak udziału w tego typu aktywnościach (odpowiedź „0 godzin"; 46,1% vs 32,7%), natomiast

dziewczęta istotnie częściej wskazywały regularne uczestnictwo, szczególnie w przedziałach czasu „1–3 godziny” (39,2% vs. 31,3%) oraz „4–7 godzin” (11,0% vs 5,9%).

11.1.3.6. Jeżdżenie na rowerze, rolkach, deskorolce, basen, bieganie, ćwiczenia wspinaczkowe, siłownię lub inne formy własnej aktywności fizycznej

Zebrane dane wskazują, że jedna trzecia badanych nastolatków w ogóle nie przeznacza swojego wolnego czasu na indywidualną aktywność fizyczną (wykres 29).

Wykres 29. Odpowiedzi na pytanie „*Ile przeciętnie godzin w tygodniu poświęcasz na jeżdżenie na rowerze, rolkach, deskorolce, basen, bieganie, ćwiczenia wspinaczkowe, siłownię lub inne formy własnej aktywności fizycznej?*” według płci; w odsetkach

Ponad połowa badanych uczniów podejmowała aktywność fizyczną w wymiarze nie dłuższym niż 3 godziny tygodniowo. Bardziej intensywnie („4 – 7 godzin” oraz „8 lub więcej godzin”) ćwiczyło indywidualnie odpowiednio 7,3% oraz 4,1% nastolatków.

Stwierdzono ponadto istotne różnice ze względu na płeć. Dziewczęta istotnie częściej niż chłopcy deklarowały, że w ogóle nie poświęcają czasu na aktywność fizyczną albo poświęcają tego czasu niewiele („0 godzin” - 26,3% vs 38,2%; „mniej niż 1 godzina” - 18,1% vs 26,9%). Natomiast chłopcy zdecydowanie częściej potwierdzali większe zaangażowanie w aktywność fizyczną („4–7 godzin” - 10,6% vs 4,4%; „8 godzin lub więcej” - 7,2% vs 1,3%).

11.1.4. Higiena snu

Analiza czasu zasypiania wskazuje, że najczęściej uczniowie zasypiają około godziny 23:00 (37,9%) oraz o północy (23,5%), około jednej piątej respondentów (19,8%) zasypia po

północy — między 1:00 a 4:00. Wcześniej, tj. o 22:00 lub 21:00, zasypia odpowiednio 17,1% oraz 1,9% uczniów. .

Zdecydowana większość uczniów wstaje o godzinie 7:00 (63,3%), znacznie mniej o 8:00 (16,4%) lub o 6:00 (12,1%). Wstawanie po godzinie 9:00 potwierdziła niewielka grupa badanych (3%).

Ponad połowa badanych uczniów (54,4%) przesypia 7–8 godzin w ciągu doby (7 godzin: 22,1%; 8 godzin: 32,3%), co odpowiada normatywnej długości snu dla osób w wieku szkolnym. Około 1/5 respondentów (18,2%) śpi 6 godzin lub krócej. Kolejne 19,2% deklaruje sen trwający 9 godzin, natomiast 8,3% — 10 godzin lub dłużej. Analiza porównawcza nie wykazała statystycznie istotnych różnic w średniej długości snu pomiędzy chłopcami a dziewczętami.

Ogólnie, uzyskane wyniki wskazują, że chociaż większość uczniów mieści się w granicach względnie optymalnej długości snu, znaczna część młodzieży śpi krócej niż zalecane minimum, co może stanowić potencjalny czynnik ryzyka dla dobrostanu psychicznego oraz funkcjonowania edukacyjnego.

11.1.5. Wsparcie specjalistów

Kontakty ze specjalistami z powodu trudności emocjonalnych lub psychicznych przynajmniej raz w ostatnim roku potwierdziła ponad jedna trzecia badanych (36,6%), przy czym odsetek ten był zbliżony wśród chłopców (37,3%) i dziewcząt (36,0%). Z profesjonalnego wsparcia incydentalnie (raz lub dwa razy) skorzystało około 19% uczniów, a kilka razy – 13,2%, podczas gdy regularna pomoc dotyczyła jedynie 4,3% badanych. potwierdzanie odnotowano istotnych różnic w korzystaniu z pomocy specjalistycznej przez chłopców i dziewczęta.

Tabela 113. Częstość korzystania z pomocy specjalistycznej w przypadku problemów ze zdrowiem psychicznym według płci; w odsetkach

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy kontaktowałeś/aś się z lekarzem, pielęgniarką, pedagogiem szkolnym lub psychologiem z powodu kłopotów emocjonalnych lub psychicznych?	**Chłopcy**	**Dziewczęta**	**Wszyscy**
Nie kontaktowałem się ani razu	62,7	64,0	63,4
Kontaktowałem się raz lub dwa razy	21,0	17,4	19,1
Kontaktowałem się kilka razy	12,1	14,2	13,2
Mam regularne kontakty	4,2	4,4	4,3
Przynajmniej raz lub dwa razy	37,3	36	36,6

Wszyscy N=2104, chłopcy n=946, dziewczęta n=1158

12. Podsumowanie i porównanie wybranych wyników badań polsko-ukraińskich

Niniejszy rozdział poświęcony jest wstępnej analizie różnic w wynikach badań przeprowadzonych wśród młodzieży z Warszawy oraz z zachodniej części Ukrainy, reprezentowanej przez dwa ośrodki miejskie – Lwów i Drohobycz oraz powiat drohobycki (tereny wiejskie). Prezentowane zestawienie stanowi fundament dla pogłębionej analizy porównawczej i ma charakter wprowadzający. Szczegółowe porównania będą przedmiotem dalszych analiz i wspólnych polsko-ukraińskich publikacji naukowych.

Używanie substancji psychoaktywnych. Wskaźniki używania substancji psychoaktywnych wskazują na znaczące różnice między krajami, szczególnie w używaniu nielegalnych substancji psychoaktywnych, których rozpowszechnienie w badanej grupie nastolatków jest o wiele wyższe w Warszawie (ok. 11% w ostatnim roku) niż w Zachodniej Ukrainie (ok. 1%). Mniejsze różnice odnotowano w zakresie używania e-papierosów, które w Warszawie są używane codziennie przez ok. 9,5% nastolatków, a w Ukrainie przez ok. 7,5% badanych uczniów oraz w wskaźnikach picia alkoholu. Częstość picia alkoholu w ostatnich 30 dniach jest zbliżona w obu krajach (ok. 24%), przy czym w Warszawie to dziewczęta częściej spożywają alkohol (25,5%) niż chłopcy (19%), podczas gdy w Ukrainie odsetki ze względu na płeć są bardziej wyrównane.

Inne zachowania ryzykowne. Niepokojącym trendem w Warszawie jest wysokie ryzyko problemowego używania internetu (8%), będące dwukrotnie wyższe niż w grupie ukraińskiej. Ekspozycja na szkodliwe treści online, w tym promujące samookaleczenia, jest alarmująco wysoka wśród polskich uczennic. Przemoc rówieśnicza i cyberprzemoc są częściej zgłaszane przez młodzież w Warszawie, co wskazuje na poważne problemy z zapewnieniem bezpieczeństwa w polskich szkołach. Młodzież ukraińska wagaruje częściej niż polska (odpowiednio 50% i 40% respondentów), jednak rzadziej angażuje się w zachowania niezgodne z prawem, takie jak kradzieże czy niszczenie mienia. W obu krajach chłopcy przodują w agresji fizycznej, a dziewczęta częściej padają ofiarą nękania cyfrowego. Wspólnym problemem jest nadużywanie leków uspokajających (ok. 23-28%), co świadczy o niedostatecznej umiejętności zdrowego radzenia sobie ze stresem i braku odpowiedniego wsparcia ze strony dorosłych.

Wydarzenia traumatyczne. Porównania w zakresie rozpowszechnienia wydarzeń traumatycznych wykazują, że młodzież z Warszawyczęściej potwierdza takie doświadczenia . Niezależnie od narodowości uczniowie najczęściej narażeni są na widok osoby zabitej lub ciężko rannej, przy czym nastolatkowie Warszawie deklarują takie doświadczenie ponad dwukrotnie częściej niż rówieśnicy z Zachodniej Ukrainy. W obu analizowanych ośrodkach płeć silnie determinuje rodzaj trudnych doświadczeń. Dziewczęta znacznie częściej padają ofiarą napaści seksualnych, podczas gdy chłopcy są bardziej narażeni na dotkliwe pobicia i napady.

Depresja i stres. Kolejnym istotnym obszarem jest kondycja psychiczna młodzieży, której analiza ujawniła znaczące dysproporcje między badanymi grupami. Odsetek uczniów znajdujących się w grupie wysokiego ryzyka depresji jest w Warszawie ponad dwukrotnie wyższy niż w ośrodkach z Zachodniej Ukrainy. W obu populacjach płeć żeńska stanowi czynnik podwyższonego ryzyka – dziewczęta znacznie częściej niż chłopcy potwierdzają występowanie objawów depresyjnych, co szczególnie uwidacznia się w deklarowanej skłonności do płaczu. Dane dotyczące odczuwanego stresu wskazują na jego umiarkowane nasilenie wśród młodzieży z obu krajów, przy czym wyższe wartości średnie odnotowano wśród polskich uczniów. Zarówno w Warszawie, jak i w Zachodniej Ukrainie dziewczęta deklarują wyższy poziom odczuwanego stresu.

Psychosomatyka i negatywne stany emocjonalne. Analiza porównawcza dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych wskazuje na znacznie wyższe rozpowszechnienie tych problemów wśród młodzieży polskiej. W Warszawie dominującymi problemami są zdenerwowanie oraz brak energii, podczas gdy w Zachodniej Ukrainie najczęściej zgłaszane są bóle głowy i obniżony nastrój. Choć w obu populacjach problemy te są powszechne i dotykają ponad 70% uczniów przynajmniej raz w miesiącu, to w Warszawie wskaźniki te są wyraźnie wyższe. W obu krajach dziewczęta częściej niż chłopcy zgłaszały wszystkie analizowane dolegliwości, w szczególności dotyczyło to bólów brzucha, co w przypadku dziewcząt należy wiązać z menstruacją. Wyższe wskaźniki dolegliwości bólowych i negatywnych stanów emocjonalnych wśród uczniów warszawskich znajdują bezpośrednie odzwierciedlenie w częstszym sięganiu po leki . Uczniowie z Warszawy, a w szczególności dziewczęta, istotnie częściej stosują leki na bóle głowy oraz trudności w zasypianiu. We

Lwowie i w Drohobyczu ogólny poziom przyjmowania leków jest niższy i charakteryzuje się większą równowagą między płciami.

Samouszkodzenia. Dokonywanie samouszkodzeń jest częściej deklarowane przez młodzież warszawską niż lwowską i drohobycką. Odsetek uczniów z Warszawy z doświadczeniami samouszkodzeń jest ponad dwukrotnie wyższy niż w Zachodniej Ukrainie. Szczególnie wyraźna różnica dotyczy samouszkodzeń powtarzających się wielokrotnie. W obu krajach płeć żeńska jest tu czynnikiem ryzyka, przy czym w Warszawie dysproporcja między dziewczętami a chłopcami jest znacznie większa niż w Lwowie i Drohobyczu.

Zachowania samobójcze. Porównania w zakresie zachowań samobójczych również wskazują na znacznie większą skalę problemu wśród warszawskich nastolatków niż młodzieży z Zachodniej Ukrainy. W Warszawie odsetek uczniów doświadczających kiedykolwiek w życiu poważnych myśli samobójczych jest ponad dwukrotnie wyższy niż w grupie z Lwowa i Drohobycza. Różnica ta jest widoczna również w zachowaniach samobójczych, które miały miejsce w ostatnim roku. Odsetek osób z Warszawy myślących poważnie o odebraniu sobie życia w ciągu ostatnich 12 miesięcy jest ponad 2,4 razy wyższy niż wśród nastolatków w Zachodniej Ukrainie. Podobna dysproporcja obserwowana jest w przypadku podejmowania prób samobójczych. Ponadto w grupie polskiej częściej dochodzi do sytuacji wymagających interwencji medycznej z powodu próby odebrania sobie życia. W obu krajach to dziewczęta częściej niż chłopcy zgłaszają myśli, plany i próby samobójcze.

Spostrzeganie przyszłości. Porównanie wyników na skali do pomiaru postrzegania przyszłości na trzech wymiarach (optymizm, przewidywalność, poczucie wpływu) wskazuje, że uczniowie z Zachodniej Ukrainy wykazują wyższy poziom optymizmu niż ich warszawscy rówieśnicy. Uczestnicy badań z Lwowa i Drohobycza uzyskali również wyższe średnie w pytaniu o przewidywalność oraz poczucie wpływu na własną przyszłość.

Własności indywidualne. Porównanie wyników na skali impulsywności/samokontroli wśród respondentów z obu krajów wskazuje, że uczniów z Warszawy cechuje wyższy poziom impulsywności niż uczniów z Zachodniej Ukrainy, przy czym wyniki na skali samokontroli były zbliżone. Odmienne są natomiast różnice ze względu na płeć. Dziewczęta warszawskie mają

w porównaniu z chłopcami wyższe średnie wyniki na skali impulsywności, natomiast chłopcy wyższe wyniki na skali samokontroli. W przypadku młodzieży lwowskiej i drohobyckiej dziewczęta mają nieco wyższe wyniki zarówno na skali do pomiaru impulsywności, jak i samokontroli.

Młodzież z Warszawy charakteryzuje się wyraźnie wyższym poziomem potrzeby doznań niż ich rówieśnicy z Zachodniej Ukrainy. W obu badanych populacjach to chłopcy częściej poszukują silnych wrażeń, jednak dysproporcja ta jest znacznie silniej zarysowana we Lwowie i w Drohobyczu.

Religijność. Młodzież lwowska i drohobycka jest znacznie bardziej zaangażowana religijnie i częściej przypisuje religii duże znaczenie w życiu niż nastolatkowie warszawscy. W Warszawie obserwowany jest trend odchodzenia od praktyk religijnych. Ponad połowa młodzieży nigdy nie chodzi do kościoła. W Zachodniej Ukrainie ten odsetek jest ponad 3,5 razy niższy. W Polsce co trzecia osoba twierdzi, że religia nie jest ważna. W Ukrainie taką opinię wyraża jedynie co siódmy badany.

Wymiary pozytywnego rozwoju młodzieży. Analiza obszaru Pozytywnego Rozwoju Młodzieży (PYD) wskazuje, że w obu krajach najwyższe wyniki odnotowuje się w zakresie pozytywnych postaw wobec innych ludzi, co świadczy o wysokim poziomie empatii i troski o innych. Niezależnie od kraju, to dziewczęta uzyskują wyższe wyniki w obszarze rozwoju moralnego i większą gotowość do niesienia pomocy. Największy kontrast między badanymi grupami ujawnia się w podziale wyników ze względu na płeć. W Warszawie płeć jest silnym czynnikiem różnicującym: chłopcy w porównaniu do dziewcząt cechują się znacznie wyższym zadowoleniem z siebie, swojego wyglądu oraz umiejętności życiowych. We Lwowie i w Drohobyczu profil ten jest bardziej spójny, a płeć nie różnicuje postrzeganych umiejętności życiowych. W pozostałych obszarach różnice ze względu na płeć nie są aż tak wyraźne jak w grupie warszawskiej.

Higiena snu. Analizując różnice w zakresie higieny snu, można stwierdzić, że średnia długość spania uczniów w Warszawie oraz we Lwowie i w Drohobyczu oscyluje wokół 7 godzin. Oba kraje wykazują jednak odmienne wzorce rytmu snu. W Warszawie większość młodych osób śpi mniej niż 8 godzin, a co szósty uczeń zaledwie 5 godzin lub mniej. Ponad połowa zachodnio-

ukraińskich uczniów śpi od 7 do 8 godzin, a znacząca grupa nawet 9 godzin i więcej. Porównując chłopców i dziewczęta, warszawscy chłopcy śpią średnio o 30 minut dłużej niż dziewczęta, co stanowi wyraźną różnicę i może mieć konsekwencje dla funkcjonowania dziewcząt w szkole. We Lwowie i Drohobyczu natomiast nie stwierdzono tu istotnych różnic.

Wsparcie specjalistów. Analiza wyników w zakresie korzystania z pomocy profesjonalnej wskazuje, że większość warszawskiej młodzieży nie korzysta z pomocy specjalistycznej. Choć w Warszawie młodzież częściej korzysta z pomocy regularnie, to uczniowie z Lwowa i Drohobycza wykazują ogólnie większą skłonność do sięgania po wsparcie jednorazowo lub incydentalnie. W przeciwieństwie do Warszawy, gdzie dziewczęta szukają wsparcia specjalistów znacznie częściej niż chłopcy, we Lwowie i Drohobyczu różnice ze względu na płeć są marginalne.

Wyniki analizy porównawczej wskazują na konieczność zróżnicowania działań profilaktycznych w zależności od specyfiki lokalnych problemów. W obu badanych ośrodkach niezbędne jest również prowadzenie działań uwzględniających odmienne profile ryzyka dla chłopców i dziewcząt. Wspólnym celem działań profilaktycznych powinno być obniżanie barier w stałym dostępie do profesjonalnej pomocy psychologicznej.

13. Rekomendacje dla profilaktyki

Współczesna profilaktyka musi zmierzyć się z faktem, że proces dorastania młodzieży kształtowany jest przez nakładające się na siebie procesy: rozwojowe, związane z rewolucją cyfrową oraz wynikające z bliskości wojny. Kluczowym wyzwaniem jest głęboki kryzys dobrostanu emocjonalnego, który w polskiej próbie objawia się alarmującymi wskaźnikami ryzyka depresji oraz dużym rozpowszechnieniem myśli i zachowań samobójczych. Choć młodzież ukraińska wykazuje lepszą kondycję psychiczną, jej zasoby są stale eksploatowane przez traumę wojenną i lęk o bliskich. W obu krajach profilaktyka nie może być już tylko tradycyjnym zestawem ostrzeżeń przed używkami, zachowaniami ryzykownymi i niezdrowym i niehigienicznym trybem życia, lecz musi stać się systemowym wsparciem w budowaniu

odporności psychicznej, samokontroli i umiejętności regulacji emocji. Należy zabiegać w obu krajach o wprowadzenie do szkół programów profilaktycznych opartych na naukowych podstawach i o udowodnionej skuteczności, które poświęcone będą tematyce zapobiegania zachowaniom ryzykownym, depresji i zachowaniom samobójczym

Priorytetem staje się „profilaktyka nowej generacji", która odpowiada na dynamiczne zmiany w stylu życia nastolatków. Palącym problemem są zagrożenia ze strony problemowego używania internetu oraz ekspozycja na szkodliwe treści online (pro-suicydalne, promujące samookaleczenia czy mowę nienawiści). Dane wskazują, że przestrzeń cyfrowa stała się niekontrolowanym obszarem generowania nowych zagrożeń. Potrzebna jest profesjonalna edukacja cyfrowa skierowana do młodzieży, rodziców i nauczycieli. Poza eduakcją potrzebna jest jeszcze rzeczywista ochroną osób niepełnoletnich przez szkodliwymi treściami. Potrzebne są narzędzia na szczeblu globalnym do egzekwowania odpowiedzialności za treści wyświetlane na portalach społecznościowych i platformach streamingowych. Istotnym zagrożeniem generowanym i rozpowszechnianym przez świat cyfrowy jest dezinformacja, jaka się pojawia w związku z wojną i uchodźcami z Ukrainy. Powinny powstać narzędzia do walki z tą dezinformacją

Działania profilaktyczne muszą uwzględniać silne zróżnicowanie ze względu na płeć w przeżywaniu trudności i sposobach radzenia sobie. Podczas gdy dziewczęta wymagają wsparcia w zakresie radzenia sobie ze stresem, przeciwdziałania depresji i samookaleczeniom (dotykającym niemal połowę badanych dziewcząt z Warszawy) a także ochrony przed cyberprzemocą, to chłopcy potrzebują również interwencji profilaktycznych w obszarze agresji fizycznej, przemocy oraz zachowań niezgodnych z prawem. Drogą do większej skuteczności jest tu większe angażowanie ojców, których rola w systemie wsparcia dorastających dzieci jest obecnie oceniana przez młodzież znacznie gorzej niż rola matek.

Fundamentem zmian musi stać się szkoła, która – zwłaszcza w Polsce – wymaga wzmocnienia więzi z uczniem i odbudowy autorytetu nauczyciela jako wspierającego przewodnika i mentora młodzieży. W Ukrainie szkoła powinna pozostać „bezpieczną przystanią" stabilizującą emocje w chaosie wojny.

Wspólnym zadaniem dla obu krajów jest wspieranie i edukacja rodziców w zakresie mądrego monitorowania aktywności cyfrowej dzieci, które obecnie czują się w sieci pozostawione same

sobie. Tylko zintegrowane podejście, łączące zasoby rodziny, szkoły i wspólnoty (w tym religijnej, silnie chroniącej młodzież ukraińską), pozwoli na skuteczne przeciwdziałanie wielu zagrożeniom w tak niepewnych czasach.

13.1 Rekomendacje dla profilaktyki w Warszawie

Programy profilaktyki uzależnień powinny być dostosowane do potrzeb dziewcząt , które w dużych aglomeracjach miejskich stały się grupą wysokiego ryzyka. Rekomenduje się wprowadzenie systemowych zajęć z higieny cyfrowej, aby przeciwdziałać problemowemu używaniu internetu. Należy edukować młodzież w zakresie zagrożeń związanych z samoleczeniem lekami uspokajającymi, oferując w zamian techniki relaksacyjne oraz inne sposoby regulacji emocji. Warto, żeby rodzice zostali lepiej przygotowani i wyedukowani w zakresie metod monitorowania szkodliwych treści, jakie ich dzieci przeglądają w sieci, ze szczególnym uwzględnieniem mowy nienawiści. Ważne jest promowanie wolontariatu i zajęć pozalekcyjnych, które w sposób konstruktywny zagospodarują wysoką potrzebę doznań polskiej młodzieży.

W Warszawie priorytetem jest rozbudowa systemu wczesnego wykrywania depresji i zapobiegania zachowaniom samobójczym. Należy propagować badania przesiewowe w szkołach oraz zwiększyć dostęp do pomocy psychologicznej. Należy uczyć młodzież alternatywnych wobec zachowań autodestrukcyjnych do samookaleczeń metod regulacji emocji i radzenia sobie z traumą. Ważne jest szkolenie nauczycieli w zakresie interwencji kryzysowej, aby potrafili rozpoznać młodych ludzi wymagających pomocy. Niezbędne jest stworzenie szkolnych zespołów wsparcia dla ofiar przemocy rówieśniczej i domowej składających się z rodziców, uczniów, nauczycieli i nauczycieli specjalistów.. Długofalowo konieczna jest zmiana kultury szkolnej na bardziej empatyczną i skoncentrowaną na dobrostanie psychicznym uczniów, a nie tylko na wynikach w nauce.

13.2 Rekomendacje dla profilaktyki w Ukrainie

W Ukrainie profilaktyka powinna koncentrować się na przeciwdziałaniu substancjom psychoaktywnym traktowanym jako mechanizm radzenia sobie ze stresem wojennym. Należy

wzmocnić monitoring spożycia alkoholu i energetyków przez chłopców, gdyż ich nadużywanie staje się w Ukrainie istotnym problemem zdrowotnym. Rekomenduje się programy profilaktyki wagarowania, które w warunkach niestabilności edukacyjnej mogą prowadzić do trwałego wypadania z systemu szkolnego. Działania w internecie powinny skupiać się na ochronie przed treściami szerzącymi nienawiść, które są częściej spotykane przez ukraińskich chłopców. Należy wspierać dziewczęta w zakresie asertywności w sieci, co pomoże chronić je przed rosnącym ryzykiem molestowania i nękania. Szkoły muszą pełnić rolę „bezpiecznych przystani", oferując bogaty program zajęć pozalekcyjnych, które mogą stanowić alternatywę wobec ryzykownych spotkań towarzyskich. Edukacja rodziców powinna kłaść nacisk na budowanie zaufania, które pozwala dziecku na otwartą rozmowę o napotkanych zagrożeniach. Niezbędne jest monitorowanie dostępności alkoholu w regionach wiejskich i mniejszych miejscowościach, gdzie picie jest częstsze. Wszystkie działania muszą uwzględniać specyficzny kontekst psychologiczny młodzieży żyjącej w cieniu konfliktu zbrojnego.

W Ukrainie kluczowe jest systemowe leczenie traumy wojennej i pomoc młodzieży w przetwarzaniu drastycznych doświadczeń frontowych. Zadania profilaktyczne powinny koncentrować się na budowaniu rezyliencji (odporności) poprzez wzmacnianie więzi wspólnotowych i rodzinnych. Należy stworzyć specjalne programy dla dzieci, których rodzice zostali ranni lub zginęli w wyniku działań zbrojnych. Rekomenduje się szkolenia z zakresu pierwszej pomocy psychologicznej po alarmach i ostrzałach dla całej kadry pedagogicznej. Szkoły muszą stać się miejscem stabilizacji emocjonalnej, oferując poczucie bezpieczeństwa w nieprzewidywalnym świecie. Należy zwrócić szczególną uwagę na zapobieganie napaściom seksualnym, które w Ukrainie są raportowane rzadziej niż w Warszawie, ale wymagają stałej uwagi. Ważne jest wspieranie matek, które – pod nieobecność ojców często zaangażowanych w obronę kraju - są głównym filarem wsparcia dla młodzieży, aby zapobiegać ich wypaleniu emocjonalnemu. Profilaktyka powinna wykorzystywać naturalne zasoby, takie jak religijność, do krzewienia nadziei i optymizmu. Niezbędne jest monitorowanie stanu psychicznego uchodźców wewnętrznych, którzy zmuszeni do zmiany szkoły, , są w większym stopniu narażeni na przemoc rówieśniczą. Rekomenduje się rozwój telemedycyny i infolinii wsparcia dla młodzieży z terenów o utrudnionym dostępie do specjalistów.

W Ukrainie należy pielęgnować religijność młodzieży jako naturalny system wartości chroniący przed zagrożeniami. Programy sportowe i rekreacyjne powinny zostać dostosowane do potrzeb

dziewcząt, aby zwiększyć ich aktywność fizyczną. Rekomenduje się utrzymanie silnego monitoringu rodzicielskiego, przy jednoczesnym podnoszeniu kompetencji cyfrowych opiekunów. Należy wspierać młodzież w utrzymywaniu poczucia sprawstwa i wpływu na własne życie mimo chaosu wojennego. Ważne jest rozwijanie kompetencji społecznych, które pozwalają zachować bliskie więzi w warunkach przymusowej emigracji lub rozłąki. Programy profilaktyczne powinny angażować parafie i organizacje lokalne jako miejsca budowania kapitału społecznego. Szkoły muszą dbać o atrakcyjność zajęć, aby odciągnąć uczniów od ucieczkowego korzystania z gier online. Rekomenduje się programy promujące tolerancję wobec uchodźców wewnętrznych, zapobiegając konfliktom w nowym środowisku szkolnym. Finalnie, należy systemowo wspierać optymizm młodzieży, który jest ich największym zasobem w procesie przyszłej odbudowy kraju.

Podziękowania

Autorzy pragną podziękować szkołom, rodzicom oraz uczniom, którzy wzięli udział w naszych badaniach zarówno we Lwowie i Drohobyczu, jak i w Warszawie.

Propozycja zapisu cytowania

Ostaszewski K, Borucka A, Greń J, Haletska I, Herasym H, Klymanska L, Markiewicz M, Mirchuk I, Pisarska A, Savka V, Zelena O, Klimanska M, (2025). Raport końcowy z polsko-ukraińskich „badań mokotowskich 2024". Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego wśród 14-15-letniej młodzieży szkolnej – kontynuacja. Warszawa – Lwów – Drohobycz, Instytut Psychiatrii i Neurologii.

14. Piśmiennictwo

1. Adlaf E.M., Paglia A. (2001) The mental health and well-being of Ontario students. Findings from the OSDUS. Centre for Addiction and Mental Health, Toronto
2. Antonovsky, A. (1987) Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
3. Bandura, A. (2001) Social cognitive theory: An agentic perspective. Annual Review of Psychology, 52, 1–26. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1
4. Bobrowski K. (2002) Poczucie koherencji oraz inne zasoby odpornościowe a używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież. Alkoholizm i Narkomania, 15(2): 221-239.
5. Bobrowski K., Pisarska A., Ostaszewski K. Rekomendacje narzędzi do oceny zagrożeń zdrowia psychicznego młodzieży do dalszego stosowania w badaniach mokotowskich oraz w innych badaniach ankietowych młodzieży szkolnej. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, Warszawa 2007.
6. Вельдбрехт, О. О., & Тавровецька, Н. І. (2022) Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. Журнал сучасної психології, (2), 16-27. https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2
7. Bronfenbrenner, U. (1979) The ecology of human development: Experiments by nature and design. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Carver C. S. (1997) You want to measure coping but your protocol's too long: consider the brief COPE. International journal of behavioral medicine, 4(1), 92–100. https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm0401_6
9. Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2014) Dispositional optimism. Trends in cognitive sciences, 18(6), 293–299. https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.02.003
10. EFSA NDA Panel (EFSA Panel on Dietetic Products, Nutrition and Allergies), 2015. Scientific Opinion on the safety of caffeine. EFSA Journal 2015; 13(5):4102, 120 pp. doi:10.2903/j.efsa.2015.4102
11. ESPAD Group (2020). ESPAD report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg. Retrieved July 02, 2022, from https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13398/2020.3878_EN_04.pdf
12. Fok, C. C., Allen, J., Henry, D., & People Awakening Team. (2014). The brief family relationship scale: A brief measure of the relationship dimension in family functioning. Assessment, 21(1), 67–72. https://doi.org/10.1177/1073191111425856
13. Frączek A, Stępień E. Kwestionariusz Ty i Zdrowie. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii; 1991

14. Fundacja „Inicjatywy Demokratyczne” im. Ilka Kuczeriwa & Centrum Socjologii Politycznej. (2022). Samopoczucie Ukraińców podczas wojny: emocje, oczekiwania i doświadczenia osobiste – badanie w regionach zachodnich i centralnych Ukrainy (7–15 maja 2022 r.). Wsparcie: John Fell Oxford University Press Research Fund. https://cutt.ly/CLq6L4W
15. Geldhof, G. J., Bowers, E. P., Boyd, M. J., Mueller, M., Napolitano, C. M., Schmid, K. L., Lerner, J. V., & Lerner, R. M. (2014) The creation and validation of short and very short measures of PYD. Journal of Research on Adolescence, 24, 163-17
16. Haletska, I., Klimanska, M., & Klymanska, L. (2022) Psychological distress: Nine months of war experience by the civilian population of Ukraine. Ukrainian Psychological Journal, 2(18), 45–67. https://doi.org/10.17721/upj.2022.2(18).3
17. Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N., Denollet, J. (2012) Narzędzia pomiaru stresu i radzenia sobie ze stresem. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystw Psychologicznego
18. Kata G, Poleszak W. (2021) Własności psychometryczne polskiej wersji narzędzia do badania impulsywności u młodzieży – BIS-BRIEF. Przegląd Psychologiczny, ;64(4):41-58
19. Kessler, R. C., Haro, J. M., Heeringa, S. G., Pennell, B. E., & Üstün, T. B. (2006) The World Health Organization world mental health survey initiative. Epidemiology and Psychiatric Sciences, 15(3), 161-166.
20. Klimanska, M., Haletska, I., Klymanska, L., Herasym, H., Savka, V., & Shchudlo, S. et al. (2023). Problematic internet activities among Ukrainian adolescents: gender and psychosocial differences. Alcoholism and Drug Addiction/Alkoholizm i Narkomania, 36(3), 147-166. https://doi.org/10.5114/ain.2023.134667
21. Makowska, I., Gmitrowicz, A. (2018) Samookaleczenia bez intencji samobójczej a zachowania samobójcze. Psychiatria i Psychologia Kliniczna, 18(2), 173 - 179. https://doi.org/10.15557/PiPK.2018.0020
22. Ostaszewski, K. (2014) Zachowania ryzykowne młodzieży z perspektywy mechanizmów resilience. Instytut Psychiatrii i Neurologii.
23. Ostaszewski K. (red naukowa), Bobrowski K., Borucka A., Okulicz-Kozaryn K., Pisarska A., Biechowska D., Shchudlo S., Klymanska L., Herasym H., Herus O., Savka V., Mirchuk I. (2017) Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych, problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokotowskie 2004-2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016; Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa.
24. Ostaszewski, K., Markiewicz, M., Klimanska, M., Haletska, I., Herasym, H., & Klymanska, L. et al. (2025). Prevalence of and factors in suicidal thoughts in 14-15-year-olds. A Polish-Ukrainian study. Advances in Psychiatry and Neurology/Postępy Psychiatrii i Neurologii, 34(2), 75-86. https://doi.org/10.5114/ppn.2025.151776

25. Paglia-Boak A, Mann RE, Adlaf EM, Beitchman JH, Wolfe D, Rehm J. The mental health and well-being of Ontario students. Findings from the OSDUS 1991-2009. CAMH Research Document Series No. 29, Toronto: Centre for Addiction and Mental Health; 2010.
26. Pisarska A., Ostaszewski K. (2006) Stosowanie wybranych leków przez 15-letnich uczniów szkół warszawskich. Alkoholizm i Narkomania, 19 (1): 53-70.
27. Pisarska A. (2017) Samolecznie się 15-letniej młodzieży. (w): Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A, Biechowska D, et al. (red.). Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych, problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży. Badania mokotowskie 2004–2016. Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii
28. Pontes, H. M., & Griffiths, M. D. (2016). The development and psychometric properties of the Internet Disorder Scale –Short Form (IDS9-SF). Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 3, 1–16. http://dx.doi.org/10.15805/ addicta.2016.3.0102
29. Poon LYJ, Tsang HWH, Chan TYJ, Man SWT, Ng LY, Wong YLE, Lin CY, Chien CW, Griffiths MD, Pontes HM, Pakpour AH (2021) Psychometric Properties of the Internet Gaming Disorder Scale–Short-Form (IGDS9-SF): Systematic Review J Med Internet Res, 23(10):e26821
30. Pyżalski, J. (2012). Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży. Wydawnictwo Impuls. Kraków.
31. Radloff, L.S. (1977) "The CES-D scale: a self-report depression scale for research in the general population." Applied Psychological Measurement 1(3): 385-401.
32. Shchudlo, S., Mirchuk, I., Zelena, O., Klymanska, L., Herasym, H., & Savka, V. et al. (2022). Alcohol consumption among Ukrainian adolescents: family and pandemic factors. Alcoholism and Drug Addiction/Alkoholizm i Narkomania, 35(2), 73-92. https://doi.org/10.5114/ain.2022.121994
33. Sheehan, D. V., Sheehan, K. H., Shytle, R. D., Janavs, J., Bannon, Y., Rogers, J. E., Milo, K. M., Stock, S. L., & Wilkinson, B. (2010) Reliability and validity of the Mini International Neuropsychiatric Interview for Children and Adolescents (MINI-KID). The Journal of Clinical Psychiatry, 71(3), 313–326. https://doi.org/10.4088/JCP.09m05305whi
34. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online. Doi: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo
35. Steinberg L, Sharp C, Stanford MS, Tharp AT. (2013) New tricks for an old measure: the development of the Barratt Impulsiveness Scale-Brief (BIS-Brief). Psychological Assessment, 25(1):216-26. doi:10.1037/a0030550.

36. Święcicki A. (1963) Struktura spożycia napojów alkoholowych w Polsce na podstawie badań ankietowych. SPK, Warszawa.
37. Tufts University Institute for Applied Research in Youth Development. (2022). PYD-VSF: A very short measure of positive youth development.
38. Wolniewicz-Grzelak B. (1985) Badania ankietowe nad spożywaniem alkoholu przez uczniów szkół podstawowych Mokotowa w 1984 roku i niektóre problemy metodologiczne. Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego; 4: 65–85.
39. Wolniewicz-Grzelak B. (1995): Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem "Piwo, wino, wódka". Alkoholizm i Narkomania, Nr2/19: 115-124.
40. Wolniewicz- Grzelak B., Ostaszewski K. (1983) Badanie środowisk szkolnych w zakresie zagrożenia uzależnieniem od środków odurzających. Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego; 4(52): 6882.
41. Zimmerman M. (2014) Flint [Michigan] Adolescent Study (FAS): A longitudinal study of school dropout and substance use, 1994–1997 (ICPSR 34598-v1). Inter-university Consortium for Political and Social Research. https://doi.org/10.3886/ICPSR34598.v1